T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

YABANCI TERİMLERİ TÜRKÇELEŞTİRMEDE UYGULANAN YÖNTEM VE İLKELER (1932-1950 ARASI)

Yüksek Lisans Tezi

Hülya UYSAL

Ankara - 2013

ÖN SÖZ

Terim, çeşitli bilim dallarına, sanat ve meslek kollarına özgü sözcükler olarak tanımlanmaktadır. Terimler, yapılan her türlü bilimsel çalışmada çeşitli inceleme alanlarının uzmanları, teknisyenleri ve araştırmacıları tarafından ortak bir akademik dilin kullanılmasını ve üretilen yeni bilginin tüm kullanıcılar tarafından aynı biçimde algılanabilmesini sağlayan dil birimleridir. Terimler, standart bir anlama sahip olan, açık ve net bir anlam ifade eden dil ögeleridir. Anlatılmak istenenin doğru bir biçimde ifade edilmesinde ve daha sonraki çalışmalara temel olabilecek güvenilir bilgilerin aktarılmasında terimlerin rolü yadsınamaz.

Toplumların birbirleriyle kurduğu iletişimin doğal sonucu olan dilsel etkileşime bağlı olarak Türkçenin tarihsel dönemlerinde Doğu ve Batı dillerinden Türkçeye çok sayıda yabancı sözcük ve terim girmiştir. Bu yabancı terimler, Türkçenin bilim dili olma yolundaki hızını kesmiştir. Okullarda eğitim ve öğretimde terim konusunda birlik sağlanamamıştır; bu duruma bağlı olarak terim, eğitim ve öğretim sürecinin ilk aşamalarında başlayıp yüksek öğrenime kadar taşınan bir sorun haline gelmiştir. Günümüzde görüldüğü üzere yüksek öğretimde kullanılan terimler, birbirinden oldukça farklıdır. Farklı uzmanlar tarafından hazırlanan ders kitaplarında yer alan terimler, üniversiteden üniversiteye değişmektedir ancak bunlar aslında aynı anlamsal içeriğe sahiptir.

Türkiye'de bugüne kadar pratik olarak çalışılmış ancak teorisi tam anlamıyla kurulmamış olan terminoloji (terim bilimi) alanına katkı sağlamak ve ortaya çıkan olumsuz durumlara çözüm üretebilmek için yapılan bu çalışma, 1932-1950 yılları arasında yabancı terimleri Türkçeleştirmede uygulanan yöntem ve ilkeleri ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda 1932-1950 yılları arasında

yayımlanan sekiz terim sözlüğü -*Bitkibilim Terimleri (Botanik)* (1948), *Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (1949), *Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri* (1948), *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü* (1948), *Felsefe ve Gramer Terimleri* (1942), *Tarım Terimleri I* (1949), *Teknik Terimler I* (1949), *Türe Terimleri* (1948)- taranmış ve farklı bilim dallarına özgü terimlerin hangi yöntemden (örnekseme yöntemiyle terim türetme, türetimsel biçimbirimler ile kök ve gövdelerden terim türetme, sözcük birleştirme yöntemiyle terim türetme, tarihî Türkçe metinlerden sözcük aktararak terim türetme vb.) yararlanılarak türetildiği ortaya konulmuştur. Burada türeme terimiyle sadece biçim bilimsel açıdan bir değişim kastedilmemiş, anlam bilimsel açıdan da yeni bir oluşum söz konusu olduğu için bu terim tercih edilmiştir.

Çalışma, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır:

Girişte, Türkçenin tarihî dönemlerde hangi toplumlardan ve çeşitli sebeplere bağlı olarak kurulan ilişkiler sonucu hangi dillerden, ne tür sebeplerle ve ne ölçüde etkilendiğinden söz edilmiş, yabancı dillerden Türkçenin söz varlığına giren sözcük ve terimlere değinilmiştir. Ayrıca çeşitli dönemlerde yazılan eserlerdeki yabancı ögelerin oranından bahsedilip dil ve uluşçuluk arasındaki ilişki üzerinde durulmuş, Dil Devrimi sonrasında gazetelerin haber dilinde görülen özleşmeye de yer verilmiştir.

Birinci bölümde *terim* ve *terim bilimi* kavramları işlenmiş, bu konuda ayrıntılı teorik bilgi sunulmuştur. Ayrıca bu bölümde konular genel olarak şu başlıklar altında ele alınmıştır: terim ve terim bilimi konusunda günümüze kadar yapılan çalışmalar, terim sözlükleri (yayımlanmış ve yayıma hazırlanmakta olanlar), terim türetimi, terim türetme yöntemleri, terim türetiminde ve yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesinde başvurulan biçimbirimler, terimlerin tutunamama sebepleri,

yabancı dillerin Türkçe üzerindeki etkileri, alıntılama süreci, Türkçede yer alan yabancı kökenli terimler ve bu terimlerin Türkçeleştirilmesi, hukuk dilinin Türkçeleştirilmesi.

İkinci bölümde, Dil Devrimi ve Dil Devrimi'ne bakış konuları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise 1932-1950 yılları arasında yabancı terimleri Türkçeleştirmede uygulanan yöntem ve ilkelerden söz edilmiştir. Söz konusu yıllar arasında yayımlanan çeşitli terim sözlüklerinin taranmasıyla elde edilen terimler, Türkçeleştirilme yöntemlerine göre sınıflandırılmıştır. Bunun yanında Türkçeleştirme yöntemi de terimlerin ait olduğu bilim dallarına göre alt başlıklara ayrılmıştır. Terimlerin tek tek incelenmesi çok fazla zaman alacağından zamanı ekonomik kullanmak amacıyla bu konuda verilmesi gereken bilgiler tablo halinde sunulmuştur. Biçim bilimsel açıdan inceleme gerektiren her bir terimin yanına açıklama yapılmıştır. Ayrıca incelenen terimlerin yanlarına dil bilgisi kurallarına uygun olarak türetilip türetilmediği yazılmış, eğer dil bilgisi kurallarına aykırı bir türetim yapılmışsa bu aykırılığın sebepleri üzerinde durulmuştur. Yabancı terimleri karşılamak amacıyla türetilen terimler mümkün olduğunca en küçük köke inilerek çözümlenmiştir. Günümüzde kök gibi algılanan fakat aslında türemiş olan terimler de bulunmaktadır. Bu tür terimler üzerine etimolojik incelemeler yapılmıştır.

Çalışmanın diğer bölümlerini sonuç, kaynaklar, taranan terim sözlüklerinin listesi, dizin, özet ve İngilizce özet oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın, Türkçenin söz varlığında bulunan yabancı terim / sözcüklerin ve sonraki dönemlerde Türkçeye girme olasılığı bulunan yabancı sözcük ve terimlerin Türkçeleştirilmesinde yol gösterici olması beklenmektedir. Çünkü yapılan

çalışmada terim türetiminde hangi yöntemin daha çok, hangi yöntemin daha az tercih edildiği belirtilmiş ve hangi yöntemden yararlanılırsa terimlerin tutulma olasılığının yüksek ya da tutulmama riskinin fazla olduğu belirtilmiştir. Doğru terim türetiminin nasıl olması gerektiği konusunda bilgi verilmiştir. Terim türetiminde sıkça ve az kullanılan eylem kök / gövdelerine ve biçimbirimlere de değinilmiştir.

Çıktığım akademik yolun başında, tez çalışmam süresince alanla ilgili bilgi birikimini benimle paylaşan, tezimi titizlikle inceleyip önerilerde bulunan ve fikirleriyle beni yönlendiren danışman hocam Doç. Dr. Paşa YAVUZARSLAN'a, terim bilimi alanında çalışmamı öneren hocam Prof. Dr. Halil İbrahim USTA'ya, çalışma sürecinde çeşitli konularda fikir alışverişinde bulunduğum hocam Yard. Doç. Dr. Murat KÜÇÜK'e, bu yoğun çalışma sürecinde her zaman yanımda olan aileme ve arkadaşlarıma, ayrıca burs olanağı tanıyıp çalışma konusunu belirleyen, Türkiye'de yeni bir inceleme alanı olan terim bilimi üzerinde daha detaylı bir inceleme yapma fırsatı sunan ve bu çalışmayı destekleyen TÜRK DİL KURUMUNA çok teşekkür ederim.

Hülya UYSAL

Ankara, 2012

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR ve İŞARETLER

Af.	**:** Afyonkarahisar
Alm.	**:** Almanca
Ama.	**:** Amasya
anat.	**:** anatomi
Ank.	**:** Ankara
Ant.	**:** Antalya
ant.	**:** antropoloji
Ar.	**:** Arapça
ask.	**:** askerlik
astr.	**:** astronomi
Ba.	**:** Balıkesir
biy.	**:** biyoloji
bk.	**:** bakınız
Bo.	**:** Bolu
bot.	**:** botanik
C.	**:** cilt
coğ.	**:** coğrafya
Çağ.	**:** Çağatay Lehçesi
Çr.	**:** Çorum
d. b.	**:** dil bilimi
dbl.	**:** dil bilgisi
den.	**:** denizcilik
DS	**:** Derleme Sözlüğü

Dz. : Denizli

ed. : edebiyat

EDPT : An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

eğt. : eğitim

ekon. : ekonomi

Es. : Eskişehir

fel. : felsefe

fiz. : fizik

fizy. : fizyoloji

Fr. : Fransızca

Gaz. : Gaziantep

geom. : geometri

Hat. : Hatay

huk. : hukuk

Isp. : Isparta

İç. : İçel

İng. : İngilizce

İt. : İtalyanca

İz. : İzmir

jeol. : jeoloji

Kaz. : Kazan Lehçesi

kim. : kimya

Kn. : Konya

Krş. : Kırşehir

Ks. : Kastamonu

Kü. : Kütahya

Ky. : Kayseri

man. : mantık

mat. : matematik

mdn. : madencilik

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

meteor. : meteoroloji

Mğ. : Muğla

mim. : mimarlık

min. : mineroloji

Moğ. : Moğolca

Mr. : Maraş

müz. : müzik

Nğ. : Niğde

Or. : Ordu

Osm. : Osmanlı Türkçesi

pol. : politika

psikol. : psikoloji

Rz. : Rize

s. : sayfa

S. : sayı

sin. : sinema

Sl.	: Slav dilleri
Sm.	: Samsun
sos.	: sosyoloji
sp.	: spor
Sv.	: Sivas
tar.	: tarih
TDAYB	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDK	: Türk Dil Kurumu
tek.	: teknoloji
tekno.	: teknoloji
Tel.	: Teleüt Lehçesi
tic.	: ticaret
tiy.	: tiyatro
Tkm.	: Türkmence
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TS	: Tarama Sözlüğü
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
Uyg.	: Uygur Türkçesi
vd.	: ve diğerleri
yay.	: yayınları
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
Yun.	: Yunanca
Zn.	: Zonguldak
zool.	: zooloji

+	**:** Ad soylu sözcüklere gelen biçimbirimlerin önüne konulmuştur.
-	**:** Eylem soylu sözcüklerin sonuna ve eylem soylu sözcüklere gelen biçimbirimlerin önüne konulmuştur.
=	**:** Yabancı kökenli terimler ve bu terimlere karşılık gelen Türkçe terimler arasına konulmuştur.
>	**:** Türkçe terimlerin türetilmesinde uygulanan yöntem açısından kaynak dil olma özelliği gösteren Doğu ve Batı kökenli dillerin önüne konulmuştur.
/	**:** Türkçe bir terime karşılık gelen Doğu ve Batı kökenli terimler arasına konulmuştur.
→	**:** Önce kullanılan bir terim ile daha sonra bu terim yerine kullanılmaya başlanan terimin arasına konulmuştur.

0. GİRİŞ

Dil, doğuştan getirilen, bireyler arasında iletişimi sağlayan, değişime açık, çok yönlü bir sistem; toplumsal bir olgudur. Çeşitli sebeplere bağlı olarak bir toplumun diğer toplumlarla ilişki kurması ne kadar doğal ise, bir dilin ilişki kurulan toplumların dillerinden etkilenmesi de o ölçüde doğaldır. Yüzyıllardır dünyanın değişik bölgelerinde konuşulan ve çok sayıda kullanıcısı olan Türkçenin de tarihî süreç açısından ele alındığında birçok dille ilişkiye girdiği görülmektedir. Birlikte hayatını sürdürme, siyaset, savaşlar, ticaret, kültür ilişkileri ve aynı dine inanma gibi etkenlere dayalı olarak diller arasında söz varlığı düzleminde alışverişler ortaya çıkmıştır.

Bir dilin söz varlığı kapsamında o dile ait sözcükler, deyimler, kalıplaşmış sözler, atasözleri, farklı anlatım kalıpları ve terimler bulunmaktadır. İlerleyen kısımlarda, yabancı dillerden Türkçenin söz varlığına giren ögeler Türkçenin tarihî dönemleri çerçevesinde ele alınmıştır. Bu dönemlerde hangi dillerden, ne tür sebeplerle, ne ölçüde etkilenildiği belirtilmiş ve yabancı dillerden Türkçenin söz varlığına giren örneklere yer verilmiştir. Söz konusu örnekler arasında bu tezin temelini oluşturan ve terim biliminin (terminology)in inceleme konusu olan terimler (bilim ve teknik terimleri, denizcilik terimleri, dini terimler, tarım terimleri, spor terimleri vb.) de bulunmaktadır.

Türklerin ilk yazılı kaynakları olan *Köktürk Yazıtları* incelendiğinde metinlerde yer alan yabancı öge sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Türkçeye Çinceden geçen *kunçuy* ‘prenses’, *señün* ‘general’, *totok* ‘askeri vali’ vb. unvan ve bazı yer adlarından başka, sadece *taluy* ‘deniz’ sözcüğü ve bazı araştırmacıların Çince olarak kabul ettiği birkaç sözcük vardır (Aksan 2004:126).

Doğan Aksan'ın Eski Türkçe üzerine yaptığı çalışmada *Kültigin* ve *Tonyukuk* yazıtlarındaki yabancı sözcük oranının % 1'in altında olduğu görülmektedir (Aksan 1977: 345).

Yerleşik hayata geçilen Uygur döneminde ise Türkler, Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık gibi dinleri benimsemişlerdir. Uygur dönemine ait çok sayıda kaynak günümüze kadar varlığını korumuştur. Uygurlardan dinsel metinler, masallar, bitkiyle tedavi ve fal kitabı gibi farklı içerikler sunan metinler günümüze kadar ulaşmıştır. Bu metinlerde Sanskritten, Çinceden, Soğdcadan ve diğer dillerden ödünçlenen sözcükler bulunmaktadır (Aksan 2004:126). Aksan'ın çalışmasında yaptığı sayıma göre yabancı sözcüklerin oranı % 2 ile % 5 arasında değişmekte, bazı yerlerde de % 12'ye kadar yükselmektedir (Aksan 1977: 345).

Türklerin İslamiyet'i kabul ettiği dönemde ise Arapça ve Farsçanın Türkçe üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Buna göre Aksan, Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden *Kutadgu Bilig*'de (XI. yüzyıl) alıntı sözcüklerin ortalama oranının % 1.9 olduğunu söylemektedir. Ayrıca *Kutadgu Bilig'*den yaklaşık olarak 1,5-2 yüzyıl sonra yazılan *Atabetü'l-Hakayık*'ta yabancı sözcüklerin oranının aniden yükseldiğini, % 20'ye bazı yerlerde de % 26'ya çıktığını belirtmektedir (Aksan 1977: 345).

Ayrıca Aksan, Batı Türkçesinin Kuzey kolu ele alındığında *Codex Cumanicus*'ta % 10'luk bir oran bulunduğunu, söz konusu oranın sıklıkla tekrarlanan ave'lerle % 15'e yükseldiğini söylemektedir (Aksan 1977: 345).

Yabancı ögelerin sayısı Eski Anadolu Türkçesi döneminin ilk ürünlerinde tahmin edildiği kadar yüksek değildir. Sultan Veled'in *İbtidaname*'sinde % 13, *Yunus Emre Divanı*'nda % 13, Âşık Paşa'nın *Garipname*'sinde % 20'dir. Fakat Ahmet Fakih'in *Çarhname*'sinde % 28 ve *Yunus Emre Divanı*'nın bazı yerlerinde (%

22 ve daha çok) oran yükselmektedir. Kul Mes'ut'un *Kelile ve Dimne* çevirisinde ortalama % 16 oranında yabancı sözcük bulunmaktadır. *Dede Korkut Kitabı*'nda yabancı ögelerin sayısı yalnızca dinsel konu ve dualarda artmakta; *ecel, behişt, āmin* gibi ögelerin bulunduğu kitabın son sayfasında ödünçlemelerin oranı % 17 iken hikâyelerin anlatımında söz konusu oran ortalama % 5,3'e düşmektedir (Aksan 1977: 345). Selçuklular döneminde ise Arapça, Türkçeyi çoğunlukla dinsel ve bilimsel içerikli yapıtlar aracılığıyla etkilemiştir. Farsça ise edebî alan dışında, birlikte yaşama ve yakın ilişkiler kurma gibi sebeplere dayalı olarak Türkçeyi etkisi altına almıştır. Beylikler döneminde her iki dilin Anadolu'da zaman zaman resmi dil olarak kullanılması söz konusu etkileri artıran birer etken olarak değerlendirilmelidir. 1278'de Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türkçenin kullanılışı üzerine olan fermanı bu durumu kanıtlamakta ve de Türkçeye gereken önemin verilmediğini ortaya koymaktadır (Aksan 2004: 129-130).

Osmanlı Türkçesi dönemi ise, XV. yüzyılın sonları ve XVI. yüzyılın başlarını kapsamaktadır. Bu dönemde ülkemizde ortaya konulan yazın ürünleri Arapça ve Farsça ögeleri daha çok içerir duruma gelmiştir. Divan şiiri Arap ve Fars şiirini ölçüt olarak belirlediği; bu şiirin konu, biçim, kavram ve geleneklerini benimsediği; düz yazıda ve resmi yazışmalarda Osmanlıca olarak nitelendirilen yüksek zümre dili ortaya çıktığı için bu zümreyle halkın konuşma dili arasında bir uçurum oluşmuştur. Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inde % 26 civarında olan yabancı ögelerin sayısı XVI. yüzyılın ünlü şairi Baki'de % 65'e, Nef'i'de % 60'a, Nabi'de % 54'e yükselmektedir. Halkın konuşma dilinin anlatım olanaklarından da faydalanan Nedim'de bu oran şarkılarda % 41, gazellerde % 47'dir (Aksan 2004: 128).

Tanzimat dönemi yazarlarından olan Namık Kemal'de yabancı ögelerin oranı % 62, Şemsettin Sami'de % 64, Ahmet Mithat'ta % 57'dir. Arapça ve Farsçanın Türk dili üzerindeki etkisi, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen Dil Devrimi'ne kadar uzanmaktadır.

Avrupa ile kurulan ilişkilerde Fransızcanın rolü büyüktür. 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra bütün alanlarda olduğu gibi yazın alanında da Fransa ile kurulan ilişkilere bağlı olarak bilim terimlerinden günlük yaşam kavramlarına kadar çok sayıda öge Fransızcadan Türkçeye girmiştir. Latince ve Yunanca kökenli pek çok bilim ve teknik terimi Fransızca aracılığıyla Türkçeye yerleşmiştir: *federasyon, hipertansiyon, kapitülasyon, meteoroloji, ütopik, veteriner…*

İngilizce ile Türkçe arasındaki dil ilişkisi II. Dünya Savaşı sonuna kadar çok canlı değildi, sadece bazı denizcilik terimleri ve spor kavramları (özellikle futbol alanından), İngilizcedeki biçimleriyle Türkçeye girmiştir. *Fayrap* (fire up), *bot* (boat) gibi denizcilik ve *futbol* (footbal), *gol* (goal), *korner* (corner) gibi spor terimleri bu duruma örnek gösterilebilir.

İngilizce, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada yaygın olarak kullanılan bir yabancı dil özelliği kazanmış, Türkiye ve Batı arasındaki ilişkilerde bu dil -diğer diller arasında bir karşılaştırma yapılacak olursa- ilk sıralarda yer almıştır. Amerika ile yapılan anlaşmalar, girişilen ilişkiler, sinema endüstrisi, radyo ve televizyonun yaygınlaşması, Türkiye'de eğitim ve öğretimde bu dilin giderek önem kazanması bilim kavramlarından günlük yaşamdaki kavramlara kadar çok sayıda ögenin Türkçeye aktarılmasına sebep olmuştur. Bilim, teknik ve sanat alanlarında doğrudan alınan veya çeviri yoluyla dile giren ögelerin dışında da günlük yaşamda kullanılan çoğu sözcük İngilizcenin özellikle son yıllllarda aniden artan etkisini

gözler önüne sermektedir. Aşağıda bu ögeler arasında sıkça kullanılanlarından bazıları bulunmaktadır:

Tişört (T-shirt), *çekap* (check-up), *baypas* (by-pass), *koç* (coach, 'basketbol yetiştiricisi'), *miting* (meeting), *stres* (stress), *spiker* (speaker), *şov* (show)… (Aksan 2004: 131-133).

Almancanın etkisi ise I. Dünya Savaşı'nın ardından daha çok tarım alanında kendini göstermiştir.

Söz konusu dil olunca, üzerinde durulması gereken birçok nokta bulunmaktadır. Bir topluluğa ulus olma özelliği kazandıran bazı ögeler vardır. Bu ögeler arasında yaşanılan aynı toprak parçası, dil, din, ırk, ortak kültürel özellikler vb. sayılabilir. Sözü edilen bu birimlerin bir bütünü (ulus) meydana getirdiği düşünülünce, bütünü meydana getiren parçalar arasında da doğal olarak bir ilişki kurulabilir.

Sadri Maksudi Arsal, dil ile ulusçuluk arasında sıkı bir ilişki olduğu görüşündeydi. Ulusal bilinci taşıyan tüm topluluklar, dillerini de sahiplenmişti ve buna bağlı olarak yabancı dillerin etkisinin önüne geçmişlerdi. Bu konuda Alman özleşmesini örnek gösteren Arsal, Türkçenin "ıslahı" için tasfiyeyi öneriyordu. Amacı Türkçeyi değiştirmek değil, bozulmuş, Türkçeliğini kaybetmek üzere olan yazı dilini Türkçeleştirmekti (Arsal 1930: 20, 293).

Farklı etnik (budunsal) kimlikler yaşadıkça Osmanlıdan kalan çok uluslu nüfus bakiyesinin Türklük içinde eritilmesi oldukça zordu. Söz konusu anlayış, Cumhuriyet döneminde bir Türkçeleştirme aracı olarak kullanılmaya çalışılan dil politikaları için de geçerliydi. Yerel diller, alt kimliklerin devam ettirilmesinde başrolü üstleniyorsa Türk ulusu oluşturmanın ilk koşulu Türkçeden başka dillerin

artık kullanılmamasıydı. Bundan dolayı ulusal birleşme açısından Atatürk'ün ulus projesi, ikidilliliği / çokdilliliği bir sorun olarak değerlendirmiştir. Atatürkçü uluşçuluk, dil politikaları bağlamında maddi planlama üzerinde yoğunlaşmıştır. Çünkü dil ile ulusal kimlik arasında olan koşutluk, hem Türkçenin yaygınlaştırılmasını hem de "öz"üne kavuşturulmasını içermekteydi. Ayrıca Atatürkçülüğün tek amacı, ulus oluşturma veya uluslaştırmadan ibaret değildir. Ulusal kimlik ile toplumu Batı uygarlığına dahil edecek yeni bir anlayış oluşturulmalıydı. Bu bağlamda Atatürkçülük, Batılılaşma sürecinde Osmanlıdan aktarılan kültür mirasını olumsuz bir öge olarak değerlendirmiştir. Kültürel mirası oluşturan önemli bir birim olan dil, Cumhuriyet döneminde tekrar biçimlendirilmek istenmiştir. Dil Devrimi'nin ortaya çıkmasında ilk aşama olan alfabe değişikliği, bu açıdan büyük bir kolaylık sunmuştur. TDK'nin yürüttüğü "özleştirme" çalışmaları da yazı dilinin yabancı sözcüklerden tamamen arındırılmasını hedeflemiştir (Sadoğlu 2003: 294-295).

Çeşitli bilim dallarına, sanat ve meslek kollarına özgü sözcükler olarak tanımlanan terimlere, yapılan bilimsel çalışmalarda sıklıkla başvurulmaktadır. Sağlıklı bir iletişimin gerçekleşmesi için ortak bir terim dilinin kullanılması gerekmektedir. Bilim ve sanatla ilgilenenip tıp, matematik, felsefe, astronomi, dilbilim vb. dallarda eserler üreten Türkler de terim sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. İslam uygarlığının dili Arapça olduğu için terimlere de kaynaklık eden dil Arapça olmuştur. Dinî, edebî vb. içerikli referans eserler, Türkçeye çevrilirken Arapça kökenli terimler de aynı şekilde Türkçeye aktarılmıştır. Terimlerin Arapça oluşu, hem Türkçenin bir bilim dili olarak gelişimini engellemiş hem de Türkçe düşünme ve anlatmanın önüne geçmiştir.

Yukarıdaki durumdan hareketle Atatürk, Türk Dili Tetkik Cemiyetini kurduktan sonra Türkçeyi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak amacıyla 1932, 1934, 1936'da üç büyük Türk Dili Kurultayı topladı. 1933'te "Lugat-Istılah Kolu" kurulmuştu ve terimler ait oldukları bilim dallarına göre değerlendirilerek on altı bölüme ayrılmıştı. İkinci Türk Dili Kurultayı'nda (1934) terimlerin çokluğu ve yaygınlığına bağlı olarak terim (ıstılah) kolu, sözlük (lugat) kolundan ayrılmış, derlenen yabancı terimler Türkçeleştirilmek ve eksikliklerin tamamlanması amacıyla öğretmenlere, uzmanlara, profesörlere gönderilmiştir (Hatiboğlu 1971: 90).

Türk dilini bilim ve kültür dili hâline getirmeyi amaçlayan ilk iki kurultayın ardından 1936'da Üçüncü Türk Dil Kurultayı düzenlenmiş ve kurultayda terim konusunda iki ilke ortaya atılmıştır:

- Kökü Türkçe olan ve kültür dünyasında ortak olarak kullanılan "elektirik, dinamo, metre, gram" gibi terimleri olduğu gibi almak,
- Söz konusu terimlerin dışında kalan terimlerin olabildiğince Türkçe kök ve eklerden türetilmesini sağlamak.[1]

Türk dilinin bilim ve kültür dili olma yolundaki kat ettiği aşama konusunda bilgi sahibi olmak isteniyorsa, gazete haber dili takip edilebilir. Çünkü gazete metinleri, dildeki yerli ve yabancı sözcük sayısının belirlenmesi, bu sözcüklerin kullanım sıklıklarının ortaya konulması açısından güvenilir bir veri olma özelliği taşımaktadır (Aksan 2010: 132). Ayrıca, sözcüklerin halk tarafından benimsenilmesinde ve kullanım sıklığının artmasında da gazetelerin etkisi bulunmaktadır. Gazetelerde daha çok yer verilen sözcüklerin kullanımı artacak ve bu sözcükler toplum içinde daha da yaygınlaşacaktır.

---

[1] *Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936*, s. 22.

Gazetelerin dilini gözlemlemek amacıyla çeşitli yıllarda çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara bakıldığında haber dilinde de yabancı ögelerin bulunduğu görülmektedir. Terimler de bu yabancı ögeler arasında yer almaktadır. Gazete dili üzerindeki bu yabancı dil etkisinin azaltılmasında basının büyük rolü vardır.

Dil Devrimi'nden sonra ise haber dilinde de büyük bir özleşme görülmektedir. 1930-31 yıllarında Türkçe sözcükler % 35-40 iken 1959-60 yıllarında % 50-57'ye yükselmiştir (İmer 1973: 180).

1935'te yayımlanan *Yeni Kelimeleri Nasıl Kullanmalıyız?*[2] adlı kitapta ise, Ulus gazetesinde çıkan "kılavuz dersleri" toplanmıştır. Bu eserin sonunda yer alan Türkçeden Osmanlıcaya ve Osmanlıcadan Türkçeye sözcükler dizininde, yabancı kökenli sözcüklere karşılık gelen Türkçe sözcükler bulunmaktadır. Bu konuda örnek olarak gösterilebilecek sözcüklerden bazıları şöyledir: *ayra* (istisna), *başat* (hakim), *bakı* (muayene), *çoğun* (ekseriya), *çoğunluk* (ekseriyet), *elgin* (garib), *genitmek* (şerhetmek), *gerit* (iade), *hani şu* (meşhur), *olut* (emrivâki), *örü* (şebeke), *sanay* (muhayyele), *sürsal* (taarruz)…

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü üzere, önerilen Türkçe sözcüklerden bazıları dilde tutunmuş, bazıları ise biçim açısından Türkçenin türetim kuralları gözetilerek oluşturulduğu halde tutunamamıştır. Sadece biçimsel açıdan türetim kurallarına uyulması, bir sözcüğün dil kullanıcıları tarafından içselleştirilebilmesi için yeterli değildir. Bir sözcüğün dilin söz varlığına yerleştirilmesi yani sözlükbirim (lexeme) olması isteniyorsa türetim sürecinde, dil bilgisinin bütün bileşenleri çeşitli

[2] Daha çok örnek için bk. *Yeni Kelimeleri Nasıl Kullanmalıyız?*

yönleriyle göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca türetilecek olan sözcük, dil kullanıcılarının bütün beklentilerini karşılayabilecek nitelikte olmalıdır.

Aksan ise 1977'de ortaya koyduğu çalışmasında özleştirme çalışmalarını her zaman destekleyen *Cumhuriyet* gazetesinin haber dilinde; ortalama olarak % 75 Türkçe; % 25 oranında da yabancı öge belirlemiştir. Bu sonuç, *Cumhuriyet*'in 8. 4. 1977-31. 5. 1977 arasındaki on ayrı sayısından (18927, 35, 43, 50, 57, 63, 70, 72, 80, 88 numaralar) çıkarılmıştır. Türkçe ögelerin sayısı % 72 ve % 87 arasında değişmektedir. Ortalama % 75, 5'tir. Özleştirme eğilimlerine karşı tutumu olan ve bu konuda yazılar yayımlayan *Tercüman* gazetesi haber dilindeki sayım, bu gazetenin 10 ayrı sayısında, haber dilindeki yabancı sözcüklerin ortalama oranının % 35 olduğunu göstermektedir. Gazetenin 25. 8. 1977 - 5. 7. 1977 arasındaki 10 ayrı sayısında yapılan sayımda Türkçe ögeler % 55 ile 77 arasında değişmektedir. Türkçe sözcük ortalaması % 65, 5'tir (Aksan 1977: 346-347).

Bütün özleştirme çalışmalarına rağmen günümüzde de yazılı ve sözlü dilde yer alan yabancı sözcük ve terimlerin çokluğu eğitim-öğretim açısından değerlendirildiğinde büyük bir sorun oluşturmaktadır. Bilimsel bilginin sonraki çalışmalara kaynaklık etmesi ve var olan bilginin geleceğe aktarılmasında terimlere başvurulmaktadır. Önerilen görüşlerde ve ortaya çıkan sonuçlarda uzlaşım sağlanabilmesi, Türkçenin bilim dünyasında saygın bir konuma erişebilmesi için yapılan çalışmalarda ortak terimler kullanılmalıdır. Bu terimler Türkçe kök ve biçimbirimlerden türetilmelidir. Çünkü Türkçe terim kullanmak ana dilde eğitim yapmada ilk koşul olma özelliği taşımaktadır. Türkçe terimler, bilim ve sanatın daha kolay yayılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu çalışmada da yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesi konusu işlenmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, Türkçeye

Doğu ve Batı dillerinden girmiş olan yabancı terimleri karşılamak amacıyla türetilen Türkçe terimler ve bunların türetiminde hangi yöntemlerden yararlanıldığı belirtilmektedir. Yapılan çalışmanın günümüzde Türkçenin söz varlığında bulunan yabancı terim / sözcüklerin ve daha sonra Türkçeye girme ihtimali olan yabancı sözcük ve terimlerin Türkçeleştirilmesinde yol gösterici olması beklenmektedir. Çünkü yapılan çalışmada, terim türetiminde hangi yönteme daha çok, hangi yönteme daha az başvurulduğu incelenmiş ve hangi yönteme başvurulursa terimlerin tutulma olasılığının yüksek ya da tutulmama riskinin fazla olduğu belirtilmiştir. Dilsel açıdan doğru terim türetiminde izlenilmesi gereken yol hakkında bilgi verilmiştir. Terim türetiminde sıkça ve az kullanılan eylem kök / gövdelerinden ve biçimbirimlerden söz edilmiştir. Dile giren yeni kavramları karşılamak için, yabancı kök / gövdelerden ve biçimbirimlerden terim türetmek yerine, kullanım sıklığı düşük olan kök, gövde ve biçimbirimlerden yararlanılabilir. Böylece hem Türkçeleştirme oranı artırılmış hem de genel söz varlığında yer alan fakat ölmek üzere olan Türkçe kök, gövde ve biçimbirimlere canlılık kazandırılmış olur. Böylece yapılacak olan yeni türetimlerle Türkçenin söz varlığı genişletilmiş olur.

I. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE

1. TERİM KAVRAMI

1. 1. Terim Nedir?

Bir dilin söz varlığını oluşturan öğeler, o dilin sözcükleri, deyimleri, kalıplaşmış sözleri, atasözleri, farklı anlatım kalıpları ve terimleridir. Söz varlığını oluşturan dilsel birimlerden biri olan *terim* kavramı, dil uzmanları tarafından biçim açısından farklı olsa da içerik açısından benzer ifadelerle tanımlanmıştır:

terim (Alm. *Fachausdruck*, Fr. *terme*, İng. *term*, Osm. *ıstılah*) Bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki ad: *radyo, televizyon, bilgisayar, dil bilimi, yüklem, benzeşme, özgül ağırlık, dörtgen, atardamar, yer çekimi* vb. (Korkmaz 2010: 213).

terim (Alm. *Terminus*, Fr. *terme*, İng. *term*) Özel bir bilgi ya da etkinlik alanına, bir bilim, uygulayım ya da uzmanlık dalına özgü sözcük. Terimler uzmanlar arasında etkin bir bildirişim sağlanması için gerekli, temel nitelikli öğelerdir. Genel dilde geçerli olan çokanlamlılığa karşın, terim alanında tekanlamlılığa yöneliş görülür. Bu olguya bağlı olarak daha hızlı bir yenileniş süreci ve yaratım etkinliği gözlemlenir. (Vardar 2002: 192).

terim (Osm. *ıstılah*, Fr. *terme*) İlim, teknik, sanat, spor, ticaret gibi özel alanlarda kullanılan, genellikle belirli bir tek kavramın, nesnenin, olayın veya durumun karşılığı olan kelime. Ör. *akım, atom, çekirdek* (kimya, fizik); *danışman, eş değerli test* (eğitim); *buzul, ada* (coğrafya); *beyit, koşma* (edebiyat); *anestezi, ilk yardım* (tıp) (Topaloğlu 1989: 143).

Hamza Zülfikar, *terim* kavramını şu şekilde ele almıştır:

Terim bilim dallarının, sanat ve meslek kollarının özel kelimeleridir. (Zülfikar 1991:1).

Mustafa Durak ise *terim* kavramıyla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Sözlüksel birimler, terimbütün içine girdiklerinde, yeni özgül bir içerikle, betiklerde ya da bilimsel, uygulayımsal bağlamlarda kullanılır, tanımlanır olduğunda terim adını alır." (Durak 2005: 19).

Yapılan tanımlardan ve verilen bilgilerden yola çıkarak terimlerin çeşitli uzmanlık alanı kavramlarına verilen adlar olduğu ve söz konusu alana özgü sabit bir anlamsal içerik sunduğu sonucuna varılabilir.

1. 2. Terim Üzerine Genel Bilgiler

Çeşitli bilim dallarına, sanat ve meslek kollarına özgü sözcükler olarak tanımlanan *terim*[3] kavramı, Latince "sınır, son" anlamını taşıyan *terminus* sözcüğüne benzetilerek *der-* eyleminin en eski (arkaik) biçimi olan *ter-* eylemine *-im* türetimsel biçimbiriminin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Söz konusu kavram, Türk Cumhuriyetlerinde *termin* olarak adlandırılmaktadır. Eskiden *"ıstılah"* olarak adlandırılan *terim*, genel sözcüklerden farklı özellikler taşıyan dil birimleri olarak nitelendirilmektedir.

"Terimler bir dilin yapısı içerisinde iskelet görevini yüklenmişlerdir. Terim dışında kalan sözler, bu yapının dolgularıdır." (Tariktaroğlu 1998:74).

---

[3] *terim* (Fr. terme < Lat. terminus "uç, sınır"), (Ayverdi 2010: 1241).

Tariktaroğlu’nun yaptığı benzetmeden de anlaşıldığı üzere terimler, dil yapısını oluşturan ana ögelerdir, diğer birimler ise yan öge durumundadır.

Terimler, bir dilin kültür ve medeniyet dili olarak gelişmişliğini gösterir. Bilim, teknik ve sanat dillerinin mükemmelliği o alanların çeşitli özel kavramlarını karşılayabilecek bir terim sisteminin var olup olmamasıyla ölçülür. Bunun sebebi de terimlerin bilim ve sanat dallarının bel kemiği durumunda olmasıdır (Korkmaz 1993: 169).

Terimler, genel olarak en fazla dört birimden oluşmaktadır. Çoğu zaman üç, dört ya da daha çok birimden meydana gelen terimler kısaltılarak tek birim hâline getirilmiştir: *PTT, TRT, TBMM, NATO* vb. (Başkan 1974: 174).

Bu durumda, terimler konusunda da en az çaba ilkesi (principle of least effort)’nin işletildiği söylenebilir.

Dil, doğuştan getirilen, bireyler arasında iletişimi sağlayan, değişime açık, çok yönlü bir sistem; toplumsal bir olgudur. Dil düzleminde değişimlerin görülmesi kaçınılmazdır, dilin değişime açık olma özelliği terimler konusunda da kendini göstermektedir.

Terimler dillerde en sık değişen ve yenilenen öğeler arasında yer almaktadır. Bu değişimin nedeni medeniyet değişikliğine bağlanabilir (Timurtaş 1981: 328).

Dil sistemi ses bilimi (phonology, phonemics), biçim bilimi (morphology), anlam bilimi (semantics) ve söz dizimi (syntax) bileşenlerine dayanmaktadır. Dilin bu düzlemleri arasında bir ilişki söz konusudur. Dilsel ilişkiler açısından değerlendirilecek olursa terim konusu, hem sözlük bilimi (lexicologie) hem de anlam bilimi (semantics) ile ilişkilidir.

Dilaçar, bu konuda şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

"…*Damar* terim midir, değil midir? Terim olabilir. Biyolojide *atardamar* (şiryan, artère) ve *toplardamar* (verit, veine) kelimelerinde *damar*'ın anlamı sınırlandırılarak terimleştirilmişse de, tek başına *damar* kelimesi de hem *atardamar*'ı hem *toplardamar*'ı hattâ *akkan* (lymphe) *damarı*' nı ve *özsu* (sève) *damarı*'nı içine alan bir kavramı (vi'a, vaisseau) karşılayan bir terim sayılabilir. Fakat *damarına basmak, damarı tutmak* gibi deyimlerdeki *damar*'ın anatomi bakımından terimle ilgisi olamaz; jeolojideki yeri de ayrıdır. Terim olan *damar*'la terim olmayan *damar*'ın yanyana ortak yaşaması (symbiose) mümkündür." (Dilaçar 1957: 208).

Terim konusunda dikkat çekilmesi gereken noktalardan biri de *terim* ve *tanım* kavramları arasındaki ayrımdır. İki kavram birbirine karıştırılmamalıdır. *Terim* ile *tanım* arasında nicelik, uzunluk açısından bir farklılaşma söz konusudur. *Terim*, özet tanım olarak nitelendirilebileceği gibi *tanım* da genişletilmiş terim olarak nitelendirilebilir. Terimlerin standart bir anlam ifade etmesi gerekmektedir. Bu yüzden söz konusu kavramı tüm özellikleriyle ortaya koyabilmek için tanıma ihtiyaç duyulmaktadır.

Terimler, genel dile yansırken terim anlamlarının dışında yeni bir anlam ifade etmektedir. Söz konusu duruma *dört dörtlük* terimi örnek olarak gösterilebilir. Müzik biliminde bir ritm karşılığı kullanılan bu terim, genel dilde mükemmelliği, eksiksiz olmayı ifade ederek bambaşka bir anlam kazanmıştır (Şahin 2006: 127).

Terim olarak nitelendirilen ve tek anlamlılıkla ön plana çıkan sözcük, kimi zaman genel dilde farklı bir bağlamda farklı bir anlamsal içeriğe sahip olabilir, başka sözcüklerle bir araya gelerek kurduğu dilsel ilişki sonucunda deyim bile oluşturabilir.

Çeşitli anlamlar kazandırılması sonucunda terimlerin deyim, mecaz ve argo olarak kullanıldığı durumlardan da söz edilebilir. Konuyla ilgili olan şu örnekler, Murat Küçük'ün çalışmasından alınmıştır: [4]

Spor:

faul → Genel kurallara uygun olmayan, hoşa gitmeyen hareket, duruş vb. "Faul yapan bankaya kırmızı kart hazır." (Yenişafak, 05 Temmuz 2004)

gol atmak → Üstün konuma, duruma geçmek. "Başbakan büyük gol attı. Yerel seçimlere sayılı günler kala hızlı bir düşüş içerisine giren AKP, muhalefete öyle bir gol attı ki, muhalefet bunu kolay kolay çıkaramaz." (Doğuş Haber, 05 Şubat 2009)

Tıp-Anatomi:

tansiyon → Gerilim."AB zirvesi öncesi tansiyon yükseliyor." (ABHaber.com, 14 Aralık 2004)

reçete → Çözüm, öneri, çözüm yolu. "Sınav heyecanına karşı sakinleştirici reçete." (Sabah, 10 Haziran 2009)

Ekonomi -Ticaret:

açık çek → Her konuda verilen destek veya yetki, açık kart. "Şili, Türkiye ile ticari işbirliğinde açık çek verdi." (Star, 16 Temmuz 2009)

Müzik:

akordu bozulmak →Uyumu, düzeni bozulmak. "Mehmet Okur durunca Jazz'ın akordu bozuldu." (Yenişafak, 23 Ocak 2009)

---

[4] Daha çok örnek için bk. Küçük 2009: 343-351.

Denizcilik:

demir atmak → Bir yerde uzun süre kalmak. “Dr. Ahmet Şanverdi, ABD’nin Gürcistan’a yardım bahanesiyle Karadeniz’e demir atmak niyetinde olduğunu söyledi.” (hackhell.com, 25 Ağustos 2008)

Hukuk:

kalem kırmak → Sonunu getirmek, sonunu hazırlamak. “Baron, Kurtlar Vadisi’nin kalemini kırdı. Tiyatro sanatçısı Zafer Ergin, ‘Baron’ rolünü oynadığı Kurtlar Vadisi dizisini eleştirerek, dizinin toplumu olumsuz etkilediğini ifade etti.” (Haber7, 07 Mart 2006)

Bazı sözcükler, kullanım alanının genişlemesine ve genelleşmeye bağlı olarak terim olma özelliğini kaybeder. *Radyo, telefon* gibi sözcükler artık günlük hayatın birer parçası olduğu için terim olarak değerlendirilmezler; elektronik alan içerikli bir sözlük birimi olmaları durumunda terim olarak değerlendirilir. Ülkelerdeki bilim, sanat ve zanaat dallarının gelişmişliğiyle terim söz varlığı arasında bir koşutluk söz konusudur. Bir toplumun gelişmişlik oranı ne kadar yüksekse terimleri de içine alan söz varlığı o ölçüde geniştir, gelişmişlik oranı ne kadar düşükse söz varlığı da o ölçüde sınırlıdır (Aksan 2004: 36).

Çeşitli bilim dallarına ait terimlerden bazıları, dillerde ortak olarak kullanılmaktadır. Bu ortak terimler, uluslararası söz varlığı olarak değerlendirilir ve “uluslararası terimler” adıyla nitelendirilir: *pioner* “lider, öncü”, *revolyutsiya* “devrim”, *konstitutsiya* “anayasa”, *sintaksis* “sentaks, cümle bilgisi”, *fonema* “ses birim”, *sinonim* “eş anlamlı”, *diftong* “diftong, ikili ünlü”, *arhitektor* “mimar” vb. (Ahanov 2008: 162).

1. 3. Terimleşmenin Ölçütleri

Dilde yer alan sözcüklerin terim olarak nitelendirilebilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Söz konusu özellikleri taşımayan veya sahip olduğu özellikler açısından eksik tarafları bulunan sözcükler terim olarak değerlendirilmez. Aşağıda yer alan ölçütler, bir sözcüğe terim olma özelliği kazandırmaktadır:

a) Terimlerin bilimsel kavramlar için sadece bir karşılığı vardır, yani *tek anlamlı*'[5]dır. Terim dışındaki herhangi bir sözcük, bir tümcede yanında bulunduğu sözcüklere bağlı olarak anlamca ve işlevce değişiklik gösterirken terimler standart bir anlama sahiptir ve tümce içinde yer alsalar bile farklı anlamlar ifade edemezler.

Belgisiz adıl (indefinite pronoun), *belirteç* (adverb), *bütünce* (corpus), *dar ünlü* (narrow vovel), *edilgen eylem* (passive verb), *istek kipi* (optative), *kavram* (concept), *ortaç* (participle), *önek* (prefix), *somut ad* (concrete noun), *sözlük* (dictionary, lexicon), *terim* (term), *tümleç* (complement), *ulam* (category), *üstdil* (metalanguage) gibi terimler, bütün metinlerde her zaman kendine özgü bir anlam ifade eder.

b) Terimlerin ifade ettiği anlam, net ve açıktır, belirsizlikler söz konusu değildir. Bu durumda bir kavramı bütün özellikleriyle tanımlamadan yani *içlem*

---

[5] Berke Vardar, *tek anlamlılık* (monosemy) terimini *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde dilsel bir göstergenin bir tek anlam taşıması; bir gösterenin bir tek gösterileni belirtme durumu biçiminde tanımlamıştır. Tek anlamlılığın anlamsal bulanıklığı önleyici bir özellik olmasından dolayı özel uzmanlık alanlarında büyük yer tuttuğunu belirtmektedir.

(intension) teriminden söz edilebilir. Bir kavrama ilişkin detaylı bilgi verilmesi durumunda onu diğer kavramlardan ayıran özellikler yani *ayırıcı özellikler* (distinctive feature) ön plana çıkar. Böylece olası bir anlam bulanıklığının önüne geçilmiş olur.

c) Terimler, halkın söz varlığında yer alan birimler değildir. Buna rağmen önce halk ağzında kullanılıp daha sonra terimleşen sözcükler bulunmaktadır. *"böğürtlen"* (Fr. ronce) (bük üzümü, it üzümü, yer dutu, göğemecik, ilmen, göğen, karamık vb.) Halk tarafından çeşitli bitkilere, böceklere ad verilmektedir: *"böğürtlen"* (Fr. ronce) (bük üzümü, it üzümü, yer dutu, göğemecik, ilmen, göğen, karamık vb.). Bölgelere göre farklılık gösteren söz konusu adlar, o nesnenin gerçek bilimsel adları olmamasından dolayı terim olarak nitelendirilemezler. Buna karşın bu sözcükler, halk ağzından alınır ve terim olarak kullanılabilir (Zülfikar 1991: 21).

d) Sözlü dilde kullanım sıklığı yüksek olan bir sözcük, terim olarak kullanılabilir. Sözcüklerin temel, mecaz, yan anlamlarının dışında terimsel anlamlarının olduğu da söylenebilir. *"Ayak"* sözcüğünün sözlüklerde yaklaşık olarak on beş yan ve mecaz anlamı vardır. "Büyük ırmağa karışan ikinci derecedeki akarsuların her biri" ifadesinde yer alan *ayak* sözcüğü bir coğrafya terimi olma özelliği taşımaktadır. Aynı zamanda söz konusu sözcük, bir halk edebiyatı terimidir ve "koşuklarda kısa yedekli dizeler" anlamını içermektedir.

e) Bazı terimler, sadece belli bir bilim dalında ya da sanat kolunda uzmanlaşmış bireyler tarafından kullanılmaktadır ve uzmanlar arasında çok şey ifade ederek iletişimi sağlamaktadır. Bu tür sözcükler, konuşma dilinde yer almamaktadır. Dolayısıyla herkesin bu sözcüklerin anlamını bilmesi beklenemez.

f) Türkçe terimler, Türkçe kökler üzerine Türkçe biçimbirimlerin eklenmesi durumunda millî olma özelliği kazanır. Canlı kök ve biçimbirimlerden türetilen terimlerin kavranılabilirlik oranı daha yüksektir. Cumhuriyet döneminde *aksan* (Fr. accent) için önerilmiş ve dilde tutunmuş olan *vurgu* sözcüğünden *vurgulama, vurgulamak, vurgulatmak, vurgulanmak* sözcükleri türetilmiş; dil söz varlığı açısından genişlemiştir (Zülfikar 1991:23).

g) Her terim, kendi asıl anlamını korur ve yan / mecaz anlam ifade etmez.

h) Terimler ses bilgisel açıdan uyumlu ve akıcı olmalıdır.

ı) Sistematik bir düşüncenin ürünü olan terimler, uluslararası ve ölçünlü olma özelliğini taşımalıdır (Sağlam 2007: 170).

i) Yapısal açıdan terimler ve sözcükler birbirinden ayrılmaz. Terimler ve diğer sözcükler arasındaki tek fark, terimlerin işlevsel açıdan bilgi edindirmeyi amaçlamasıdır.

1. 4. Terim Sorunu

Başlangıçta dilde yer alan çoğu terimin Arapça olması hem Türkçenin bilim dili olarak ilerlemesini kötü yönden etkilemiş hem de Türkçe düşünmeyi, anlatmayı sınırlandırmıştır. Tanzimat'tan itibaren Türkiye'de terimler bir sorun olarak değerlendirilmiş ve güncelliğini korumuştur. Avrupa'da ise XV. ve XVI. yüzyıllarda en üst seviyeye ulaşan Rönesans hareketiyle terimler ayrı bir konu olarak ele alınmıştır. Durmadan gelişen bilim dünyasına koşut olarak fen ve sosyal bilimlere özgü kavramlar, Latince ve Yunanca kökler esas alınarak adlandırılmaya çalışılmış ve buna bağlı olarak terminoloji (terim bilimi) bir bilim dalı olma niteliği kazanmıştır.

Terim sorunu, hâlâ dikkat çekilen bir sorun olma özelliği taşımaktadır. İlk başta Arapça temel alınmasına rağmen Cumhuriyet döneminde Türkçe terim türetme fikri önem kazanmıştır. Dilden atılan Doğu kökenli terimleri karşılayabilecek Türkçe terimler bulunmayınca bunların yerini Batı kökenli terimler almıştır. Her bilim insanı, kendisinin yetkin olduğu yabancı dile ait terimleri kullanmayı tercih etmiştir, bu durum da terim konusunda karmaşanın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bunun başlıca sebebi, Batı dünyasının bilim ve teknik alanında hızla ilerlemesidir. Ayrıca çeşitli bilim dallarında çalışan pek çok bilim insanının kendini daha iyi yetiştirebilmek için Batı ülkelerinde eğitim gördükten sonra Türkiye'ye dönüp üniversitelerde ders anlatırken eğitim gördüğü ülkenin ve kurumun ekolünü kullandığı terimlere yansıtması da terim konusundaki karmaşanın ortaya çıkmasında etkili olmaktadır.

Terim sorunu, ders kitaplarında eğitim ve öğretimle ilgili terimlerde birliğin sağlanamamasından kaynaklanmaktadır. Okullarda ders kapsamında yer alan; fakat öğrencinin anlayamadığı terimler, öğrenci ve öğretmen arasında yaşanan iletişim kopukluğuna sebep olmaktadır. Bu sebeple kullanılan bilim dilinin açık ve net olması gerekmektedir. MEB ile TDK'nin birlikte yürüttüğü çalışmalarda aksaklıklar görülmüştür. Bu alanda ilerleme kaydedilebilmesi için söz konusu kurumların iş birliği içinde olması gerekmektedir.

Peyami Safa, terimlerde birlik sağlanması konusunda şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

"Yalnız hayatla mektep değil, mekteple mekteb arasında da ıstılah vahdeti yok: Çocuk lisede uydurma terimler öğreniyor, üniversiteye gidince, karşısına ya lâtince ıstılahlar çıkıyor (Tıb Fakültesi), yahud da Arapça, Acemce, Lâtince,

Yunanca, Fransızca, Türkçe karışık bir ıstılah apukuryası çıkıyor (edebiyat ve felsefe)" (Safa 1999: 44-45). Safa'ya göre terim karmaşasının önüne geçmenin yolu, Greko-Latin kültür çevresinde yer alan ulusların arasında ortak terim sistemini benimsemektir. Aksi takdirde Türkçede yeni bir yabancılaşmanın görülmesi kaçınılmaz hale gelecektir. Batı dillerinden yapılan çeviriler de terim sorununun ortaya çıkışında etkili olmaktadır. Berke Vardar, *çeviri* terimini "Bir dilde (kaynak dil) düzenlenmiş bildirileri anlam ve biçem bakımından eşdeğerlik sağlayarak bir başka dile (erek dil) aktarma işlemi; bu işlemin gerçekleşmesiyle ortaya çıkan ürün." olarak tanımlamıştır (Vardar 2002: 60). Çeşitli bilim ve kültür eserleri çevrilirken kavramları Türkçe ifade etmede birtakım sorunlarla karşılaşılmaktadır. Kavramları uygun sözcük ve terimle karşılamada zorluk çeken çevirmenler, ya uydurmacılığa ya yabancı sözcüğü aynen almaya ya da bazı yakıştırmalara eğilim göstermektedir. Bütün bu sorunların temelinde dilin üretici gücünden faydalanıp kavramları karşılayamamak ve sözcük türetme yöntemlerini bilmemek yatmaktadır. Eğer temel sorunlar çözülürse çeviri konusunda da daha az sorunla karşılaşılacaktır.

Çeviri konusunda bazı çalışmalar yapılmıştır, edebiyat, sanat ve çeşitli bilim dallarına özgü eserler, Batı dillerinden Türkçeye çevrilmiştir. Felsefe, hendese (geometri), cebir (matematik), logaritma, kimya, kozmografya (gök bilimi) ve tıp ile ilgili eserler yapılan önemli çeviriler arasında yer almaktadır. Bu çevirilerde terimlerle ilgili pek çok sorun yaşanmıştır.

İslamiyet'in benimsenmesinden sonra çok sayıda Türkçe sözcük kullanımdan düşmüştür. Artık kullanılmayan bu sözcüklerin boşluğunu Arapça ve Farsça sözcükler doldurmuştur. Batı dilleriyle olan etkileşim sonucunda da Osmanlı Türkçesinde yer alan çok sayıda eski sözcük ve terim yerini Batı kökenli sözcüklere

bırakmıştır. Ayrıca terim konusunda Doğu kökenli eski sözcüklerin terk edilip yerlerine yeni sözcük türetilmesine ihtiyaç olmadığını ve bunun sonucunda Türkçede yabancı kökenli sözcüklerin yer alabileceğini söyleyenler olduğu gibi buna ek olarak her bireyin sözcük türetme işine giriştiğini ve bu yüzden dilsel açıdan kabul edilemez sözcüklerin türetildiğini ileri sürenler de bulunmaktadır.

Aynı zamanda terim sözlüklerinde ayrıntılı bir biçimde tartışılmadan yapılan ve bazen de doğrudan tercüme edilerek verilen tanımlar, öğretim sürecinde sorunları da beraberinde getirmektedir. Tanımlamada kullanılan sözcükler, alıcıya aktarılması beklenen kavramları tam anlamıyla yansıtamamaktadır. Aynı bilim dalının terimlerini içeren terim sözlüklerinde yer alan tanımlar arasında bir tutarsızlık görülmektedir. Bu sorunla yüksek öğretimde daha sık yüzleşilmektedir. Terimlerin farklı olmasının yanında tanımlarda da farklılıklar bulunmaktadır; çünkü bu terim sözlükleri bir anlamda gösterilen bireysel çabaların ürünüdür ve bu durumla yazarları farklı olan terim sözlüklerinde karşılaşılmaktadır.

Yeni kuramların ortaya atılması, buluşlar yapılması sonucunda terim sayısında artış görülmektedir. Bilim ve teknoloji dünyasındaki gelişmelerden uzak kalmak istemeyen toplumlar, bu sözcüklere ya kendi dillerinden bir karşılık bulmakta ya da bu sözcüğü kendi dil özelliklerine uyarlayıp dile taşımaktadır. Bireyler arasında haberleşmenin ve bilgi alışverişinin yoğun ve hızlı olduğu bu süreçte bazı faktörlere bağlı olarak (yeni ürünler, kabul edilmiş fikirler, ortaya atılan kuramlar ve buluşlar) çok sayıda terim dile girmektedir. Fen bilimleri terimleri gün geçtikçe artmaktadır. Sayıca en fazla terime sahip olan bilim dalı ise biyolojidir. Söz konusu alanlara ait terimler Türkçeye aynen aktarılmaktadır. Gazete sütunlarına, haber bültenlerine, çevredeki araç ve gereçlerin adlarına göz atıldığında da yabancı

sözcükleri kullanma yönünde bir eğilimin olduğu görülmektedir. Yazımları göz ardı edilerek *by pass, pizza, center, dreamland* vb. yabancı sözcükler kendi dilsel özellikleriyle Türkçeye aktarılmıştır (Zülfikar 1991: 152).

Orhan Hançerlioğlu da terim konusunda karşılaşılan sorunları verdiği örneklerle daha açık bir hale getirmiştir. Batı dillerinde sadece bir terimle karşılanan birçok kavram, Osmanlıcada bazen otuza yakın terimle karşılanmaktadır: Latince "*gratia*", Fransızca "*grâce*", Almanca "*Grade*", İngilizce "*grace*", İtalyanca "*grazia*", Türkçe "*bağış*" teriminin Osmanlıcada birçok terimle ifade edildiği görülmektedir. Bu terimlerden bazıları: *iyilik, lütuf, ihsan, kerem, nimet, teveccüh, hüsnü nazar, teşekkür, merhamet, rahmet, af, tevfik* vb. Ayrıca birbiriyle ilişkili olmayan çok sayıda kavram, Osmanlıcada tek terimle ifade edilmektedir: Türkçe *us* (Fr. raison), *an* (Fr. esprit), *bellek* (Fr. mémoire), *anlak* (Fr. entendement), *anlık* (Fr. intelligence) sözcüklerine karşılık olarak Osmanlıcada *zihin* terimi kullanılmaktadır (Hançerlioğlu 1968: 383).

Terimler konusu ve Türkçenin özleştirilmesi ile ilgili ilke yanlışları hakkında da Faruk Kadri Timurtaş'ın görüşlerinden hareketle şu sonuçlar elde edilmiştir:

- Uzun yıllardan beri Türkçede kullanılan ve karşılığı da olmayan yabancı kökenli sözcükler dilden atılmış ve atılan sözcüklerin boşluğu uydurma olan ve dilsel açıdan kabuledilemez sözcüklerle doldurulmuştur.
- Kök ve biçimbirimler anlamsal ve işlevsel açıdan yeni sözcük ve terim türetme sürecinde göz ardı edilmiştir.
- Yeni sözcük ve terim türetme sürecinde sadece Türkiye Türkçesinde yer alan, işlek veya az işlek olma özelliği taşıyan kök ve

biçimbirimlerin kullanılması gerekirken bütün Türk lehçelerinden, ağızlardan ve yazı dillerinden hem işlek hem de ölü kök ve biçimbirimler alınmıştır. Ayrıca İstanbul Türkçesine bağlı kalmak; fakat ihtiyaç duyulan zamanlarda Anadolu'da ortak kullanılan sözcükleri almak gerekirken kimi zaman yalnızca küçük bir yerleşim yerine özgü sözcükler alınmıştır.

- Terim türetilirken sözlüksel anlam temel alınmış; ama kavram karşılığı göz ardı edilmiştir.
- Sözcük ve terim türetme sürecinde ses bilimsel ve biçim bilimsel açıdan Avrupa dillerinin söz varlığında yer alan sözcüklere benzeyen sözcükler uydurulmuştur.
- Dil düzleminde hiçbir Türk lehçesinde yer almayan biçimbirimlerin belirmesi söz konusudur.
- Dilsel açıdan kabuledilemez terimler türetilmesine bağlı olarak sık sık terim değişikliği yapılmıştır, bunun sonucunda da tutarsızlıkların görüldüğü bir dil sistemi ortaya çıkmıştır.
- Türetilen yeni sözcüklerin okullar aracılığıyla dile yerleştirilmesi düşünülmüştür; fakat yeni sözcüklerin dile yerleşmesini sağlayacak olan bireyler yazarlar ve sanatçılardır (Timurtaş 1980: 92-93).

1. 4. 1. Gramer Terimleri Sorunu

Bütün terim sistemi üzerine tartışmalar yapılmaktadır. Ancak yukarıda dile getirilen terim sorunları, kendi alanımızın terimleri (gramer terimleri) açısından

örneklendirilecek olursa Peyami Safa'nın üzerinde durduğu, çeşitli görüşleri bulunan beş gruptan söz edilebilir:

Terim sorununa örnek oluşturması açısından kendi alanımızla ilgili olarak burada gramer terimleri ele alınıp incelenecektir.

a) An'aneciler: Arapça terimlerin olduğu gibi benimsenmesi taraftarıdırlar; Arapça, Farsça terkiplerin (tamlama) dilden atılması görüşünü desteklemektedirler: Bu gruba göre,*"cümle-i asliye"* terimi *"aslî cümle"* biçiminde korunmalıdır.

b) İtidalciler: *"Âhenk, atf, haber, malûm, meçhul"* gibi Arapça olan; ama Türkçede yer alan sözcüklerin değiştirilmesine karşıdırlar. Fakat *"yapı"* demek yerine *"bina"*, *"sesli"* demek yerine *"sait"* denmesini istemezler. Uluslararası kavramların Yunanca biçimleriyle; fakat Türkçenin yazım kurallarıyla kullanılmasını tercih ederler.

c) Lâtince ve Yunanca Taraftarları: İsim, sıfat vb. Türkçeleşmiş Arapça sözcükleri benimsedikten sonra *"mef'ulün ileyh"* gibi terimler yerine *"datif"*, *"mef'ulün bih"* yerine *"lokatif"* denmesini tercih ederler.

d) Öztürkçe Taraftarları: Arapça terimler yerine Lâtincelerinin, Yunancalarının değil, Öztürkçelerinin koyulmasından yanadırlar. *"Müşahhas"* yerine *"somut"*, *"müsbet"* yerine *"olumlu", "nida"* yerine *"çağrı"* denmesini isterler.

e) Telifçiler: An'aneciler hariç, itidalcilerin, Lâtince, Yunanca ve Öztürkçe yanlılarının fikirlerini barıştırmak isteyen gruptur (Safa 1999: 98-99).

Daha önce bazı gruplar tarafından üzerine çeşitli yorumlar yapılan gramer terimleri sorunu, günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Aşağıdaki tablo, terimlerin içinde bulunduğu durumu gözler önüne sermektedir. Tabloda belli yıllarda

yayımlanan terim sözlükleri ve bu sözlüklerde yer alan bazı gramer terimlerine yer verilmiştir. Ayrıca tabloda söz konusu yıllarda hangi kavram için hangi terimin kullanıldığı bilgisine ulaşılabilir.

Tablo 8: Çeşitli Gramer Terimi Sözlüklerinde Yer Alan Bazı Terimlerin Karşılaştırılması

Vecihe Hatipoğlu Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü (1969)	**Ahmet Topaloğlu Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü (1989)**	**Berke Vardar Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü (2002), (Birinci Baskı 1998, ABC Kitabevi)**	**Zeynep Korkmaz Gramer Terimleri Sözlüğü (2010), (Birinci Baskı 1992)**
ulaç (s. 84), (İng. gerund)	zarf-fiil (s.166), (Osm. siga-i rabtiyye, siga-i sıla, Fr. gérondif)	ulaç (s.202), (İng. gerund)	zarf-fiil (s.251),(İng.gerund)
yapıbilgisi (s.92), (İng. morphology)	biçim bilimi (s.40), (Osm. ilm-i sarf; Fr. morphologie)	biçimbilim (s.41), (İng.morphology)	yapı bilgisi bk. şekil bilgisi (s. 240), şekil bilgisi (s.203), (İng.morphology)

heceyutumu (s. 46), (İng.haplology ; syncopation)	hece düşmesi (s. 83), (Fr. haplologie)	seslem yutumu (s.172), (İng. haplology)	hece düşmesi bk. hece yutulması (s. 115), hece yutulması (s. 116), (İng. haplology)
yumuşama (s.94), (İng. sonorisation)	ötümlüleşme (s. 118), (Fr. sonorisation)	titreşimlileşme (s.195), (İng.sonorisation, voicing)	yumuşama (s.245), (İng.voicing, sonorisation)
……………… …	değişimli ünsüzler (s. 54), (Fr. allophone)	sesbirimsel değişke (s.170), (İng. allophone)	değişken ses (s. 64), (İng. allophone)

Tabloda yer alan verilerden yola çıkarak aynı kavram için farklı Türkçe terimlerin kullanıldığı söylenebilir. Bu durum terimler konusunda henüz bir uzlaşmanın sağlanamadığını göstermektedir. Ayrıca böyle bir durumun ortaya çıkmasında yapılan kişisel terim türetmeleri de etkili olmuştur. Terim sözlüklerinde Türkçe terimlerin yanında İngilizcedeki, Fransızca, Almanca ve Osmanlıcadaki karşılıkları bulunmaktadır; ama yapılan karşılaştırmada Türkçe terimlere karşılık olarak öncelikle İngilizce terimler tercih edilmiştir. İngilizce karşılıkların olmadığı durumlarda ise söz konusu terimlerin diğer dillerdeki karşılıklarına yer verilmiştir.

Bazı terim sözlüklerinde ise Türkçe bir terim için birden fazla İngilizce karşılık bulunurken bazı terimler için de sadece bir İngilizce karşılık bulunmaktadır. Günümüzde ve günümüze yakın süreçlerde yayımlanan terim sözlüklerindeki bazı terimler daha önce yayımlanan terim sözlüklerinde yer almamaktaydı. Bu durumun temelinde yatan sorun, söz konusu kavramın diğer dillerde karşılığı bulunmasına rağmen Türkçe karşılığının türetilmemiş olmasından kaynaklanabilir. İncelenen tablodan elde edilen sonuçlar, terimler konusunda yaşanan sorunların açık bir göstergesidir.

Batı dillerinde de Türkçede olduğu gibi bir kavram için birden fazla karşılığın bulunduğu durumlar vardır. *Titreşimlileşme* terimi için İngilizcede *sonorisation, voicing*; *titreşimsizleşme* için *loss of voicedness, devoicing*; *üstdamaksıl* için *cerebral, cacuminal, retroflex* terimleri kullanılmaktadır.

Bunun yanında terim konusunda uzlaşımın sağlanamadığını gösteren bir diğer kanıt ise öğretim üyelerinin bir kavram için farklı karşılıklar kullanmasıdır. Kimisi *sert sessiz,* kimisi *tonsuz,* kimisi *sedasız,* kimisi de *ötümsüz* terimini tercih etmektedir. Bu konuda yapılması gereken, Türkçenin dil kurallarına uyan, en kapsamlı ifadeye sahip terimin tercih edilmesidir.

Bir kavram için önerilen veya kullanılan birden fazla sözcüğün (terim) bulunduğu fakat bunların zamanla farklı anlamlar taşır hâle geldiği durumlar da söz konusudur. "Fonoloji" ve "fonetik" terimleri, aynı kavramı karşılıyormuş gibi değerlendirilse de aslında farklı farklı kavramları karşılamaktadır. "Fonoloji" terimi ses bilim ile karşılanıp "Sesleri belli bir dilde yerine getirdikleri işlev açısından ele alma." anlamını taşırken; "fonetik" terimi ses bilgisi ile karşılanıp "Sesleri herhangi bir dile bağlı kalmadan inceleme." anlamını taşımaktadır.

Gramer terimleri sorununun eğitimin ilk aşamasında başlayıp diğer aşamalarında da devam ettiğini, ulaştığı sonuçlarla ortaya koyanlardan biri de Selmi Demirkol'dur. Demirkol, *İlköğretim 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Dilbilgisi Terimleri Üzerine Bir İnceleme* adlı çalışmasında ders kitaplarındaki gramer terimleri ve bunlar arasındaki farklılıkları tarama yöntemine başvurarak ortaya koymaya çalışmıştır. Aynı zamanda Zeynep Korkmaz'ın *Gramer Terimleri Sözlüğü*'ndeki dil bilgisi terimleri ve ilköğretim kitaplarındaki dil bilgisi terimlerini karşılaştırmıştır.

Demirkol, yaptığı çalışmada hem *Gramer Terimleri Sözlüğü'*nde hem de *ilköğretim kitaplarında* 31 dil bilgisi teriminin aynı olduğunu, *Gramer Terimleri Sözlüğü'*nde yer alan; *ilköğretim kitaplarında* yer almayan 41 dil bilgisi teriminin olduğunu, *Gramer Terimleri Sözlüğü'*nde yer almayan; ama *ilköğretim kitaplarında* yer alan altı dil bilgisi teriminin olduğunu, hem *Gramer Terimleri Sözlüğü'*nde hem de *ilköğretim kitaplarında* bulunmayan altı dil bilgisi teriminin olduğunu, *Gramer Terimleri Sözlüğü'*nde ve *ilköğretim kitaplarında* aynı terimin farklı bir içerikle sunuluşunu gösteren dört örnek olduğunu belirtmiştir ve *Gramer Terimleri Sözlüğü'*nde ve *ilköğretim kitaplarında* kullanılan farklı 154 terim olduğu sonucuna varmıştır (Demirkol 2007: 188-189).

Bütün bu sonuçlar terim konusunun, eğitim ve öğretim hayatının ilk döneminde başlayan ve yüksek öğretime de taşınan bir sorun olduğunu göstermektedir. İlköğretimde dil derslerinde kullanılan terimlerin çoğu eğitimin daha ileri aşamalarında ya kullanılmamakta ya da aynı kavram için farklı terimler kullanılmaktadır. Bu yüzden öğrenciler edindikleri bilgileri tam olarak içselleştirememektedir. Böyle bir durumla karşılaşan öğrenci hangi bağlamda hangi

terimi kullanacağından emin olamamaktadır; çünkü birden fazla terimle karşılanan kavramlar her bağlamda aynı bilgiyi sunmamaktadır. Buna bağlı olarak gramer terimleri konusunda belirsizlikler ortaya çıkmaktadır. Halbuki bir sözcüğün terim olabilme niteliği kazanması için tek ve açık bir anlama sahip olması gerekmektedir. Yetişkin bir birey olunca herhangi bir bilim dalında akademik çalışmalar yapacak olan bu öğrencilerin daha sonraki süreçlerde ciddi sorunlarla karşılaşmaması ve bilimin ilerleme hızının azaltılmaması için baştan gerekli önlemler alınmalı, programlar ve ders kitapları ona göre düzenlenmeli ve donanımlı öğrenciler yetiştirilmelidir.

1. 4. 2. Terim Sorunu Karşısında İzlenmesi Gereken Tutum

Bilimsel çalışmalarda başvurulan temel birimlerden olan terimler konusunda karşılaşılan sorunların ortadan kaldırılması için bazı kurum ve kuruluşlara, dil uzmanlarına çeşitli görevler düşmektedir.

Üniversite, dil ve kültür kurumları, Batı dillerinden Türkçeye giren sözcükler, kavramlar ve terimler için dilsel açıdan doğru ve dilde tutunabilecek karşılıklar türetmelidir ve terimler konusunda çalışmalar yürüten TDK ile iş birliği yapmalıdır. Bu konuda yapılan çalışmalar sonucu elde edilen yeni sözcükler, sözlüklerde yer almaya başlayacak ve Türkçenin söz varlığı genişleyecektir. Böylece çevirmenler de genişleyen bu söz varlığından yararlanacak ve kaynak dilden amaç dile yapılan bilgi aktarma işlemi sürecinde yani çeviri sürecinde eşdeğerliliği sağlayabilecek ve doğru çeviriler yapılabilecektir.

Bunun yanında bilim dalları arasında ortak terimler kullanılmalı, terimlerde ve terim tanımlarında tutarlılık sağlanmalıdır. Söz konusu koşullar sağlandığı sürece eğitim ve öğretimde kalite artacak, hedeflere daha kısa sürede ulaşılacaktır.

Türkçe terim türetilirken nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiği belirlenmeli; bilginlere, sanatçılara terimleri Türkçe olarak karşılamanın yolları gösterilmelidir. Terimler açısından Türkçenin durumu ortaya konulmalıdır ve bu konuda ilgili bütün bireyler bilinçlendirilmelidir. Bir yandan da bu konuda işleri yürütebilecek sorumlu kurullar oluşturulmalıdır.

Yabancı herhangi bir terimin Türkçe karşılığının olup olmadığı araştırılmalıdır. Bir kavrama karşılık olarak kullanılan terimlerden söz konusu kavramı en kapsamlı biçimde ifade eden terim tercih edilmelidir.

Türkçede kullanım sıklığı yüksek olan ve dilde tutunmuş yabancı kökenli terimler Türkçeleşmiş olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca terimlerin kullanım alanını genişletmek amacıyla MEB, YÖK, TÜBİTAK, TRT, meslek odaları, meslek kuruluşları ve kitle iletişim araçları TDK ile birlikte hareket etmelidir.

Terimlere uygun Türkçe karşılık bulma konusunda kurumlar arası iş birliği sağlanmalıdır. Türkçenin yabancı dillerin etkisinden kurtulması için sistemli ve köklü çalışmalara, yayınlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bilim dallarında her kavram, bir sözcükle karşılanmalıdır. Terim sorunu ciddi bir boyutta ele alınmalıdır.

Yetkili kurum, kuruluşlar ve alanında uzman kişiler, üzerine düşen sorumlulukları doğru yöntem ve teknikleri izleyerek yerine getirirse terim konusunda karşılaşılan sorunlar en aza indirilebilir. Sağlıklı bir iletişimin sağlanabilmesi, nitelikli çalışmaların ortaya konulabilmesi ve sağlam temellere dayanan bilgilere ulaşılabilmesi için terim sorunun çözülmesi gerekmektedir. Bilim bilgilerin birikmesi ile yavaş yavaş ilerlediği için yapılan her yeni çalışma bir ölçüde kendinden önceki çalışmaları esas almaktadır. Yeni çalışmalara katkı sağlayabilmesi için eski çalışmaların anlaşılır, net olması gerekmektedir. Bu ölçülerin elde edilebilmesi de

kullanılan terimlere ve dile bağlıdır. Bu yüzden sonraki çalışmalara katkı sağlayabilmesi için terim sorununun büyük ölçüde ortadan kaldırılması gerekmektedir.

1. 5. Terim Türleri

Bilimsel çalışmalarda ortak dilin konuşulması ve anlaşılırlığın sağlanması için sık sık başvurulan terimler, çeşitli özelliklerinin göz önünde bulundurulmasına bağlı olarak bazı türlere ayrılmıştır. Bu konuda yapılan sınıflandırmalar şöyledir:

Peyami Safa, terimleri üç başlık altında ele almaktadır:

- Sadece bilim diline özgü olanlar (lojistik, psikofizik vb.),
- Bilim dilinde ve konuşma dilinde kullanılanlar (ruh, tecrübe, irade),
- Konuşma dili ve bilim dilinde farklı olanlar (*mefhum* sözcüğünün Almancadaki karşılığı *Begriff*'tir. *Mefhumculuk* olarak adlandırılan felsefe ekolü, Almanlar tarafından *conseptualismus* olarak nitelendirilmektedir (Safa 1999: 45-46).

Sadece bilim diline özgü olan terimler küçük farklılıklar görülse bile bütün uluslar için ortaktır: Fransızcada *(terme),* Almancada *(terminus),* İngilizcede *(term),* İtalyancada *(termine),* Latincede *(terminus).* Hem bilim diline hem konuşma diline özgü terimler, konuşma dilinde kullanılmaya başlamadan okul dilinde kullanılamaz (Safa 1999: 46).

Safa'nın açıklamasından ve verdiği örnekten anlaşıldığı üzere yalnızca bilimsel çalışmalarda kullanılan terimler, bazı ses bilgisel farklılıklar içerse de, bütün uluslar için aynıdır. Bir terimin eğitim aşamasında kullanılabilmesi için öncelikle konuşma dilinde benimsenmiş olması gerekmektedir; çünkü halkın kullanmayı tercih

etmediği bir terim eğitim diline girse bile bir süre sonra tutunamadığı için kullanımdan düşecektir ve halk da söz konusu kavramı karşılayan başka bir terimi kullanmaya başlayacaktır. Belki de bu terim başka bir dilin söz varlığına ait olacak ve yavaş yavaş yabancı dillerden Türkçeye sözcük akını ortaya çıkacaktır. Bu yüzden bu tür risklerin önüne geçmek için baştan önlem alınmalı ve Türkçenin dil özellikleriyle uyum içinde olan ve halkın sevdiği, benimsediği terimler kullanılmalıdır. Bilim, bireylerin aldığı eğitim sonucunda bilim kurallarına uygun üretimler yapmasıyla ilerler. Buna bağlı olarak verimli bir eğitim ve yararlı bilgi için doğru araçların (başvurulan metotlar, kullanılan terimler vb.) kullanılması gerekmektedir.

Yapılan sınıflandırmalardan biri de Ömer Asım Aksoy'a aittir. Aksoy, terimleri iki grupta incelemektedir:

- Genel konuşma dilinde yer alan terimler: *akım* (cereyan), *birim* (vahit, ünite), *eşit* (müsavi), *sindirim* (hazım), *soyut* (mücerred) vb.
- Genel konuşma dilinde yer almayan; fakat uzmanların söz varlığında yer alan terimler: *bağlaç* (rabıt edatı), *olut* (vakıa), *dönel* (devranî), *ikilem* (kıyası mukassim) vb. (Aksoy 1973:79).

Bir dilin söz varlığında yer alan sözcükler de Besim Atalay tarafından üç başlık altında değerlendirilmiştir. Terimler de bu sözcükler arasında yer almaktadır.

- **Artık dilde kullanımı olmayan yani ölmüş sözcükler:** Dil kullanıcılarının beğenilerinin, fikirlerinin, olaylara bakış açılarının ve yaşam biçemlerinin değişmesine bağlı olarak bazı sözcükler dilin söz varlığından bir daha kullanılmamak üzere çıkmaktadır.

- **Yarı ölü sözcükler:** Sözcüklerin ölümünde etkili olan faktörler, bu grupta yer alan sözcükler için de geçerlidir. Ayrıca aydın kesimin yabancı sözcüklere eğilim göstermeleri öz Türkçe sözcüklerin ölümüne zemin hazırlamaktadır: "Hasta" anlamını taşıyan *(sayrı)*, "hekim" anlamına gelen *(otacı)*, "eczacı" anlamına gelen *(kökçü)* sözcükleri de yarı ölü sözcük grubunda yer alan örneklerden bazılarıdır.
- **Hasta sözcükler:** Halk arasında kullanım alanına sahip olan; ama büyük şehirlerde ve aydın kesimde kullanımı tercih edilmeyen sözcükler olarak nitelendirilir. Bu tür sözcükler, basın ve yayında yer almaya başlarsa kullanım alanı yaygınlaşır ve böylece sözcük ölümünün önüne geçilmiş olur. Bu önlem alınmazsa hasta sözcükler de ölüme terk edilecektir. *kursak=mide, günülemek = haset etmek, engi = nezle* vb. (Atalay 1946:15-17).

2. TERİM BİLİMİ VE KAVRAMSAL ALANI

Kavramsal alan (conceptual field), yapısal bir bakış açısı yansıtmaktadır ve yapıyı oluşturan bütünün her bir öğesi diğer öğelere bağımlıdır. Bu çalışmanın içeriğine bağlı olarak temel alınan terim biliminin kavramsal alanı içinde de dilsel ilişkiler açısından birbirine bağımlı olan birimler bulunmaktadır. Söz konusu birimler, kavramın anlamsal içeriğinde görülebilir.

Terimler, uzun zamandır dillerin söz varlığında yaşayan birimler olmasına rağmen *terminoloji* çok yeni bir bilimdir. Terminoloji üzerine yapılan yerli ve yabancı çalışmaların azlığından dolayı, bu yeni inceleme alanı hakkında detaylı bilgi

vermek amacıyla çeşitli kaynaklarda yer alan *terim bilimi* terimleri aşağıda tek tek tanımlanmıştır:

terimbilim (Alm.*Terminologie,* Fr. *terminologie*, İng. *terminology*) Terimleri inceleyen, bu incelemeye yön veren ilkeleri belirleyen, terim yaratımıyla ilgili sorunları ele alan uygulamalı dilbilim dalı. Terimbilim çağımızdaki yoğun terim gereksiniminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Terimleri, dilbilim ilkelerine uygun biçimde belirlemek, çözümlemek, gereken durumlarda yeni terimler yaratmak, olanaklı durumlarda da yaratılan terimleri yaygınlaştırmak bu dalın başlıca işlevleri arasındadır (Vardar 2002: 192).

terimce (Alm. *Terminologie*, Fr. *terminologie*, İng. *terminology*) Bir bilim, sanat, uzmanlık dalına özgü sözcüklerin ya da terimlerin oluşturduğu bütün; terminoloji (Vardar 2002: 192).

terimbilim (Fr. terminologie) Terim, özel ve teknik iletişimdeki anlam yanılgılarını ortadan kaldırmak için bir gereksinim sonucunda doğan özel sözcüklerdir. Terimbilim ise bu sözcüklerin bütününü belirtir. Bir gruba, bilim dalına, uygulama alanına, yazara, sanat dalına, toplumsal gruba ait (hekimlik terimleri, bilişim terimleri, mimarlık terimleri, dilbilim terimleri vb.), kesin ve ilgili alanda çalışma yapmak için zorunlu olan teknik terimler ya da sözcükler bütününü belirtir. Terimbilimin bir başka anlamı bilimsel, teknik, sanat vb. alanlardaki terimleri inceleyen bilim dalının adıdır (Günay 2007: 285).

terim bilimi 1. Belirli disiplin ya da konu maddeleri içerisinde ortaya çıkan özel sözlüksel parçalar. Örnek: *Tümcecik, bağlaç* ve *görünüş* gramer terminolojisinin bölümleridir (Richards ve Schmidt 2002:545). **2.** Bir dildeki kavramlar için sözlüksel parçaların gelişimi ya da derlemesi. Terim bilimi dil planlamasının bir parçasıdır;

çünkü diller farklı amaçlar doğrultusunda geliştirilir. Bilimsel ve teknik kavramlar için yeni terimlere sık sık ihtiyaç duyulur (Richards ve Schmidt 2002: 546).

Bu konuda yazdığı eserde çeşitli açıklamalara yer verenlerden biri de Kaken Ahanov'dur. Ahanov'a göre terminoloji bilim, teknik, edebiyat, siyaset, diplomasi ve başka alanlara ait terimlerin toplamıdır. Bütün dillerde üretim, medeniyet, edebiyat, sanat vb. alanların terminolojisini oluşturmanın bilimsel önemi yanında sosyal önemi de bulunmaktadır. Bilimsel ve teknik açıdan terimler önemli bir konuma sahiptir; çünkü bilimsel alanlarda çalışmalar yapılabilmesi için söz konusu alanın kapsamında yer alan terimler, terimlerin anlamları ve bilimsel içeriği, işaret ettiği kavramların tam anlamıyla bilinmesi gerekmektedir (Ahanov 2008:161-162).

Açıklamalardan yola çıkarak terim biliminin kavramsal alanı kapsamında *terim* öğesinin, bilim dalına, uygulama alanına, yazara, sanat dalına, toplumsal gruba özgü teknik terimler ve sözcüklerin (atletizm terimleri, bitkibilim terimleri, coğrafya terimleri, fizik terimleri, güzel sanatlar terimleri, madencilik terimleri, matematik terimleri, sinema ve televizyon terimleri vb.) yer aldığı sonucuna varılabilir.

2. 1. Terim Biliminin Tarihsel Gelişimi ve Diğer Ülkelerde Yapılan Terim Bilimi Çalışmaları

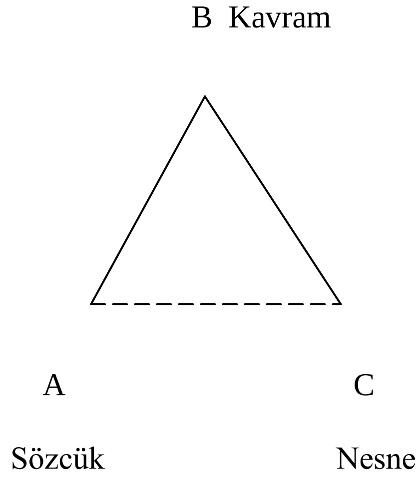
Terim biliminin tarihsel gelişimine bakılacak olursa terim bilimini tanımlama ihtiyacı özel dillerin gelişimiyle ortaya çıkmıştır. 15. yüzyıl bilim insanları, araştırmacılar, mühendisler kendi alanlarının bilgilerini betimlemeye yönelmişlerdir. Mühendislikte Leonardo da Vinci, matematikte Gottfried Wilhelm Leibniz, geometride Albrecht Dürer, kimyada Laurent Lavoisier, biyolojide Carl Linnaeus bu bireyler arasında yer almaktadır. Çok dilli terim bilimi sözlüklerini geliştiren öncülerden biri de Alfred Schlomann'dır. O, 1907 ve 1932 yılları arasında 17 farklı

konu alanı için sözcükleri sistemli bir biçimde ortaya koymuştur. Standartlaştırma için teknik komisyonların kurulmasının ardından farklı alanların teknik söz varlığını standartlaştırmak için terminolojik alt komisyonlar kurulmuştur. Terim bilimi ilke ve kuramlarında temel araştırma Kanada, Almanya, İngiltere, İskandinav ülkelerinde 20. yüzyılın ikinci yarısında yapılmıştır. Bugün dünyada terminoloji faaliyetleri İspanya, Fransa, Kuzey ve Güney Amerika'da ve Çin'de yapılmaktadır.

Günümüz teknolojisi neredeyse bütün teknik, ekonomik, politik ve kültürel alanlarda bilgi artışını da beraberinde getirmiştir. Modern iletişim ve yayın metotları bu bilginin hızlı aktarımını sağlamaktadır. Bilginin yayılımı belli bir uzman grubu ve dil iletişimiyle sınırlı değildir. Çevirmenler, bu çok dilli iletişim yönteminde önemli bir rol oynamaktadır. Özelleştirilmiş bilginin büyük bir yüzdesi dil aracılığıyla belgelendiği ve basıldığı için doğru terim bilimi tam anlamıyla bilgi aktarımı için gereklidir. Özel dil metinleriyle ilgilenen bütün bireyler terim bilimi ile yakından ilgilenmelidir. Metinleri okuması ve anlaması gereken uzmanlar, metin üreten teknik yazarlar ya da içeriği başka bir dile aktaran teknik çevirmenler gibi çalışmalıdırlar. Hem terim tanımı hem de terim biliminin genel ilkeleri kavram ve terimlerle ilişkilidir. Aslında terim bilimi kuramcıları ve araştırmacılar, kavramlar ve terimler arasındaki ilişkiyi açıklamak için Ogden ve Richards tarafından ortaya konulan göstergebilimsel üçgeni (semiotic triangle) benimsemişlerdir (Brown 2006: 578-579).

Ogdens ve Richards'a göre sözcük anlamı, sözcük-kavram-nesne arasındaki bağıntıdır. Bu bağıntılar şematik açıdan bir üçgen olarak yansıtılabilir ve bu üçgen *Ogdens ve Richards üçgeni* olarak nitelendirilir.

Tablo 1: Ogden ve Richards Anlam Üçgeni

Bir sözcük, öncelikle bir kavramı çağrıştırır, bu doğrudan doğruya akla gelen çağrışımdır. Buna bağlı olarak A ve B noktaları düz bir çizgiyle birbirine bağlanmıştır. Daha sonra nesneye ulaşılır, yani sözcük bir nesneyi dile getirmeye başlar, bu da C noktasıdır. Sözcük kavrama bağlandığı için kavram da nesneye götürür. Bu yüzden B ve C noktaları da düz bir çizgiyle birbirine bağlanır. Oysa sözcük doğrudan nesneye götürmez, kavrama götürür, sonraki aşamada nesneye ulaşılır. Buna bağlı olarak A ve C noktaları düz bir çizgiyle değil, kesik çizgilerle gösterilir. A noktası dilsel birimdir, başka bir deyişle sözcüktür, B noktası ise kavram olma özelliği taşımaktadır. Fakat dilbilimde sözcük ses ve anlam bağıntısı olarak değerlendirilir. Yani sözcük aslında bir gösterge olarak nitelendirilebilir. Bu sebeple Saussure kuramına göre bir değerlendirme yapıldığında sözcük A ve B noktalarının birleşimidir. A noktası gösteren, B noktası gösterilendir. Saussere dilbilimin sadece bu konu üzerinde durduğunu, C noktasının ne olduğunu ve sözcüklerin bir nesneye götürüp götürmediğini incelemediğini söylemektedir. Yani yapısal dilbilimin anlam kavramı üçlü değil, ikili bir bağıntıdır: gösteren A ve gösterilen B'dir (Huber 2008: 145-146).

Uygulamalı dilbilim dalı olarak nitelendirilen *terimbilim* sözlükbilimin katkıları sayesinde hızla gelişmektedir. Ayrıca *terimbilim* ve diğer uzmanlık alanları arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Buna bağlı olarak karma nitelikli bir etkinlik alanı olarak değerlendirilmektedir. Terim üretimi için dilbilimsel ve bilimsel-uygulayımsal bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Belirleme, çözümleme, yaratım ve ölçünleme gibi terimbilimsel işlemler sistemli bir incelemenin koşullarını yerine getirmektedir.[6]

Bir dilin bilim ve kültür dili olabilmesi için bünyesinde bazı özellikleri barındırması gerekmektedir. Terimler de bir dile bilim ve kültür dili olma özelliği kazandıran ögelerden biridir. Çünkü bilim ve teknolojideki gelişmeler terimler aracığıyla dile getirilir. Her bilimsel alanın kendine özgü bir terminolojisi bulunmaktadır ve bilim dünyasında ortaya çıkan her bir yeni buluş için yeni bir terime ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıdan bazı ülkelerde gelişmişliğin kanıtlanması amacıyla terim konusunda çalışmalar yapılmakta, projeler yürütülmektedir.

Terim üzerine çalışmaların yapıldığı ülkelerden biri Azerbaycan'dır. Bu yüzden Azerbaycan Türkçesine, bilim ve kültür dili olma özelliği kazandırmak, Rusçanın bu dil üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla terim hazırlama çalışmalarına devam edilmektedir. Bu çalışmaların ilk aşamasını Neriman Nerimanov'un başkanlığında kurulan İdareleri Millileştirme komitesinde yer alan İstilahlar Komisyası oluşturmaktadır. Başlangıçta Rusça terimlerin dile girişini engellemek amacıyla yürütülen çalışmalar ortaöğretim sınırlarını aşamamıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde terim çalışmaları bilim adamlarının destekleriyle tam anlamıyla sağlam ürünler vermeye başlamıştır. Çeşitli bilim ya da uygulayım dalına özgü Rusça

---

[6] Ayrıntılı bilgi için bk. Vardar 1980: 385-389.

terimlerin karşılıklarını veren kılavuzların yayımlanmasıyla halkın önerdiği terimler kullanılmaya başlanmıştır. Örneklerden bazıları: *Tarih Terminleri (Rusça-Azerbaycanca), Felsefe Terminleri, Anatomya İstilahları (Latince-Türkçe-Rusça), Umumi Tibb Terminleri, Fizika Terminleri.* Azeri Türkçesine Rusçanın yanında diğer Batı dillerinden terimler girmeye başladığı için 1950'lerden sonra terim çalışmaları yoğunluk kazanmıştır.[7]

Fransa'da da terim üzerine çalışmalar yapılmıştır. Fransız teknik sözlüğünde, Atlantik ötesinden gelen ve dilsel açıdan uygun olmayan çok sayıda sözcük yer aldığından Fransız Teknik Terimlerini İnceleme Komitesi, yabancı kökenli teknik terimlerin dile girişini engellemek ve yeni kavramları tanımlamak için yeni sözcükler türetmeye başlamıştır. Komite 120 sözcükten oluşan fiş serilerini yayımlamıştır. İncelenme sonucunda kabul gören sözcükler üç grupta toplanmıştır:

- Yabancı bir dilden doğrudan doğruya gelen sözcükler (xénisme)
- Fransızcalaştırılan sözcükler (emprunts)
- "Equivalent" ya da "calque" leri yani eşanlamlıları bulunan sözcükler (Öneş 1960 : 213).

Bunun yanında mesleki, teknik, bilimsel sözlükçeyi zenginleştirmek, alıntı sözcükleri dilden çıkarmak için Fransa'da terim komisyonları oluşturulmuştur. Yabancı dillerin sözcük düzeyinde etkileme gücünü engellemek için Fransa'da yoğun çalışmalar yapılmıştır. Terimsel etkinliklerin gelişmesi, teknisyenler arasındaki iletişimi kolaylaştırmada, çeviri yöntemiyle dil alışverişinde, nitel ve nicel artışı sağlamada, yabancı terimlerin dökümünü yaparak dil kullanımlarını tespitte,

[7] Ayrıntılı bilgi için bk. Türkay 1978: 304-311.

kullanılırlığın sağlanması için terimlerin normalleştirilmesinde ve sözcük türetimine düzenleyerek teknik dili üretmede etkili olmaktadır (Durak 2005: 30).

3. TÜRKİYE'DE TERİM KONUSU ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

1913'te Maarif Nezareti bünyesinde ve çalışmaları itibariyle Darulfünun'a bağlı olarak Istılahât-ı İlmiye Encümeni kurulmuştur. Toplantılar, Darulfünun (İstanbul Üniversitesi) Kütüphanesinde yapılmıştır (Kara 2005: 40-41). Istılahât-ı İlmiye Encümeni; felsefe, riyaziyât ve fizik, tarih ve coğrafya, ulûm-ı tabiiye, ulûm-ı tıbbiye, hukuk ve siyasiyât, lisaniyât, ulûm-ı harbiye, ulûm-ı bahriye, edebiyat, sanâyiʿ-i nefîse, musikî, ziraat, mühendislik, teknoloji, makine mühendisliği, maden mühendisliği, sanâyiʿ ve saire olmak üzere birtakım şubelere taksim olunmuş ve aza-yı mevcûde ihtisaslarına göre şuʿabât-ı mezküreye ayrılmışlardır (Kara 2005: 54).

Encümen azalarından Rıza Tevfik'in ifadeleriyle Istılahât-ı İlmiye Encümeninin kuruluş amacı:

"Memleketimizin ekser-i mütehassısîn-i ulûm u sanâyiʿinden mürekkep bulunan bu heyet-i ilmiyenin haysiyet-i hizmeti ve vazifesi, elsine-i müterakkiyede câri ve müstamel birçok tabirât-ı ilmiye ve kelimât-ı ıstılahiyenin, kendi lisanımızda mukabillerini bulup tayin etmek ve binaenaleyh mazbut ve müdevven bir *Kamûs-ı Istılahât* vücuda getirmektir." (Kara 2005:58).

Istılahât-ı İlmiye Encümeninin reis ve azaları, o dönemin söz sahibi, alanında yetkin bireylerdi. Bu bireylerin ad-soyad ve görevleri şöyledir (Yazıcı 2012: 37):

Reîs Mahmûd Esad Efendi / Şûrâ-yı devlet Tanzîmât Dâiresi reîsi, A'zâ İbrâhim Aşkî Bey / Bahriye mütekaidinden, A'zâ Ahmet Naîm Bey / Maârif Nezâreti Te'lif ve Tercüme Dâiresi a'zâsından, A'zâ Es'ad Şerefeddin Bey / Dârü'l-fünûn muallimlerinden, A'zâ Ağa Oğlu Ahmed Bey / Dârü'l-fünûn muallimlerinden,

A’zâ Besim Ömer Paşa / Hilâl-i Ahmer Cem’iyyeti reîs-i sânisi, A’zâ Celâl Esad Bey / Kadıköy Dâire-i Belediyesi müdîri, A’zâ Celâl Sâhir Bey / Türk Bilgi Derneği reîsi, A’zâ Hasîb Bey / Ticâret ve Zirâât Nezâreti Zirâât Müfettiş-i Umûmiyyesi, A’zâ Hulûsî Bey / Dârü’l-fünûn muallimlerinden, A’zâ Hâlid Ziyâ Bey / Dârü’l-fünûn muallimlerinden, A’zâ Rızâ Tevfik Bey / Karantina Meclisi a’zâsından, feylesof, A’zâ Raûf Yektâ Bey / Bâb-ı âlî Dîvân-ı Hümâyun kalemi tesvîd ve tebyîz şu’besi müdîr muâvini, A’zâ Sâlih Zekî Bey / Dârü’l-fünûn müdîr-i umûmiyyesi, A’zâ Sabri Bey / Mülkiyye Baytar Mekteb-i âlîsi muallimlerinden, A’zâ Ali Bey / Ticâret ve Zirâât Nezâreti Ticâret müdîr-i umûmiyyesi, A’zâ Ziyâ Bey / Dârü’l-fünûn muallimlerinden, A’zâ Kemâl Cenâb Bey / Dârü’l-fünûn muallimlerinden, A’zâ Mehmet Cemîl Bey / Erkân-ı Harbiyye umûmiyye merkez şu’besi müdîr vekîli (Binbaşı), A’zâ Mehmed Hamdi Efendi / Medresetü’l-kuzât ve Medresetü’l-vâizîn müderrislerinden, A’zâ Mehmet Ali Aynî Bey / Dârü’l-fünûn muallimlerinden, A’zâ Mehmet Fatîn Efendi / Rasathâne-i âmire müdîri, A’zâ Mehmet Fuâd Bey / Dârü’l-fünûn muallimlerinden, A’zâ Mazhar Hüsnî Bey / Dârül-fünûn Ulûm-ı Tabiiye ve Riyâziyye şu’beleri müdîri, A’zâ Mahmûd Bey / Maârif Nezâreti Tedrîsât-ı âliye ikinci şu’be müdîri, A’zâ Nutkî Bey / Bahriye mütekaidîninden Osmanlı Kaptan ve Makinistleri Cem’iyyeti reîsi.

Bu arada çalışmalarına devam eden Istılahât-ı İlmiye Encümeni üç eser yayımlamıştır. Ancak söz konusu eserlerden biri tamamlanamamıştır. Fransızca terimlerin temel alınmasıyla alfabetik olarak yayımlanan bu eserler aşağıda yer almaktadır (Kara 2005:48-49).

1) *Istılahât-ı İlmiye Encümeni Tarafından Kamus-ı Felsefede Münderic Kelimât ve Tabirât İçün Vaz'u Tedvini Tensib Olunan Istılahât Mecmuası*dır,

İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1330, 74 s., 1132 Fransızca terim için bir ya da birden çok karşılık verilmektedir;

2) Câmiʿi: Celal Esad [Arseven], *Istılahât-ı İlmiye Encümeni Tarafından Sanayi-i Nefisede Mevcud Kelimât ve Tabirât İçün Vazʿu Tedvini Tensib Olunan Istılahât Mecmuası*dır, İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1330 [Kapakta 1331 tarihi verilmektedir], 109 s., 1004 Fransızca terim için bir ya da birden çok karşılık verilmektedir; çok sayıda maddede ise karşılıktan başka bir iki tümceden meydana gelen açıklama ve tarifler de bulunmaktadır; (*Sanâyi'-i Nefîse Istılâhâtı Mecmûası*, Nurcan Yazıcı tarafından yayımlanmıştır.)

3) *Kamus-ı Istılahât-ı İlmiye*, İstanbul, 1333, 210 s., Kimi maddelerde açıklama ve tarifler de yapılmıştır (Sadece A harfi).

1928'de ise Latin harfleri kabul edilmiş ve böylece yabancı terim ve sözcükleri Türkçeleştirme hareketine hız kazandıran Dil Devrimi'ne adım atılmıştır. Bununla birlikte 23 Mayıs 1928'de kurulan Dil Encümeni, yerini 12 Temmuz 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyetine (Türk Dil Kurumu) bırakmıştır. Cemiyet Türk dilinin sadeleştirilmesini, konuşma dili ile yazı dili arasında birliğin sağlanmasını, tarihî metin ve yaşayan Türk lehçelerinden taramalar, derlemeler yapılarak sözcük ve terimlerin ve söz varlığının oluşturulmasını hedeflemiştir.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti, çalışmalarını şu kollarla yürütmüştür: *Derleme ve Tarama Kolu, Dil Bilgisi Kolu, Sözlük Kolu, Terim Kolu*[8], *Yayın ve Tanıtma Kolu.*[9]

---

[8] 1932-1960 dönemi ile 1960'tan sonraki dönem arasında terim çalışmaları açısından belirgin farklar bulunmaktadır. 1937-1959 yılları arasında sadece yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesi amaçlanmış ancak terimler tanımlanmamıştır. Terim sözlüğü niteliğinde yayımlanan tek eser ise *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*'dür.

Lügat ve ıstılah kolunun üstlendiği görev Türkçenin kendi söz varlığını canlandırmak ve yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulmaktır. 26 Eylül 1932'de Atatürk'ün de katılımıyla Dolmabahçe Sarayı'nda I. Türk Dili Kurultayı toplanmıştır. Kurultayda Türk lehçelerindeki sözcüklerin derlenerek lehçeler lügati, Türk lügati, terim lügati ve Türkçe sarfı, nahvi yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Ülkemizde terim çalışmaları söz konusu olduğunda ise akla gelen ilk kurum Türk Dil Kurumudur. Türk Dil Kurumunun tüzüklerde yer alan amacı, Türkçenin özleşmesini ve bütün bilim, teknik, sanat kavramlarını karşılayacak yolda gelişmesini devrimci bir anlayışla ve bilim metotlarına uygun olarak sağlamaya çalışmak'tır. Dilin özleşmesiyle anlatılmak istenen, yabancı sözcüklerin karşılığında Türkçelerinin kullanılması, gelişmesini sağlamakla anlatılmak istenen de dilin zenginleştirilmesinde kendi ulusal gücünün kullanılmasıdır.

Güncelliğini koruyan terim konusuyla ilgili olarak Cumhuriyet döneminde de çeşitli çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar üzerinde önemle durulmuştur. 1932'de Türk Dil Kurumunun kuruluşundan itibaren Türkçe kökler üzerine Türkçe biçimbirimlerin eklenmesiyle çok sayıda terim türetilmiştir. Düzenlenen İkinci Türk Dil Kurultayında da bilim terimleri, ortaöğretim terimleri ve yüksek okullarda kullanılacak terimler olmak üzere iki bölümde değerlendirilmiştir. Fakat ortaöğretim terimleri daha öncelikli olmuştur. Bunun yanında *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde her

---

1960'tan sonraki çalışmalarda hem terimler Türkçeleştirilmiş hem de bunları tanımlama yoluna gidilmiştir. Bundan dolayı, 1960'tan sonra yayımlanan eserlerin çoğu terim sözlüğü biçimindedir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Türk Dil Kurumu Kol Çalışmaları (1932-1972)* 1972: 54-55.

[9] Ayrıntılı bilgi için bk. *Türk Dil Kurumu Kol Çalışmaları (1932-1972)*.

gün yaklaşık 15 yabancı kökenli sözcüğe Türkçe karşılık yayımlanmaya başlanmıştır. Beş aylık süre zarfında Arapça ve Farsçadan oluşan 1382 yabancı sözcüğe karşılık bulunmuştur. Bu yabancı sözcükler için çoğu ağızlardan derlenen, çeşitli sözlüklerden, yazma / basma eski eserlerden çok sayıda Türkçe karşılık önerilmiştir. Önerilen sözcüklerden 1100'ü anket komisyonundan geçmiştir. Bu karşılıklar, 1934'te iki cilt halinde "*Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*" adıyla yayımlanmıştır.[10]

Bu çalışmalara ek olarak 1935'te *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*[11] adlı bir eser daha yayımlanmıştır. Bu eserin ortaya konuluş amacı, yazılı dilde kullanılan fakat sözlü dilde yer almadığı için yabancı kabul edilen sözcüklere öz Türkçe karşılıklar bulmaktır. Bu eserde arkaik olarak nitelendirilen sözcükler yer almaktadır ve bu tür sözcüklerin yeniden canlandırılması amaçlanmaktadır. Söz konusu eserde yabancı sözcükleri karşılamak amacıyla önerilen ve arkaik olan Türkçe sözcüklerden bazıları şunlardır:

asığcıl (bk. çıkarcı)= menfaatperest, *baylavbeti*= şartname, *baysal*=huzur ve sükûn içinde olan, *belgin* = **1.** Şöhretli, meşhur. **2.** Malûm., *betimen* (bk. sekreter)= kâtib, *bezekçi*= nakkaş=décorateur, *emgen*= eczacı, *savbeti* = iddianame…Eserde arkaik örnekler dışında şu tür örneklere de yer verilmiştir: *bakman* (bk. ispekter)= müfettiş, *bölü*=taksit, *dizmen*= mürettib, *gezmen*= seyyah, *görmen*= müşahid, *içel*

---

[10] Yabancı sözcükleri karşılamak amacıyla önerilen sözcükler için bk. *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi I, II.*

[11] Daha çok örnek için bk. *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*.

güç=kuvvei maneviye, *kasacı*=veznedar=caissier, *kazman*=hakkâk=graveur, *öçgüder*=intikamcû, *öçmen*=garazkâr, *öngün*=arife, *söndürge*=itfaiye, *sözmen*=natuk, *tapacak*=ilâh, mabud, *yangı*=iltihab, *yediz*=hafta… Görüldüğü gibi karşılık olarak önerilen sözcükler, Türkçenin gramer kurallarına uygun olsa da yaygınlaşamamış ve kullanımdan düşmüştür. Ayrıca 1935'te *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* adlı bir eser daha yayımlanmıştır.

Türk dili için yapılan çalışmalardan biri olan Üçüncü Türk Dil Kurultayında alınan kararlar sonucunda ise 656 sayfadan oluşan *Cep Kılavuzu* hazırlatılmıştır. *Cep Kılavuzu*, TDK'nin kuruluşundan beri türetilen ya da kullanılması önerilen terimlerden oluşmaktadır. Kılavuzda yer alan terimler, ilk ve ortaöğretim terimleridir. Ayrıca kılavuzda astronomi, matematik, biyoloji, botanik, coğrafya, fizik, jeoloji, kimya, zooloji terimlerine ayrı ayrı yer verilmiştir. İlk başta anket olma özelliği taşıyan bu terimler, 1938 yılının uygulamasıyla denemeden geçirilmiştir. Toplanan raporlar, elde edilen sonuçlar ve TDK tarafından yapılan değişikliklerle Eğitim Bakanlığına sunulmuştur. Söz konusu çalışma, bakanlık tarafından *Türkçe Terimler Cep Kılavuzu*[12] adıyla yayımlanmıştır. Bunun yanında 1937'de Kültür Bakanlığı yayını olarak Atatürk'ün yazdığı, 44 sayfadan oluşan *Geometri* kitabı çıkmıştır. Bu kitap, türetilen terimlerin kullanıldığı bir ders kitabı olma özelliği taşımıştır. Terimler konuların akışına göre açıklamalı olarak verilmiş ve aynı zamanda türetilen yeni terimlerin tümcede nasıl kullanıldığı belirtilmiştir. Söz konusu kitapta yer alan ve günümüzde de kullanılan *boyut* (bu'ud), *uzay* (mekân), *yüzey* (satıh), *yay* (kavis), *çember* (muhit-i) daire), *açı* (zâviye), *yatay* (ufkî), *düşey*

---

[12] Astronomi, biyoloji, botanik, coğrafya, fizik, jeoloji, kimya, matematik, zooloji alanlarına ait terimler için bk. *Türkçe Terimler Cep Kılavuzu*.

(şâkulî), *dikey* (amûd), *beşgen* (muhammes), *toplam* (mecmû'), *oran* (nisbet), *orantı* (tenasüb), *alan* (mesâha-i sathiyye) ve *türev* (müştak)… vb. terimler Atatürk tarafından türetilmiştir.

Bu arada Türkçeleştirme çalışmalarına da devam edilmektedir. 1939'da yaklaşık 6000 bilim terimi Türkçeleştirilmiştir. Düzenlenen V. Kurultay'da bütün terimleri Türkçe sözcüklerle karşılamak, sadece uzmanlar arasında kullanılan ve halkı ilgilendirmeyen terimler ayrı tutulmak üzere geri kalan terimleri Türkçeleştirmek, Batı dillerinde ortaklaşa kullanılan Greko-Latin kökenli terimleri tamamen dile almak gibi fikirler öne sürülmüştür. Bu tür öneriler ortaya konulurken çok sayıda bilim dalına ait terim sözlüğü de yayımlanmıştır: *Tarım Terimleri I* (1949), *Teknik Terimler I* (1949) *Türe Terimleri* (1948), *Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri* (1948). Bunun yanında Türkçe köklerden yeni terimler türetilmiş, bu terimler 1937'de başlayan dil özleştirme çalışmalarının ardından ve iki yıl okul sıralarında, ders kitabı yazma işlerinde denemeler yapıldıktan sonra okul kitaplarına girmiş, böylece bilim dilinin Türkçeleştirilmesinde önemli bir adım atılmıştır.[13] Ancak mevzuat öztürkçeleştirilemediğinden devlet kurumlarının önemli bir kısmında resmi işlemler Osmanlıca terimlere bağlı olarak gerçekleştiriliyordu (Velidedeoğlu 1981: 24-25). Daha önce yayımlanan eserlere ek olarak 1948'de Mustafa Nihat Özön tarafından *Terimler Kılavuzu* adlı bir eser yayımlanmıştır. Bu kılavuz, Milli Eğitim Bakanlığı ile TDK'nin son on yıl içinde çeşitli yayımlarının bir araya

---

[13] *Dördüncü Türk Dil Kurultayı 1942*, s. 19-20.

toplanmasıyla oluşmuştur. Kılavuzda, çeşitli bilim dallarına ait terimler yer almaktadır. Bu terimlerden bazıları:[14]

***a**foni, ses **yitim**i* (Bir önek (a-) Türkçede anlamlı bir sözcükle (yitim) karşılanmıştır.); *geleğen* (coğ.) Tabi su, tributaire, tributary; *sağistem* (psikol.) Hüsn-i niyet, bonne volanté, willing; *sınavman* (fel.) mümeyyiz, examinateur, examiner; *toplak* (fel.) mecma, koleksiyon, collection; *uslamlama, usa vurma* (fel.) muhakeme, raisonnement, reasoning; *uzaduyum, telepati* (fel.) telepatya, télepathie, telepathy; *uzagörüm, televizyon* (fel.) télévision, television…

1945-1949 yılları arasında ise TDK'de çok sayıda terim kitapçığı ve Prof. Dr. Ragıp Hulusi Özdem'in *Terim Meselesi Münasebetiyle Dilimizin Islahı Üzerinde Bir Muhtıra* adlı çalışması yayımlanmıştır.

TDK, çalışmalarını çeşitli kollardan yürütmektedir, Bu kollardan biri olan Terim ve Sözlük Kolu, 16 uzmanlık bölümünden oluşmaktadır. Her bölüm, terim listelerini kimi zaman Osmanlıca-Fransızca kimi zaman da Almanca olarak hazırlamıştır ve yabancı terimlerin karşısına önerilen Türkçe terimleri koymuştur. Bu kitaplardan bazıları: *Dirilbilim* (Biyoloji) *Terimleri*, *Tarım Terimleri I, II*. Aynı zamanda bu çalışmalar arasında 1949'da Marouzeau'nun *Lexique de la Terminologie Linquistique* (1933) adlı eseri kaynak alınarak yayımlanan *Dilbilim Terimleri Sözlüğü* de yer almaktadır. Bu eserde tanımlar yer almakta ve maddeler arasında göndermeler yapılmaktadır. Bu açıdan *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, önemli bir adım sayılmaktadır. 1949'da yayımlanan *Tarım Terimleri I* adlı eserde ise terimler Türkçe, Osmanlıca ve Almanca olmak üzere üç sütun halindedir (bitki, nebat,

[14] Daha çok örnek için bk. *Terimler Kılavuzu* (Mustafa Nihat Özön).

pflanze vb.) ve terimlerin tanımlarına yer verilmemiştir. *Tarım Terimleri II*'de ise Almanca terimler önce Osmanlıca ve Türkçe terimler sonra gelmektedir.

1952'de *İlk ve Orta Öğretim Gramer Terimleri* adlı bir eser yayımlanmıştır. Bu eser Fransızca, Osmanlıca ve Türkçe olmak üzere üç sütundan oluşmaktadır. Bunun yanında *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* adıyla 6 cilt olarak yayımlanan sözlüğün 5. cildi ise 1957'de çıkmıştır ve bu cildin terim çalışmalarına katkıda bulunacağı umulmuştur. Sonraki dönemlerde *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* adıyla 12 ciltten oluşan bir eser daha yayımlanmıştır.

TDK, terim türetmeye, terim soruşturmaları yapmaya, terim sözlükleri yayımlamaya öncülük etmesinin yanında bunların yayılmasında, tutunmasında da görev almıştır. Sözcük ve terim türetimine yardımcı olması için TDK tarafından Besim Atalay'ın *Türkçede Kelime Yapma Yolları*, Hikmet Dizdaroğlu'nun *Türkçede Sözcük Yapma Yolları*, Emin Özdemir'in *Terim Hazırlama Kılavuzu* adlı eserleri ve Cumhuriyet'ten sonra sözcük türetmek için yazılmış *Türkçe Kelime Üreme Yolları* adlı eser yayımlanmıştır. Farklı kişi ve kurumlar da terim yapma ve yayımlama üzerine çalışmıştır. Ayrıca kimi yayın evleri de terim sözlükleri yayımlamıştır.

1963'te TDK tarafından yayımlanan *Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu* ise 1941'de yayımlanan *Türkçe Terimler Cep Kılavuzu*'ndan yararlanılarak oluşturulmuştur.

1960 yılında da *Sade Türkçe Kılavuzu* adlı bir eser yayımlanmıştır. Arı Türkçe yazmak ve yabancı dillerin etkisinden olabildiğince kaçınmak isteyen kitleyi hedefleyen bu eserin ilk basımı 1955'te 5000 nüsha olarak basılmıştır. Eserde, yabancı kökenli sözcükleri karşılamak amacıyla önerilen Türkçe sözcüklerden bazıları şöyledir:

kıran (âfet), *almaç, alıcı* (âhize (fizikte)), *derin bilgin* (allâme), *özenci* (amatör), *düzgüsüz* (anormal), *ön gün* (arife), *öndelik* (avans), *yazıklı* (günahkâr), *anılamak* (hatırlamak), *sili* (iffetli), *uz yazı, doldurma* (imlâ), *kat, orun* (makam), *ürkü* (panik), *yuvgu* (silindir), *otamak, emlemek, sağaltmak, onultmak* (tedavi etmek)…

Söz konusu kılavuzdaki örneklerden hareketle yabancı sözcükleri karşılamak için önerilen Türkçe sözcüklerden bazılarının dilde tutunduğu ancak yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere bazılarının da tutunamadığı görülmektedir. Bugün bile, Türkçeleri olduğu halde yazılı ve sözlü dil ürünleri ortaya koyulurken yabancı kökenli sözcükler tercih edilmektedir.

1951-1970 yılları arasında yabancı sözcükler için önerilen karşılıklar da Türk Dili dergisinde *Türkçesi, Doğrusu, Türkçesi Varken Yabancılarını Kullanmayalım, Dil Üzerine* gibi başlıklar altında yayımlanmıştır. Söz konusu yıllarda Türkçe karşılık önerilen sözcükler Arapça ve Farsçadır. Bunun yanında Batı kökenli sözcüklere de karşılıklar bulunmuştur; ama bu yabancı sözcüklerin sayısı çok değildir: *antant*: anlaşma, *dispanser*: bakımevi, *filtre*: süzgeç, *kroki*: taslak, *lider*: önder, *profil*: yanay vb. Kimi Arapça ve Farsça sözcükler için Batı dillerinden Türkçeye giren sözcükler karşılık olarak önerilmiştir: *arşiv* (evrak), *direktör* (müdir), *ekonomi* (iktisat), *identik* (aynı), *enerji* (irade), *bodrum* (mahzen) vb. (Sarı 2008: 62-63).

1980'de Berke Vardar ve arkadaşlarının hazırladığı *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* de yayımlanan eserler arasında yer almaktadır.

Bazı dönemlerde yabancı sözcüklere karşılık bulmak amacıyla çalışmalar yapılmış ve çeşitli yollar izlenmiştir. Uzun süredir Türkçede yer alan Doğu kökenli kimi sözcükleri karşılamak için Batı dillerinden sözcükler alınmıştır. TDK tarafından

kâtip, müdir, nazariye, timsal gibi Doğu kökenli sözcükler *sekreter, direktör, teori, sembol* sözcükleriyle karşılanmıştır. Bu durum, Türkçede Batı kökenli alıntıların arttığını göstermektedir (Heyd 1954: 77).

1970-1980 yılları arasında da Batı kökenli sözcüklerin Türkçeleştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde Batı dillerinden Türkçeye girmiş 1850 sözcük Türkçe sözcükle karşılanmıştır. Batı kökenli bir sözcük kesinlikle diğer dillerden alınmış bir sözcükle karşılanmamıştır. Batı kökenli sözcükler Türk dilinin öz kaynaklarına başvurarak karşılanmaya çalışılmıştır. Bu sebeple sözcük türetimi yöntemi, en sık tercih edilen yöntem olma özelliği taşımaktadır: *adres:* ***bulanak,*** *afiş:* ***ası,*** *alarm:* ***uyandırıcı / tetikdur,*** *aspiratör:* ***emmeç,*** *despot:* ***buyurgan,*** *doktrin:* ***öğreti****, eko:* ***yankı,*** *ajans:* **haber kurumu,** *ameliyat:* ***işlemce,*** *anestezi:* ***uyuşturma,*** *atmosfer:* ***hava tuvarı,*** *buhar:* ***buğu,*** *bürokrasi:* ***genörgüt,*** *cetvel:* ***çizelge,*** *cezaevi:* ***suçlularevi,*** *dedüksiyon:* ***tümdengelim,*** *demografi:* ***nüfusbilim,*** *diyet:* ***besidüzen,*** *dublör:* **yedek oyuncu,** *edebiyat:* ***yazın,*** *enfeksiyon:* ***bulaşma,*** *fıtrat:* ***yaradılış,*** *fiksiyon:* **imge,** *fosil:* ***taşıl,*** *genosit:* ***soykırım,*** *hicviye:* ***yergi / taşlama****, ırkçı:* **anasoycu,** *ipnotizma:* **uyutmaca,** *jeneratör:* ***üreteç,*** *kafiye:* ***uyak,*** *kapitalizm:* ***anamalcılık,*** *kozmetik:* ***sürümlük,*** *kriminoloji:* ***suçbilim,*** *lahika:* ***ek,*** *metafizik:* ***doğaötesi / fizikötesi,*** *mitoloji:* **söylencebilim,** *nazariyat:* **kuramlar,** *nihilizm:* ***hiççilik,*** *noktalama:* ***duralandırma,*** *observatuvar:* ***gözlemevi,*** *paleografi:* ***eskiyazı*** **bilgisi,** *pedagog:* **eğitimci,** *pragmatizm:* ***yararcılık,*** *radikalizm:* ***köktencilik,*** *sıfat:* ***önad,*** *şair:* **ozan,** *şerh:* ***açımlama,*** *talimat:* ***yönerge,*** *tansiyon:* ***kan basıncı / gerginlik,*** *virgül:* ***çeke,*** *zaviye:* ***açı / köşe.*** vb.[15]

---

[15] Örnekler, *Özleştirme Kılavuzu*'ndan alınmıştır.

Türkçeye Batı dillerinden girmiş olan sözcüklerin neredeyse tamamı bir sözcükten oluşmaktadır ve bunlar bir sözcükle karşılanmaya çalışılmıştır. Önerilen karşılık birden fazla sözcükten oluşuyorsa bitişik yazılarak tek sözcük haline getirilmiştir: *akustik: yankıbilim, karikatür: gülünççizim, kozmoloji: evrenbilim, refüj: ortakaldırım*.

Üç sözcüğün bitişik yazıldığı örnekler de bulunmaktadır: *otobiyografi: özyaşamöyküsü, otobiyografik: özyaşamöyküsel.* Dilde yaşayan, kullanım sıklığı yüksek olan çok sayıda sözcük bu dönemde Batı dillerinden Türkçeye giren sözcüklere karşılık olarak önerilmiştir: *abstre: soyut, anoloji: örnekseme, faktör: etken, eskiz: taslak, hipotez: varsayım, legal: yasal, proje: taslak, proses: süreç, objektif: nesnel, sentetik: yapay, metot: yöntem, kongre: kurultay, illegal: yasadışı…* Bazı Batı kökenli sözcüklere karşılık olarak aynı sözcük önerilmiştir: *mesaj* ve *deklarasyon* için *bildiri*, *kalorifer* ve *şofben* için *ısıtaç* vb. Sınırlı sayıda olmasına rağmen Batı dillerinden Türkçeye girmiş bazı sözcükler, eski sözcüklerle karşılanmıştır: *maske: yüzkipi, parola: kipsöz, slogan: savsöz*. Anadolu ağızlarının söz varlığına neredeyse hiç başvurulmamıştır. *Üroloji: siybilim,*[16] *ürolog: siybilimci, paravan: gerelti* vb.[17]

Çalışmalarına devam eden Türk Dil Kurumu, 1980'den sonra *Yabancı Kelimelere Karşılıklar* adında iki küçük kitap daha çıkarmıştır. Bu dönemde 1000 kadar Batı kökenli sözcüğe Türkçe karşılık bulunmuştur. Söz konusu dönemi 1970-

---

[16] *siymek* (Eski Türkçede sīḏ-mek) (Kedi, köpek vb. için) İşemek (Ayverdi 2010: 1117).

[17] Daha çok örnek ve ayrıntılı bilgi için bk. Mıhçıoğlu vd. 1978a: 607-610.

1980 yıllarından ayıran özellik, Batı kökenli bir sözcüğe karşılık aranırken, daha önceden dile girmiş Batı kaynaklı başka bir sözcük kullanılmıştır: *kokpit: pilot köşkü, raportör: rapor yazıcı, ekspertiz raporu: uzman raporu* vb. Ayrıca bu dönemde alıntılara tek sözcükten oluşan karşılık bulma çabasından vazgeçilmiştir. Anadolu ağızlarından ve diğer Türk lehçelerinin söz varlığından neredeyse hiç yararlanılmamıştır. Farklı alıntılara sınırlı sayıda olsa da aynı Türkçe sözcük karşılık gösterilmiştir: *pozisyon: durum, skor: durum.* 1980'den sonra Türkçe sözcük türetme yöntemine daha az başvurulmuştur (Sarı 2008: 68-71).

4. TERİM SÖZLÜKLERİ

Terim sözlükleri, çeşitli bilim dallarına özgü terimleri ve bu terimlerin işaret ettiği kavramları açıklamak amacıyla ortaya konulmaktadır. Terim sözlükleri hazırlanırken açıklamalı sözlükler ve iki dilli çeviri sözlüklerinin hazırlanmasında kullanılan yöntemlere başvurulabilir. Türk Dil Kurumu, çeşitli bilim dallarına ait terimlerin sözlüklerini yayımlamaktadır. Yayımlanan bu sözlüklere www.tdkterim.gov.tr /?kategori=yenisozluky. adresinden ulaşılabilir. Ayrıca çeşitli terim sözlüklerinden yararlanabilmek için http://www.tubaterim.gov.tr/ internet adresine de başvurulabilir.

4. 1. Türk Dil Kurumunun Yayımladığı Terim Sözlükleri

1. Ağaçişleri Terimleri Sözlüğü

2. Asalakbilim Terimleri Sözlüğü

3. Atletizm Terimleri Sözlüğü

4. Ayaktopu Terimleri Sözlüğü

5. Aydınlatma Terimleri Sözlüğü

6. Bilişim Terimleri Sözlüğü

7. Bitkibilim Terimleri Sözlüğü

8. Biyoloji Terimleri Sözlüğü

9. Budunbilim Terimleri Sözlüğü

10. Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü

11. Cimnastik Terimleri Sözlüğü

12. Coğrafya Terimleri Sözlüğü

13. Çifteker Terimleri Sözlüğü

14. Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü

15. Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü

16. Dilbilim Terimleri Sözlüğü

17. Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri Sözlüğü

18. Döşem Terimleri Sözlüğü

19. Edebiyat ve Söz Sanatları Terimleri Sözlüğü

20. Eğitim Terimleri Sözlüğü

21. Felsefe Terimleri Sözlüğü

22. Fizik Terimleri Sözlüğü

23. Fiziksel Kimya Terimleri Sözlüğü

24. Geometri

25. Gökbilim Terimleri Sözlüğü

26. Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü

27. Gramer Terimleri Sözlüğü

28. Gümrük Terimleri Sözlüğü

29. Güreş Terimleri Sözlüğü

30. Güzel Sanatlar Terimleri Sözlüğü

31. Haber Dili Sözlüğü

32. Halkbilim Terimleri Sözlüğü

33. Hekimlik Terimleri Sözlüğü

34. İktisat Terimleri Sözlüğü

35. İstatistik Terimleri Sözlüğü

36. Kentbilim Terimleri Sözlüğü

37. Kılıçoyunu Terimleri Sözlüğü

38. Kimya Terimleri Sözlüğü

39. Kitaplıkbilim Terimleri Sözlüğü

40. Madencilik Terimleri Sözlüğü

41. Mantık Terimleri Sözlüğü

42. Matematik Terimleri Sözlüğü

43. Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü

44. Metalbilim İşlem Terimleri Sözlüğü

45. Nükleer Enerji Terimleri Sözlüğü

46. Ortaöğretim Terimleri Kılavuzu

47. Otomobilcilik ve Motor Bilgisi Terimleri Sözlüğü

48. Resmî Yazışmalar Sözlüğü

49. Ruhbilim Terimleri Sözlüğü

50. Sepettopu Terimleri Sözlüğü

51. Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğü.

52. Sinema Terimleri Sözlüğü

53. Tarih Terimleri Sözlüğü

54. Tarım Terimleri Sözlüğü

55. Tecim - Maliye - Sayışmanlık - Güvence Terimleri Sözlüğü

56. Teknik Terimlerden Birkaç Örnek

57. Teknik Terimler I

58. Tiyatro Terimleri Sözlüğü

59. Toplumbilim Terimleri Sözlüğü

60. Türe Terimleri

61. Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu

62. Uçantop, Alantopu, Masatopu Terimleri Sözlüğü

63. Uygulayım Terimleri Sözlüğü

64. Yapım İyeliği Terimleri Sözlüğü

65. Yapıt Hakları Terimleri Sözlüğü

66. Yasa Dili Sözlüğü

67. Yerbilim Terimleri Sözlüğü

68. Yazın Terimleri Sözlüğü

69. Yöntembilim Terimleri Sözlüğü

70. Yumrukoyunu Terimleri Sözlüğü

71. Zanaat Terimleri Sözlüğü

72. Zooloji Terimleri Sözlüğü

4. 2. Yayıma Hazırlanmakta Olan Terim Sözlükleri

1. Bilgisayar Terimleri Karşılıklar Kılavuzu

2. Ekonometri Terimleri Karşılıklar Kılavuzu

3. Gitar Terimleri Sözlüğü

4. İlaç ve Eczacılık Terimleri Karşılıklar Kılavuzu

5. Kimya Terimleri Sözlüğü

6. Kriminal Terimleri Sözlüğü

7. Su Ürünleri Terimleri Sözlüğü

Su Ürünleri Avlama ve İşleme Teknolojisi Terimleri

Su Ürünleri Temel Bilimleri Terimleri Sözlüğü

Su Ürünleri Yetiştiriciliği Terimleri Sözlüğü

8. Tıp Terimleri Kılavuzu

9. Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü

Anatomi Terimleri Sözlüğü

Besin Hijyeni ve Teknolojisi Terimleri Sözlüğü

Biyokimya Terimleri Sözlüğü

Cerrahi Terimleri Sözlüğü

Doğum ve Jinekoloji Terimleri Sözlüğü

Dölerme ve Suni Tohumlama Terimleri Sözlüğü

Farmakoloji ve Toksikoloji Terimleri Sözlüğü

Fizyoloji Terimleri Sözlüğü

Hayvan Besleme ve Beslenme Hastalıkları Terimleri Sözlüğü

Histoloji Embriyoloji Terimleri Sözlüğü

İç Hastalıkları Terimleri Sözlüğü

Mikrobiyoloji Terimleri Sözlüğü

Parazitoloji Terimleri Sözlüğü

Patoloji Terimleri Sözlüğü

Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Terimleri Sözlüğü

Viroloji Terimleri Sözlüğü

Zootekni Terimleri Sözlüğü

Ayrıca uzmanlık alanlarının ihtiyaçlarını karşılayan sözcüklerin sayıca az olmasına bağlı olarak bilgisayarlar kullanılmaya başlanmıştır. Bu aşamada çok sayıda bilimsel ve teknik terimi kapsayan terim bankaları kurulmuştur. Bunlar bir açıdan çok dilli otomatik sözlük olarak nitelendirilebilir. Söz konusu terim bankaları, devamlı değişen koşullara paralel olarak canlılığını korumaktadır.

4. 3. Terim Sözlüklerinde Bulunması Gereken Özellikler

Terim sözlükleri, bilimsel çalışmalarda başvurulabilecek güvenilir kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu açıdan terim sözlüklerinde bulunması gereken bazı özellikler vardır. Metinsel içerik söz konusu ise terimin tanımı üzerinde durulmalı, terim belirsizliklerden uzak ve ayrıntılı olmalıdır. Ayrıca tanımın, örnek ve açıklamalarla desteklenmesinin yanında söz konusu alanla ilgilenen bireylerin fikirlerine de yer verilebilir.

Biçimsel açıdan ise bir terim sözlüğünde şu özellikler bulunmalıdır:

- Terim sözlüklerinde madde başları koyu renkte olmalıdır.
- Madde başı olan sözcüğün ilk harfi küçük olmalıdır.
- Madde başının yazımında eğik değil, düz yazı biçimi tercih edilmelidir.
- Madde başı olan terim, yabancı bir sözcükse hangi dilden geldiği ayraç içinde özgün yazılışıyla belirtilmelidir. Ayraç içinde yer alan karşılık için eğik yazı (italik) biçimi kullanılmalı, sözcük küçük harfle başlamalıdır.
- Madde başı olan terimin ait olduğu bilim dalının alt dallarına ilişkin bir açıklama yapılması gerekebilir. Bu sebeple bir kısaltmayla terimin ait olduğu bilim dalı belirtilmelidir.

- Terim sözlüklerinde tanım bölümü iki farklı biçimde doldurulabilir:

  Dizin yapısında düzenleme: **kalorimetre** (Fr. calorimetere) ısıölçer

  Terimin ana özelliklerini ifade eden bir tümce oluşturma (Madde başının yan özellikleri tümcede yer almaz, tanım tümcesi büyük harfle başlar ve tümcenin sonuna nokta konur.)

- Terim tanımında alana özgü başka bir terim yer alıyorsa tanımda bulunan her bir terimin madde başı olup olmadığı kontrol edilmelidir.
- Tanım tümcesi zamanı kodlayan bir biçimbirimle sonlandırılmaz. Yani tanım tümcesinin sonuna -DIr biçimbirimi eklenmez.
- Bir terim, farklı bilim dallarına aitse ve farklı anlamlar içeriyorsa her bir tanım için ayrı bir numaralandırma yapılmalıdır.
- Madde başı olan terim Türkçe değilse tanımdan sonra önerilen Türkçe karşılık küçük harfle başlamalı ve koyu renkte olmalıdır. Ancak önerilen Türkçe terimden sonra nokta konulmamalıdır; çünkü yapılan öneri "eş anlam" olarak nitelendirilmektedir.
- Kimi zaman madde başı olan terimle ilişkili olması açısından başka bir madde başı tanım tümcesinin sonunda yer alır; böyle bir durumda *bakınız (bk.)* kısaltması kullanılır ve kullanıcı madde başıyla ilişkili başka bir madde başına yönlendirilir (Zülfikar 2011: 331-333).

Bir terim sözlüğünün hazırlanması aşamasında içerik açısından ve biçimsel açıdan yukarıda söz edilen ölçütler dikkate alındığı sürece hem yapılan çalışma bilimsel formata uygun hale gelir hem de içerik açısından kaynak, kaynağa

başvuran bireyin bütün ihtiyaçlarına cevap verir. Böylece yeni yapılan bilimsel çalışma sağlam temeller üzerine inşa edilir.

5. TERİM TÜRETİMİ

İnsanlar, hayatta günlük ihtiyaçlarını karşılamak için belli yöntemleri kullanarak yeni buluşlar ortaya koyar. Ortaya koyulan bu buluşların bilim dünyasına aktarılması için özel sözcüklere ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü bu buluşların insan zihnindeki kavramlara ses bilimi düzleminde karşılık olacak yeni adlarla kodlanması gerekmektedir. Bu yüzden o dilin özel sözcükleri yani terimleri olmalıdır. Bu aşamada yapılacak olan işlem, dilin bütün olanaklarından yararlanarak terim türetmektir. Diğer dünya dilleri gibi Türkçe de üretim yapma gücüne sahiptir ve bu gücünü terim türetme sürecinde de ortaya koymaktadır.

Aşağıda, geçmişten günümüze kadar çeşitli bilim literatür ve terminolojilerinin ortaya çıkışı, bu aşamada etkilenilen dillerden söz edilmiş; Türkçe terim türetimi konusu üzerinde durulmuş; terim türetiminde hangi dillerin temel alınacağına ilişkin görüşlere yer verilmiş; terim türetme sürecinde dikkat edilmesi gereken hususlar belirtilmiştir. Bunun yanında terim konusu, çeşitli açılardan da ele alınmış ve söz konusu durumlarla ilgili olarak örneklendirmeler yapılmıştır.

İslâm medeniyetinin gelişmiş bilim literatür ve terimleri, Osmanlı bilim literatür ve terminolojisinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Rönesans Avrupası'nda ortaya çıkan ulusal dillerde Lâtince terminolojinin, Japon bilim geleneğinin gelişmesinde de Çince terminolojinin etkisi yadsınamaz. Aynı şekilde Arapçanın literatür ve terminolojisi de Osmanlı Türkçesini etkisi altına almıştır (Unat vd. 2004: XIV).

Tanzimat döneminde ise genel öğretim veren okullara liselerin eklenmesinin yanında öğretmen okulları gibi uzmanlık alanları da açılmıştır. Türk diline daha çok önem verilmeye başlanmış, 1851'de Batı bilim ve fen kitaplarının çevrilmesi amacıyla Encümen-i Daniş kurulmuştur. Bu kurum, Türkçenin özleştirilmesi ve anlatımın sadeleştirilmesiyle ilim ve fenin halk arasında yayılabileceği kararını savunmaktadır. Bunun yanında, Maarif Nezareti 1861'de bir genelge yayımlamış ve bu genelgede "…Öğretim dili Türkçedir." ifadesine yer vermiştir (Göğüş 1994: 12).

Güncelliğini her zaman koruyan terim konusu, Tanzimat döneminde de ele alınmıştır. Tanzimat edebiyatının kurucularından olan Ali Suavi, terim sorunu üzerinde durulması gerektiğinden bahsederken Mustafa Celâlettin Paşa da Türkçe terim türetimine ilişkin olarak sezdirimlerde bulunmuştur. Böylelikle terim sorunu, güncel bir sorun olma özelliği kazanmış ve terim türetiminde hangi dillerin temel alınacağı konusunda görüşler ortaya atılmıştır. Hoca İbrahim ve onun taraftarları terimlerin Arapçadan, Ahmet Cevdet Paşa terimlerin Fransızcadan, Ahmet Mithat Efendi terimlerin Yunanca ve Latinceden türetilmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun yanında terimlerin Türkçe, Arapça ve Frenkçeden türetilebileceği görüşünü savunanlar da bulunmaktadır. Ziya Gökalp ise Arapça ve Farsça terimleri dilimizden atmanın ilim dilimizi olumsuz etkileyeceğini ve buna bağlı olarak terimlerin Arapçadan türetilmesi gerektiğini savunmaktadır (Karal 1994: 90-91).

Mehmet Salihoğlu, eserinde Gökalp'ın sözünden yola çıkarak düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: *"Gökalp, burada 'Türk ulusundanım, İslâm ümmetindenim, Batı uygarlığındanım' deyimiyle nitelendirdiği görüşünün ilkelerine bağlı kalmaktadır. Böylece dilimizi de anlam bakımından batılılaştırmak, terim bakımından İslâmlaştırmak, dilbilgisi, sözdizimi, imlâ bakımlarından da*

Türkçeleştirmek istemiştir. Yani, yeni kavramlar yüzyılımızın, terimler ümmetin, sözcükler de ulusun olacaktır.” (Salihoğlu 1966: 62).

Terminoloji tercüme ve adaptasyon çalışmaları üzerine bugüne kadar detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Modern Osmanlı bilim terminolojisinin oluşturulmasında da bireysel girişimler etkili olmuştur. Bireysel girişimlerle oluşturulan ilk eserlerin ardından sonraki nesillere ait eserlerin sayısının artmasına bağlı olarak Batı dillerinden alınan yeni kavram ve bilgileri Osmanlı Türkçesinde ifade eden terimlerin sayısı da artmıştır. Bireysel girişimler her ne kadar gelişime katkı sağlasa da ortak bir sistematiğe ve metodolojiye dayanmamalarından dolayı bazı tutarsızlıklar ortaya çıkmıştır. Sistemli bir terminoloji ortaya çıkarmak ve bu konuda ortak bir karara varmak amacıyla son dönem Osmanlı kültür ve bilim hayatının geliştirilmesi için yapılan iki önemli çalışmadan birincisi 1860'lı yıllarda başlayan tıp ve tıpla ilgili bilim dallarını da içeren çalışma; diğeri de İkinci Meşrutiyet döneminde detaylı bir biçimde beşerî, sosyal ve fen bilimlerinin tamamını inceleyen Istılahat-ı İlmiye Encümeni'nin etkinlikleri olmuştur (Unat vd. 2004: XIX).

Yeni keşfedilen şeyleri karşılamak amacıyla Avrupalılar, söz konusu şeyin özelliklerini anlatan bir sözcük için Latince ve Yunancaya başvurmuş, bu dillerden almış oldukları iki sözcüğü birleştirerek yeni bir ad türetmişlerdir. Aynı şekilde Türklerin de Arapça ve Farsçadan sözcükler alarak yeni türetimler yapma olanakları vardı. Fakat onlar da bütün Avrupa dillerinde kullanılan adları değiştirmeden benimsemişlerdi. Uzunca bir süre Osmanlı hekimlerinin başvurduğu tek sözlük olan *Lügat-ı Tıbbiye*'nin yetersiz oluşundan dolayı, eksikliklerin giderilmesi ve yanlışlıkların ortadan kaldırılması için Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Tedkîk-i Müellefât Komisyonu, Nysten sözlüğünün genişletilmiş son baskısının temel alıp Fransızca-

Türkçe tıp sözlüğünün genişletilmiş ikinci baskısını hazırlamıştır. 1900'de bu sözlük, II. Abdülhamid'in 25. cülus yıl dönümü vesilesiyle *Lügat-ı Tıp* adı ile yeniden yayınlanmıştır. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye üyeleri tarafından hazırlanan, ilk baskısı 1873'te, ikinci genişletilmiş baskısı 1900'de yapılan *Lügat-ı Tıbbiye*'deki terimler, çözümlemeli (analitik) bir biçimde değerlendirildiğinde Osmanlı döneminde ve Arapça yazılmış klasik tıp literatüründe yer almayan çok sayıda terimin türetildiği görülmektedir. Klasik tıp literatüründe bir karşılığa sahip olmayan terimleri transkripsiyon yaparak olduğu gibi benimsemeden söz konusu terimlerin anlamlarının karşılıklarını bulmaya çalışmışlardır. Bir sözcüğün Arapçasına ve Osmanlı harfleriyle aynen yazılışına yer verilmesinin sebebi ise iki sözcüğün de nöbetleşe kullanılabileceğini göstermektir (Unat vd. 2004: XXIII-XXIV).

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, yeni terimler türetmekle kalmamış, sayısız terimi de standartlaştırmıştır. Öncelikle İstanbul'da ve Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli eğitim kurumlarında botanik, zooloji, kimya, fizik terimleri yıllarca ortak terminoloji olarak kullanılmıştır. Söz konusu terimlerin kullanılmasıyla orta, lise ve yüksek eğitim kurumlarında faydalanılan çok sayıda ders kitabı telif veya tercüme edilmiştir (Unat vd. 2004: XXVII).

XVIII. yüzyılda ise Avrupa'ya gönderilen Osmanlı elçileri, sefaretnamelerinde Türkçe karşılığı olmayan Fransızca sözcük ve terimleri aynen kullanmışlardır. Kullanılan bu terimlere resmi yazışmalarda başvurulmamıştır. Abdülmecit döneminde ise kurulan özel gazeteciliğe bağlı olarak bazı Batı kökenli siyasal terim ve sözcükler aynen Türkçeye aktarılırken bazıları da Arapça köklerden türetilen ve Türkçe olarak değerlendirilen sözcüklerle karşılanmaya başlanmıştır. *Konstitüsyon, liberal, radikal, nutuk, meclis, ihtilal, cumhuriyet, meşrutiyet, müttefik,*

imtiyaz vb. sözcükler Türkçede bugünkü anlamlarını ifade eder durumdaydı (Karal 1994: 72-73).

Türk dili üzerine yapılan çalışmalarda büyük emeği bulunan ve *Türk Dili İçin* adlı eserin de yazarı olan Sadri Maksudi Arsal, Türkçe terim türetebilmek için öncelikle Türk dilinin detaylı bir biçimde incelenmesi gerektiğini söylemektedir. Ayrıca terim türetiminde sorumlu bireylerin halk edebiyatı ürünlerini, eski Türk edebiyatını, çeşitli dönemlerin edebî lehçelerinde yazılmış kaynakları okumakla yükümlü olduğunu, Türkçenin söz varlığında yer alan bütün sözcükleri öğrenmek için çaba gösterilmesi gerektiğini ve daha sonraki aşamada terim türetmeye başlanabileceğini bildirmektedir (Arsal 1930: 399-400). Arsal, Türkçe terim türetiminde öncelikle bütün Türkçe sözcüklerin toplanması ve bu sözcüklerin anlam ve kullanımlarının belirlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Arsal 1930: 320).

Arsal'ın terimlere duyulan ihtiyacın sebebi ve terim türetimi hakkındaki görüşleri ise şöyledir:

Yaşadığı dönemin yüksek uygarlığını benimseyen ya da kendisi bağımsız bir kültür ve uygarlık oluşturmak isteyen bir ulus için ulusun eski hayatı için yeterli olan söz varlığı yetersiz kalmaktadır. Yüksek uygarlık, ilim ve fenler için yeni sözcük ve terimlere ihtiyaç duyulmaktadır. Dilin iyileştirilmesinde en yüksek ve son aşama, bilimsel ve uygar terimler türetmektir. Uygar dil oluşturmada bu aşamayı geçen uluslar yüksek uluslardır. Bazı uluslar bu dönemde yapılacak görevleri yerine getirmedikleri için dillerini yabancı dillerin etkisine açık hâle getirmişlerdir ve dolayısıyla bağımsız bir yazı dili oluşturamamışlardır. Çeşitli yüzyıllarda çeşitli ulusların deneyimleri, uygarlaşma yeteneği ve gücüne sahip olan herhangi bir ulusun kendi dilinde var olan söz köklerinden bir bilim ve uygarlık dili oluşturabileceğini

kanıtlamıştır. Yani, her ulus kendi dilinden uygarlık dili oluşturma gücüne sahiptir, ve her dilde bilim ve uygarlık dili olmak yeteneği gizlenmiştir. Ulusal dilde edebiyata özgü terimler ve bilimsel terimler türetmek, dilin iyileştirilmesinde en ağır aşamadır. Terim türetmede diğer uygar ulusların dillerini bilme, ulusal dilin tarihini, ses bilimini, biçim bilimini, dil bilgisini ve edebiyatını bilmek kadar önemlidir. Terim türetebilmek için yabancı dilleri bilmenin yanında genel olarak geniş bilgi birikimine sahip olmak gerekmektedir (Arsal 1930: 31-33).

Terim konusu üzerinde duranlardan biri olan Ziya Gökalp da terim türetimi sürecinde yapılması gerekenler hakkında şunları söylemiştir:

"Yeni ıstılahlar aranacağı zaman iptida halk lisanındaki kelimeler arasında aramak, bulunmadığı takdirde, Türkçenin kıyasî edatlariyle ve kıyasî terkip ve tasrif usulleriyle yeni kelimeler ibda etmek, buna da imkân bulunmadığı surette arapça ve acemce terkipsiz olmak şartiyle yeni kelimeler kabul etmek ve bazı devirlerin ve mesleklerin hususî ahvalini gösteren kelimelerle tekniklere ait âlet isimlerini ecnebi lisanlardan aynen almak." (Gökalp 1966: 145).

Faruk Kadri Timurtaş ise terimlerin de içinde bulunduğu yeni sözcükleri üç grupta incelemektedir (Timurtaş 1979:7):

a) Yapısal ve anlamsal açıdan doğru olanlar: *durum "vaziyet", basın "matbuat", çeviri "tercüme"...*

b) Yapısal ve anlamsal açıdan yanlış olanlar: *uygarlık "medeniyet"* (Türkçede eylemden ad yapan "-gar" biçimbirimi yoktur, dolayısıyla bu sözcük uydurmadır.) (Timurtaş 1979: 42), *neden "sebep"* vb. *("Neden"* sözcüğü biçim açısından doğru olsa bile kullanımsal açıdan yanlıştır. Çünkü bu sözcük, bir soru belirtecidir. Belirsizlik kodlayan *"ne"* adılı ile ad çekiminde kullanılan *"-den"*

biçimbiriminden meydana gelmektedir ve baştan itibaren soru belirteci olarak kullanılmakta ve *"hangi sebepten dolayı?"* anlamını karşılamamaktadır. *"Neden"*in ad olarak ve *"sebep"* anlamında kullanılması doğru değildir. *–den* türetimsel değil çekimsel bir biçimbirim olduğundan dolayı sadece kullanımsal ve anlamsal açıdan değil biçimsel açıdan da sorunludur. Bir soru belirteci olarak kullanıldığı zaman *"neden"* sözcüğü biçimsel açıdan yanlış olmamasına rağmen *"sebep"* anlamında kullanılmak istenen *"neden"* biçimsel ve yapısal açıdan sorunludur (Timurtaş 1979:49).

c) Biçimsel ve anlamsal açıdan yanlış olmalarına rağmen kullanım sıklığına bağlı olarak dile yerleşmiş gibi görünenler: *toplum "cemiyet", önem "ehemmiyet", okul "mektep", uzman "mütehassız"…*

Yeni terimlerin türetiminde bazı sözcük türlerinden sık yararlanılırken bazılarından dilin yapısı ve kuralları gereğince hiç yararlanılmamıştır.

Hamza Zülfikar da terim türetiminde başvurulan / başvurulmayan sözcük türleri ve neden o sözcük türünün tercih edildiği / edilmediği konusundaki görüşlerini dile getirmiş, konuyla ilgili olarak çeşitli örneklere yer vermiştir. Ayrıca terimlerin biçim bilimi açısından değerlendirmesini yapmış ve konuyu şu şekilde örneklendirmiştir:

Terimler, bilimsel kavramların adlarıdır, buna bağlı olarak sözcük türleri arasında ad (anlam, bağlam, biçim, dilbilim…) ve sıfat (belirtili, çekimsiz, çok anlamlı, eşadlı, eş anlamlı…) olma özelliği göstermektedir. Hareket adları olan eylemler de (soğurmak gibi) bu grupta yer alan birimlerden sayılabilir. Adıllar, belirteçler, edatlar, bağlaçlar ve ünlemler terim konusuyla yakından ilişkili sözcük türlerinden değildir. Sınırlı sayıda olsa da bu sözcük türlerinden türetilen terimler de

bulunmaktadır. Soru adılı olan *ne* sözcüğünden *nesnel* (objektif), *nicelik* (kemiyet), *nitelik* (keyfiyet), *özne* gibi terimler türetilmiştir. Ayrıca *pek, çok* gibi belirteçlerden *pekiştirme*, *çoğul*, *çokluk* gibi terimler türetilmiştir (Zülfikar 1991:33).

Terimler yalın ve türemiş sözcüklerden oluştuğu gibi birleşik sözcüklerden de oluşabilir: *kaldırma kuvveti* (fiz.), *atar damar* (tıp), *yanar dağ* (coğ.) vb. Sıfat tamlaması olma niteliği taşıyan terimler de bulunmaktadır: *sulu tarım, şeçmeli sınav, katı yakıt* vb. Terim türetmede en çok başvurulan sözcük türü eylemlerdir. Eylem köklerine ad ve sıfat yapan biçimbirimler eklenir. *Akıcı* ve *uyuşturucu* sıfatları *ak*- ve *uyuştur*- eylem köklerine -IcI biçimbiriminin eklenmesiyle oluşmuştur. *Gözlem, sayaç, süre* vb. sözcükler eylemden ad yapan biçimbirimlerle türetilmiştir (Zülfikar 1991: 34-35).

Türkçede çeşitli yöntemlerin kullanılmasıyla yeni sözcük / terim türetilebilir; fakat terim türetilirken sık başvurulan yöntemlerden biri de biçimbirimlerin kullanılmasıdır. Zülfikar'ın *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* adlı çalışmasında, Türkçede terim türetiminde başvurulan 170 biçimbirim bulunmaktadır.

Dil bilgisinin bileşenlerinden olan biçim bilimi üzerine çeşitli çalışmaları bulunan Engin Uzun ise "*şey, falan, filan*" argo özellikli olsa da "*zımbırtı, zamazingo*" gibi sözcüklerin konuşma anında adı hatırlanmayan şeyler için kullanıldığını; ama kimi zaman da böyle durumlarda bir ad uyduruluverildiğini belirtmektedir. Böyle sözcüklerin o anda kullanıldığını ve bir süre sonra unutulduğunu, dilde tutunamadığını, yani birer *anlık oluşum* (*nonce formation*) olduğunu söylemektedir. Anlık oluşumların dillerdeki yeni sözcüklerin asıl kaynağı olduğunu, bu oluşumların sonraki zamanlarda başka ortamlarda tekrar kullanılması

ve belirgin bir sıklığa ulaşması durumunda yaygınlaşacağını, dilde tutunmaya başlayacağını vurgulamaktadır (Uzun 2006: 89).

Çeşitli metinlerden taranan ancak sözlükselleşemeyen anlık oluşum örneklerinden bazıları:

Zeytinyağlı, zorunluluk, bencil, bilinçaltı, selamlamak, yıllar yılı, insanoğlu, süregelen, hayvanat sözcüklerinden esinlenerek *sadeyağlı, yapkı, sencil, bilinçüstü, günaydınlamak, kışlar kışı, adamoğlu, süregiden, insanat* sözcükleri türetilmiştir. *Türklam* (Türk ırkına ve İslam dinine mensup bireyler) ve *apartkondu* (Gecekondu gibi çok sayıda ve hızlı bir biçimde inşa edilen apartmanlar) örnekleri de birer anlık oluşumdur.[18]

Ayrıca *küçümsemek, küçülmek, büyüyen*, *eksiksiz* sözcüklerinden hareketle *büyümsemek, büyülmek, iriyen, eksikli* sözcükleri de türetilmiştir.

Yani konuşma anında doğaçlama olarak türetilen sözcükler, belki bir süre sonra o dilin söz varlığına yerleşecek ve belki de bilimsel çalışmalarda başvurulan terim sözlüklerinde bulunan ve madde başı olan terimler arasında yer alacaktır.

5. 1. Terim Türetme Sürecinde Üzerinde Durulması Gereken Noktalar

Bir terimin dil kullanıcıları tarafından kabul edilmesi, dile yerleşmesi, varlığını her zaman koruması ve bilimsel çalışmalarda sorun oluşturabilecek anlam bulanıklığından uzak olması için bazı noktalara dikkat edilmesi gerekmektedir.

Öncelikle terim türetiminde dilin ses ve biçim özellikleri üzerinde durulmalıdır. Uygun bir kök üzerine söz konusu kavramı tam anlamıyla ifade edebilecek bir biçimbirim eklemek, türetilen terimin dilde yaşayabilmesi için dilin

---

[18] Bu *anlık oluşum* (nonce formation) örnekleri, Yılmaz 2005'ten alınmıştır.

ses özelliklerini dikkate almak gerekmektedir. Türkçe terim türetilirken kök ve biçimbirim birleşmelerinde ünlü ve ünsüz uyumlarına uyulur. Ünlü uyumlarında eklemleme noktası ağız boşluğunun arka bölümünde yer alan seslerden sonra (a, ı, o, u) yine aynı özellikleri taşıyan sesler *(kapı),* eklemleme noktası ağız boşluğunun ön bölümününde yer alan seslerden sonra (e, i, ö, ü) yine aynı özellikleri taşıyan sesler *(çiçek)* gelmektedir. Küçük ünlü uyumu (labial harmony, labial assimilation)nda ise bir sözcüğün ilk sesleminde düz ünlü bulunuyorsa diğer seslemlerde de dar yuvarlak ya da düz geniş ünlüler bulunmak zorundadır *(ekmek, vurgun)*. Eklemeler sözcüğün son sesine göre şekillenmektedir. Son ses (final phoneme), art ünlü olma özelliği taşıyorsa ondan sonra gelen biçimbirimlerin ünlüleri de art ünlü olma özelliği taşımalıdır. Sözcüğün son sesi, ön ünlü olma özelliği taşıyorsa bu sesten sonra gelen biçimbirimlerin ünlüleri de ön ünlü olma özelliği taşımalıdır. Ünlü uyumlarında son seslem (syllable) temel alındığına göre her seslemin ünlüsü kendinden bir önceki seslemin ünlüsüne uyum sağlamaktadır. Bir sözcüğün ünsüzleri arasında görülen benzeşim anlamına gelen ünsüz uyumu (consonant harmony)nda sözcüğü oluşturan ünsüzlerin tonlu ve tonsuz özellikler taşıması söz konusudur. Biçimbirimlerin ünsüzleri, tonluluk ve tonsuzluk açısından eklendikleri kök ya da gövdelerin ünsüzlerine uyarlar. Türkçede 21 ünsüz bulunmaktadır ve “f, s, t, k, ç, ş, h, p” sesleri tonsuz (voiceless) “ b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z ” sesleri tonlu (voiced) dur. Bir sözcüğün son sesi tonsuz bir ünsüzse “c, d ve g” ile başlayan ve sözcük türetiminde kullanılan biçimbirimler söz konusu sözcük üzerine eklenemez. “b” sesinden söz edilmemesinin sebebi ise bu sesle başlayan kayda değer bir biçimbirimin olmamasıdır (Zülfikar 1991: 29). Tonsuz ünsüzlerden sonra tonsuz ünsüzler geldiğinde “c, d, g” ünsüzleriyle başlayan biçimbirimler son sesi tonsuz olan

sözcüklere eklendiğinde bu biçimbirimlerin tonsuz ünsüzlerle başlayan biçimleri seçilir. Yani biçimbirimlerin ünsüzleri eklendiği köklere göre değişmektedir: *sö**z*** - ***cü***, *a**ş*** - ***çı***, *e**v*** - ***cil***, *e**t*** -***çil***, *uta**n*** - ***gaç***, *kı**s*** - ***kaç*** vb.

Terim türetiminde canlı kök / gövdeler ve işlek biçimbirimler tercih edilmelidir. Bunun tersi bir durum söz konusu olursa yani ölü kök ve gövdeler temel alınarak terim türetilirse bu terimler dile uzun bir süreçte yerleşir ya da hiç kullanılmaz hale gelir. Aynı zamanda türetimde kimi biçimbirimlere çok sık başvurulması dil estetiğini olumsuz yönde etkilemektedir. Belirli bir türetim ekinden yararlanılarak elde edilen örnekler çoğaldıkça bu biçimbirime saplanılmaktadır.

Türk lehçelerinden alınacak terimler ise biçimbirim, kök / gövde ve ses açısından Türkçenin dil özellikleriyle uyum içinde olmalıdır.

Göz önünde bulundurulması gereken noktalardan biri de işlevsel açıdan birbirine çok benzeyen biçimbirimler arasındaki anlam incelikleridir. Böyle bir durumda terim olmaya en uygun birim seçilmelidir. *"İmalât"* sözcüğünü karşılamak için kullanılan *"yapma ve yapım"* örnekleri üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa işlevsel açıdan birbirine çok benzeyen -mA ve -Im biçimbirimlerinden terim türetimine ve söz konusu sözcüğü karşılamada uygun olan biçimbirim -Im'dır. *Yapma* sözcüğünün kodladığı genel anlam, *yapım* sözcüğüyle daha özel bir anlam kazanmıştır (Zülfikar 1991: 155).

Kısa olma ve bir sözcükten oluşma gibi özellikler de terim türetilirken dikkate alınmalıdır: "Network" sözcüğü tek seslemden oluşan *ağ* sözcüğü ile "output" sözcüğü *çıktı*, "input" sözcüğü ise *girdi* sözcükleri ile karşılanmaktadır (Zülfikar 1991: 156).

Çünkü birden fazla birimle kurulan terimlerin dilde tutulma şansı azdır ve bu durum dilsel açıdan ekonomik olmaktan uzaktır, yani en az çaba ilkesine (principle of least effort) aykırıdır.

Terimin Türkçe köklerden türetilmesinde zorluklar ortaya çıkıyorsa Doğu ve Batı kökenli sözcük köklerine başvurulabilir; fakat kökler üzerine eklenecek biçimbirimler Türkçe olmalıdır: *davacı, davalı, kitaplık, kristalleşme* vb. (Zülfikar 1991: 156). Bir başka deyişle sözcük, köken olarak yabancı olsa bile üzerine eklenen biçimbirime bağlı olarak artık Türkçeleştirilmiştir.

Terim türetimi uzmanlık gerektirdiği için dilin kuralları ve işleyiş özellikleri konusunda yetkin olmak da gerekmektedir.

Terim türetilirken örnekseme yöntemine başvuruluyorsa önerilen terim, yapısal açıdan örnek alınan sözcükten farklı olmalıdır. *Bülten* sözcüğü (Fr. bulletin) için Türkçe kök ve biçimbirime dayanan *belleten* önerilmiştir. Yapısal açıdan bu iki sözcük birbirine benzemektedir. Bu açıdan uygun bir türetim değildir (Zülfikar 1991:156-157).

Seslemlerin Türkçenin kurallarına uygun bir biçimde dizilmesi ve terimin söyleyişinin kolay olması da türetim sürecinde üzerinde durulması gereken noktalardandır.

Dilde türetilen terimle benzer özellikler taşıyan başka birimlerin olup olmadığı da kontrol edilmelidir. "Problem" sözcüğüne karşılık olarak önerilen *sorun* sözcüğü, *sormak* eyleminin emir 2. teklik kişisiyle benzerdir. Bu iki sözcük vurgu yoluyla ayırt edilebilir. Emiri kodlayan *sorun* sözcüğünde vurgu ilk seslem üzerinde "problem"e karşılık gelen *sorun* sözcüğünde ise vurgu son seslem üzerindedir. Fakat iyeliği kodlayan biçimbirimle kurulmuş bir "sorun" sözcüğü daha bulunmaktadır.

"Soru" sözcüğü üzerine ikinci teklik iyeliği kodlayan biçimbirim eklenmiştir. Bu örnek üzerinde vurgunun ayırt edici özelliği işlememektedir; çünkü iyeliği kodlayan biçimbirimler de vurguludur. Buna bağlı olarak söz konusu sözcük, "problem" anlamındaki *sorun*' la karıştırılabilir. Bu üç biçim arasındaki fark tümce içerisinde kolaylıkla görülebilmesine rağmen biçimler arasında bir benzerlik bulunmaktadır (Zülfikar 1991: 157). Bu yüzden terim türetilirken sözcük kök ve gövdeleri üzerinde daha ayrıntılı bir değerlendirme yapılmalı ve karışıklıklara sebep olabilecek kök ve biçimbirimlere başvurulmamalıdır. Çünkü terimlerin ilk akla gelen özelliklerinden biri ifade ettiği anlamın net olması ve belirsizlikler içermemesidir.

Yukarıda söz edilen ölçütlere uyulduğu sürece bir terim, ait olduğu dilde yaşamaya devam edecek, dilde tutunacaktır ve dile giren yabancı sözcüklerle yapılan mücadelede zarar görmeyecektir. Böylelikle Türkçenin dil özelliklerinin dikkate alınmasıyla türetilen ya da türetilecek doğru terimlere bağlı olarak yabancı dillerin Türkçe üzerindeki etkisi azaltılacaktır.

6. TERİM TÜRETME YÖNTEMLERİ

Türkçede terim türetimi için çeşitli yöntemlere başvurulmaktadır. Söz konusu yöntemlerin bazıları sık kullanılırken bazıları daha az kullanılmaktadır. Başvurulan yöntemin tercih edilmesinde Türkçenin ses bilimsel, anlam bilimsel ve biçim bilimsel özellikleri, diğer lehçelerle ve yabancı dillerle olan ilişkisi etkilidir.

6. 1. Örnekseme Yöntemiyle Terim Türetme

Kâmile İmer'e göre, Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğu için, söz varlığının artırılması amacıyla yapılan çalışmalarda eklemeden hareketle Türkçe

sözcük türetme yoluna gidilmektedir. Sözcük türetimi çoğunlukla örneksemeye başvurularak yapılmaktadır (İmer 1998: 142).

Yapılan ilk türetmelerde de örnekseme yöntemine sıklıkla başvurulmuştur.

Örnekseme (Fr. analogie), bir sözcüğün ses ve yapı özelliklerinin örnek alınarak yeni sözcüklerin türetilmesidir. Aynı zamanda *yakıştırma* olarak nitelendirilebilir. Cumhuriyet döneminde bu yönteme başvurarak çok sayıda terim türetilmiştir. *Güney* sözcüğüne benzetilen *kuzey* sözcüğü, ünlü uyumlarına aykırı olmasına rağmen bu biçimiyle benimsenmiş ve dile yerleşmiştir. *Kuzey* sözcüğünün kökü olan *kuz*, halk ağzında "güneş görmeyen taraf, dağın güneş vurmayan yüzü" anlamını taşımaktadır. *İmaj* (Fr. image) sözcüğünden yola çıkarak Türkçe *im* sözcüğünden *imge*, *bülten* (Fr. bulletin), sözcüğü esas alınarak bellet- eyleminden *belleten* sözcükleri elde edilmiştir. Ayrıca *kurultay* yanında *kamutay, yargıtay, danıştay, sayıştay* sözcükleri de örnekseme yöntemiyle türetilen sözcükler arasında yer almaktadır. Bu sözcüklerin kökeni Türkçedir; fakat kök üzerine eklenen + tay biçimbirimi Moğolcadan alınmıştır. Örnekseme ile terim türetiminde dil kurallarına uygun ve dilde tutunmuş Türkçe örneklerin temel alınması anlatılmak istenmektedir. Bu yöntemle terim türetilirken örnek alınacak sözcüğün dil özellikleri açısından Türkçenin kurallarına uyum sağlaması gerekmektedir. Ayrıca türetilecek sözcüğün sesleri örnek alınan sözcüğün seslerine sesbilgisel açıdan benzememelidir. *Üretici* ve *tüketici* sözcüklerinin köklerinde ses benzerliği görülmesinin yanında bu sözcükler üzerine aynı biçimbirim (+IcI) eklenmiştir. Bu açıdan söz konusu sözcükler iyi birer örnek olma özelliği taşımaktadır. Bu yöntemle türetilecek sözcük ve terimlerin dilde tutunması için kök ve gövdede ses benzerliği bulunması, türetimde kullanılan biçimbirimlerin aynı olması gerekmektedir (Zülfikar 1991: 159-161).

Bu yönteme başvurularak Fransızca *èkole*, Farsça *ümit,* ve *danişmend* sözcüklerinden Türkçe *okul, umut* ve *danışman* sözcükleri türetilmiştir (İmer 1998: 142).

6. 2. Türetimsel Biçimbirimlerle Kök ve Gövdelerden Terim Türetme

Sözcük ve terim türetiminde en sık kullanılan yöntemdir. Türetme (iştikak, Fr. derivation) ad, eylem kök ya da gövdelerine dil kuralları çerçevesinde türetimsel biçimbirimlerin eklenmesidir. Türkçe eklemeli bir dil olduğu için sözcük kök ya da gövdelerine eklenen biçimbirimler, sözcüğün anlamını ve işlevini de etkilemektedir. Bu açıdan biçimbirimler terim türetiminde önemli bir rol üstlenmiştir. Terim türetiminde başvurulan biçimbirimin işlek olma özelliği taşıması ve o biçimbirimle oluşturulmuş benzer örneklerin bulunması gerekmektedir. Biçimbirimin işlevinin belli olması, türetilecek terimin kolay benimsenmesinde etkilidir ama bu işlevsel belirliliğin tek ölçüt olduğu söylenemez. Bir terimin benimsenmesinde biçimbilimsel özelliklerin yanında, göz önünde bulundurulması gereken birçok ölçüt vardır.[19] Biçimbirimler sözcüklere eklenirken ünlü ve ünsüz uyumları dikkate alınmalıdır. Terim türetiminde ihtiyaç duyulan biçimbirimlerin bazıları tek seslemden bazıları da iki seslemden oluşmaktadır. Ayrıca bir işlevi karşılamak amacıyla iki biçimbirimin bir araya getirilmesiyle oluşan birleşik biçimbirimler de bulunmaktadır. Batı dillerinden Türkçeye geçen -izm biçimbirimini içeren felsefe kavramları sadece +lIk biçimbirimiyle değil, +ÇIlIk birleşik biçimbirimiyle karşılanmaktadır: *gelenekçilik*

---

[19] Bu çalışmanın "Terim Türetme Sürecinde Üzerinde Durulması Gereken Noktalar" bölümünde bir terimin benimsenebilmesi için gerekli olan ölçütlerden ayrıntılı bir biçimde söz edilmektedir.

(Fr. traditionalisme, Osm. ananeviye), *var oluşçuluk* (Fr. existentialisme) vb. (Zülfikar 1991: 162-164).

Ayrıca *tüze, tikel tümel* gibi sözcükler de yukarıda ifade edilen durum için örnek gösterilebilir.

Sadri Maksudi Arsal da *Türk Dili İçin* adlı eserinde Türkçeleştirmede kullanılabilecek biçimbirimlerden bahsederken "+lIğ > lı" üzerinde durmuştur. Söz konusu biçimbirime başvurulduğu zaman Arapça ve Farsça sözcüklerin Türkçeleştirildiğini söylemiş ve bu konuda şu örnekleri vermiştir: *davarlığ işler* (mali işler), *acunluğ yaşama* (dünyevi hayat), *kentliğ büdünler* (medenî milletler), *batılığ Avrupa* (garbi Avrupa) vb. Ayrıca Arapça "en" ile türetilen sözcüklerin Türkçede "ce" ile karşılandığını söylemiştir: *maddece* (maddeten), *ekimce* (harsen), *tersince* (ma'kusen), *bilgice* (ilmen) vb. Aynı zamanda +sIz biçimbirimiyle Fransızcadaki *in (im)* ile türetilen sıfatlar ve dès ile türetilen sıfat-eylemlerin Türkçeleştirilebileceğini belirtmiştir: Bunun yanında, Fransızcadaki *dés, dis, dé* biçimbirimleriyle başlayan tüm eylemlerin Türkçe çevirisi için de +sIz'dan yararlanılması gerektiğini vurgulamıştır: *inansızlandırmak* (discréditer), *özeksizlendirmek* (décentraliser) vb. (Arsal 1930: 365-370).

6. 3. Sözcük Birleştirme Yöntemiyle Terim Türetme

1940'lı yıllardan beri bu yöntem sık kullanılmaktadır. Bu yöntemle terim türetiminde artış görülmesinin sebebi, Doğu ve Batı dillerinden alınan, iki sözcükten oluşan ve birleşik yazılan sözcüklere bağlanabilir: *kilometre, elektromanyetik, fotoroman (Batı dilleri), fotosentez,, beynelmilel, lebiderya, abıhayat, ateşperest (Doğu dilleri)* gibi. Bazen ise Türkçe bir sözcük Doğu ya da Batı dillerinden alınmış başka sözcüklerle birleştirilmektedir: *başhekim, hoşgörü, buzhane* (Doğu dilleri);

başgarson, başrol, hanımefendi (Batı dilleri). Ayrıca birleşik sözcüklerden birinin Doğu, diğerinin Batı kökenli olduğu durumlar da söz konusudur: *birahane, fotoğrafhane, gramkuvvet* vb.

Bu yönteme başvurulduğu zaman çeviriden uzak durulmalıdır: "Konuksever" sözcüğü, biçimsel ve anlamsal açıdan dil kurallarına uygun birleşik bir sözcük olmasına rağmen *misafirperver* sözcüğünün çevirisidir. Fransızcadan Türkçeye geçen *patron* sözcüğüne karşılık olarak önerilmiş *işveren* ise Türkçenin dil kurallarına uyan bir birleşimdir, çeviri değildir.

Sözcük birleştirme yöntemine başvurulduğu zaman üzerinde durulması gereken noktalardan biri de sözcüklerin yazımı meselesidir. Benzetme yoluyla nesnelere ad olan *aslanağzı* (çiçek), *keçiboynozu* (ağaç); ses düşmesi sonucu oluşan *niçin* (ne için), *nasıl* (ne asıl), biçim açısından birleşik sözcük olma özelliği taşıyan *babayiğit, yelkovan, külbastı* vb. birleşik sözcükler bitişik yazılırken *ev, ocak, yurt* sözcükleriyle kurulan birleşik adlar ayrı yazılır: *doğum evi, ordu evi, sağlık ocağı, öğrenci yurdu* vb. Farsça *hane* sözcüğüyle kurulan birleşik sözcükler ise bitişik yazılır: *dershane, eczahane, hastahane, postahane* vb. birleşik sözcüğü oluşturan sözcükler temel anlamını koruduğu zaman ayrı yazılır: *ses uyumu, ana dili, yer çekimi* vb. *Ölçer, sever, çizer, savar* sözcükleriyle kurulan birleşik adlar da birleşik yazılır: *kitapsever* (Fr.bibliophile), *süreölçer* (kronomètre), *renkseçer* (Fr. monochromateur), *böceksavar* vb. Bu birleşik sözcüklerin Batı dillerindeki karşılıkları da birleşik sözcük durumundadır. *Ölçer* sözcüğü Fransızcadan Türkçeye geçen ve sonu *mètre* ile biten sözcükleri karşılamaktadır: *basınçölçer* (baromètre), *akışölçer* (débimètre), *gerilimölçer* (voltmètre), *akımölçer* (ampèrmètre), *sıklıkölçer* (Fr. fréquencymètre), *titreşimölçer* (Fr. vibromètre) vb.

Örneklerden yola çıkarak *ölçer* sözcüğünün fizik, geometri, kimya terimlerini karşılamak amacıyla kullanıldığı söylenebilir. Farsçadan Türkçeye geçen *perver* sözcüğünün yerini *sever* sözcüğü almış ve *vatanperver*, Türkçeleştirilerek *yurtsever* biçimini almıştır. Fransızcadan Türkçeye giren *graphe* sözcüğü de *çizer* ile karşılanmıştır: Fr. *sismographe* sözcüğü *depremçizer* ile, Fr. *thermographe* sözcüğü de *ışılçizer* sözcüğüyle karşılanmıştır. Yabancı kökenli çok sayıda sözcük ve terim birleşik sözcüğü oluşturan ikinci sözcüğün iyeliği kodlayan biçimbirimi almasıyla karşılanmıştır: *halk bilimi* (folklor), *çevre bilimi* (ekoloji), *halk oylaması* (referandum), *basım evi* (matbaa), *çocuk yuvası* (kreş), *deniz bilimi* (oşinografi), *gerçek üstü* (sürrealizm), *soy kırımı* (jenosit), *söz dizimi* (sentaks), *yasa dışı* (illegal) vb. Sıfat tamlaması biçimindeki örnekler arasında da *açık oturum* (panel), *akar yakıt* (petrol), *büyük elçi* (sefir), *döner geçit* (turnike), *hazır giyim* (konfeksiyon) yer almaktadır (Zülfikar 1991: 165-170).

Kâmile İmer de Cumhuriyet döneminin başlangıcında bu yönteme sık sık başvurulduğunu belirtmektedir, İmer'in konuyla ilgili olarak değindiği örneklerden bazıları:

önsöz (mukaddime), *bilinçaltı* (tahteşşuur), *başyazar* (sermuharrir), *söz dizimi* (nahiv) vb. (İmer 1998: 144).

Doğan Aksan ise birleştirme yöntemiyle ilgili olarak dil bilgisi ve dilbilim alanında yer alan şu terim örneklerini vermektedir: *dilbilgisi* (Ar. sarf, Fr. grammaire karşılığı), *dilbilim*, (Ar. lisâniyât, Fr. linguistique karşılığı), *önek* (Ar. lâhika-i mütekaddime, Fr. préfixe), *içek* (Fr. infixe), *sonek* (Ar. lahika-i müteahhire, Fr. suffixe) vb. (Aksan 2004: 163).

6. 4. Sözcük Türlerinin Değişmesiyle Terim Türetme

Bazı kavramları karşılamak amacıyla bu yönteme de başvurulmaktadır. Ad olan bir sözcüğün bazı durumlarda sıfat olarak kullanılması, sıfat olan bir sözcüğün ad olarak kullanılması, eylemlerin bazı biçimbirimlerle adlaştırılması ve daha sonra eylem biçimine getirilmesi söz konusu olabilir.

Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* adlı eserinde konuyla ilgili olarak şu örnekleri vermektedir:

Cam ve *toprak* sözcükleri ad olma özelliği taşımaktadır; fakat *cam tencere, toprak dam* sözcük gruplarında *dam* ve *tencere* sözcüklerinin önünde yer alan adlar bu bağlamda sıfat olmaktadır. *Yumru kök, yumru gövde* (bot.), *sıra dağ* (coğ.), *temel sayı* (mat.), *taç beyit* (ed.) terimleri bu duruma örnek gösterilebilir. Bazen de ad üzerine sıfat yapan biçimbirimler eklenerek sözcük türleri değiştirilebilir: *kılçıksız buğday* (bot.), *kemikli balık* (zool.), *galvanizli demir* (kim.) vb. Yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesinde adlar ve eylemler sıfatlaştırılabilir: *kısa dalga* (fiz.), *yarım ay* (astr.), *yatay düzlem* (mat.), *katı yağ* (kim.) vb. (Zülfikar 1991: 169).

6. 5. Genel Dilden Sözcük Aktararak Terim Türetme

Günlük dilde kullanılan sözcükler, herhangi bir bilim dalının terimi olarak kullanılabilir. *Türkçe Sözlük*'te on beşe yakın anlam içeren *ayak* sözcüğü, edebiyat (Halk edebiyatında bir tür uyak.), coğrafya (Büyük bir ırmağa karışan ikinci derecedeki akarsuların her biri.) ve matematik (Bir doğrunun başka bir doğruyu veya bir düzlemi kestiği nokta.) bilim dallarında birer terim olarak yer almaktadır. *Burun, boğaz, güç, takım, kök* gibi sözcükler terim olarak farklı bilim dallarında kullanılmaktadır. Yazı dilinde bulunan bir sözcüğe yeni bir anlam kazandırılarak veya bir terimi karşılamak üzere genel söz varlığına ait bir sözcüğün anlamı

daraltılarak da yabancı terime karşılık bulunmaktadır: **arkeolojide:** *kabartma, başlık*; **biyolojide:** *erkek, dişi*, *bölünme*; **coğrafyada:** *boğaz, eşik*; **dilcilikte:** *açıklayıcı, çatı*; **felsefede:** *değer, aykırılık*; **fizikte:** *akım, güç*; **matematikte:** *bölme, çarpma*; **müzikte:** *aralık*; **psikolojide:** *baskı, çöküntü*; **sporda:** *eleme, çıkış, bitiş*, **zoolojide:** *göç, göçmen* vb. Bir terimin, bazen birden fazla bilim dalında kullanıldığı durumlar da bulunmaktadır: *Çatı* sözcüğü dil bilgisi terimi olmasının yanında mimarlıkta da kullanılan terimler arasında yer almaktadır (Zülfikar 1991: 173-174).

Doğan Aksan da bu konuda çeşitli yorumlar yapmıştır. Aksan, *sarma*, *burgu, kılçık* gibi sözcüklerin genel dilden alınan spor terimleri arasında yer aldığını, marangozculukta *diş*, dişçilikte *köprü*, hekimlikte *düşük* sözcüklerinin de genel söz varlığında bulunan terimlerden bazıları olduğunu söylemiştir. Bunun yanında Aksan, Türkçeleştirme çalışmalarında genel söz varlığından çok sayıda sözcüğün terimleştirildiğini, günümüzde Türkçeleştirilmesi gereken hekimlik terimleri arasında söz konusu türden örneklere rastlandığını belirtmiştir: Fr. *anemi* sözcüğü yerine kullanılan *kansızlık*, *ortopedi* alanındaki *kırık, çatlak*, *çıkık* vb. (Aksan 2004: 164-165).

6. 6. Türkiye Türkçesi Ağızlarından Sözcük Aktararak Terim Türetme

Türkiye Türkçesi ağızlarından sözcük aktarma konusunda ilk bilgileri *Türk Dili İçin* adlı kitabında (s. 318) Sadri Maksudi Arsal vermiş ve halk dilinde kullanılan bütün sözlerin hemen toplanması gerektiğini vurgulamıştır.

Cumhuriyet döneminde de bu konu üzerine dikkat çekilmiş ve halk ağzında yaşayan Türkçe sözcüklere başvurulmuş, bunlar yazı diline kazandırılmıştır. Bunun yanı sıra Maarif Vekâletince 1920'li yıllarda toplatılan ve Dil Encümeni tarafından 1929-1930 yılları arasında derlenen sözcükler, Hamit Koşay ve İshak Refet Işıtman

tarafından 1932'de *Ana Dilden Derlemeler* adıyla bastırılmıştır. Çalışmanın ikinci cildi de Hamit Koşay ve Orhan Aydın tarafından TDK yayınları arasında 1957'de çıkarılmıştır. Ayrıca, TDK'nin kuruluşundan sonra düzenlenen ilk kurultayda Kurumun tüzüğü görüşülmüş ve derleme işlerini yürüten Genel Merkez Kurulu şu kararlara varmıştır:

"Halk dilinde ve eski kitaplarda bulunan Türk dili hazinelerini toplayıp ortaya koymak, Türkçe söz yaratma yollarını belli etmek ve bunları işleterek Türk köklerinden türlü sözler çıkarmak, Türkçede hele yazı dilinde çok kullanılan yabancı kökten sözler yerine konabilecek öz Türkçe sözleri ortaya koymak ve bunları yaymak". Söz konusu karardan hareketle Anadolu'dan toplatılan sözcükler, *Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* adı altında 1939'da yayımlanmaya başlanmıştır. Türkiye'de *Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* adıyla yayımlanan ikinci derleme çalışması önce beş ciltte yayımlanmış malzemeyi de kapsayan ek ile birlikte on iki ciltten oluşmaktadır.

Halk ağızlarından yazı diline aktarılan, terim olarak kullanılan ve *Türkçe Sözlük*'te yer alan örnekler de bulunmaktadır: *çalgın* (kötürüm, felç), *yetik* (bilgin, kâmil), *yolak* (patika), *utku* (zafer), *seki* (sedir, set, taraça) vb. Bunun yanında köken (orijin) sözcüğü de dilde ve ticarette kullanılan bir terimdir. Ayrıca *köken* "kavun, karpuz, kabak" gibi bitkilerin toprak üstünde yayılan dalları" anlamını da taşımaktadır. Söz konusu sözcük Denizli, Isparta, Bursa'da "soy,sop" anlamında kullanılmaktadır. *Köken bilimi* (etimoloji) terimi de *köken* sözcüğünden yapılmıştır.

Hamza Zülfikar, başvurulabilecek kapsamlı bir kaynak olmasına rağmen halk ağızlarından terim türetiminde çok fazla yararlanılamadığını belirtmektedir (Zülfikar 1991: 175-177).

Konuyla ilgili olarak *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*'nde tespit edilen örneklerden bazıları ise şöyledir: *anafor* (Yun.): Çevrengeç, çevrinti (Dörtyol, Kayseri), *antipatik* (Fr.): Donuk (Eskişehir, Bergama), *direktif* (Fr.): Yöntem (Denizli, Burdur, Konya, Afyon, Karacasu, Isparta, Antalya, Kütahya, Muğla, Bolvadin, Manisa, Çanakkale), *istatistik* (Fr.): Sayalgı (İzmir), *gardiyan* (İt.): **1.** Gözcü (İstanbul) **2.** Tomrukçu (Eğirdir, Boyabat), *parola* (İt.): İm (Adana, Merzifon), *plâj* (Fr.): Kumsal (İstanbul), *romatizma* (Fr.): **1.** Kengi (Konya, İçel, Hadım) **2.** Kevgi (Konya, Bozkır).

Yabancı kökenli sözcüklere karşılık aranırken bu yönteme sık başvurulmamıştır ancak yukarıda yer alan örneklerden bir kısmı ölçünlü Türkçeye kazandırılmıştır.

Doğan Aksan ise geometri terimi olan *çap* sözcüğünün Anadolu ağızlarında "kağnı tekerleğinin ölçüsü" (Erzincan dolayları), "en, boy" (Sakarya dolayları) gibi farklı anlamlar üstlendiğini (bkz. Derleme Sözlüğü, III. Cild, s. 1072), ayrıca bu sözcüğün ölçünlü dilde çok anlamlılık kazandığını (yurt çapında, dünya yapında) bildirmektedir. Bunun yanında Aksan, Ar. *cazibe* sözcüğü yerine kullanılan *albeni*'nin, günümüzde ağızlarda "cazibe, güzellik, sevimlilik" anlamını taşıyan geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu belirtmektedir (Aksan 2004: 166).

Anadolu ağızlarının terim bilimi alanına katkı sağlayacağını söyleyenlerden biri de Saim Ali Dilemre'dir. Dilemre'nin, bu görüşünü aşağıda yer alan örneklerle desteklediği görülmektedir:

İstanbul Türkçesinde *maraz* sözcüğüne karşılık olarak *hastalık* sözcüğü kullanılmaktadır. Ancak Anadolu'da ise *hastalık* kavramı türlerine göre farklı biçimlerde adlandırılmaktadır:

İk: İntan, netanet.

İğez: Müzmin hastalık.

Sükel: En çok deri hastalıkları için.

Sayrı: Akıl, ruh hastalıkları için.

Dilemre'nin söylediklerinden yola çıkarak terim türetiminde, dilsel açıdan zenginlikten yararlanmak için Türkiye Türkçesi ağızlarına başvurulması gerektiği sonucuna ulaşılabilir (Dilemre 1949: 28-29).

6. 7. Tarihî Türkçe Metinlerden Sözcük Aktararak Terim Türetme

Tarihî Türkçe metinlere başvurulması gerektiği konusunda ilk bilgileri veren Sadri Maksudi Arsal'dır. Arsal konuyla ilgili olarak tarihî metinlerden çeşitli örnekler vermiştir. Ancak bu örneklerin büyük bir bölümü tutunmamıştır. O, yabancı sözcüklerin Türkçeleştirilmesinde *Orhon Yazıtları*'na başvurularak *öd* (zaman, çağ), *ökünmek* (pişman olmak), *idi* (sahip), *bark* (bina), *bay* (zengin), *kun* (tazminat), *baz* (sulh, sükûnet, teşkil etmek, teskin etmek, baz kılmak, asayiş temin etmek), *bediz* (heykeltraşlık sanatı), *bengü* (ebedî) sözcüklerin kullanılabileceğini söylemiştir. Aynı zamanda *Divani Lûgat-it- Türk*'ten *akı* (cömert), *arıg* (temiz, pak), *aşnu* (evvelâ), *ajun* (alem, dünya), *erk* (kuvvet), *em* (ilaç), *emçi* (tabib), *esen* (sıhhat sahibi, sağlam), *ırklamak* (bir şeyin vukuundan evvel haber verme), *yarmak* (para, akça), *yaguk* (yakın, akraba), *yöngetmek* (iftira etmek), *yumuş* (vazife, elçilik), *orunç* (rüşvet), *kalıng* (nehir), *küvez* (mağrur), *tabı* (rıza, muvafakat), *tapukçu* (memur), *tügel* (tam, bütün), *ul* (esas, temel), *us* (hikmet, akıl), *utmak* (galip olmak, zafer kazanmak), *üjük* (üzük) (harf, hece), *yek* (cin, şeytan) vb. sözcüklerden yeni sözcük ve terim türetiminde yararlanılabileceğini de belirtmiştir. Arsal, *epik* (sanat), *etik* (fiil, yapma), *yime* (hem, ve, dahi), *ötünmek* (arzetmek), *oğan* (Tanrı), *kurma* (hile) vb. sözcüklerin

Uygurcadan alınabilecek sözcükler arasında olduğunu bildirmiştir. Bunun yanında Çağatay lehçesinde yer alan *uruk* (kabile, aile), *çit* (kenar, hudut), *çıray* (kıyafet), *oylamak* (düşünmek, tefekkür etmek, teemmül etmek), *asramak* (himaye altına almak) vb. sözcüklerine de başvurulabileceğini söylemiştir (Arsal 1930: 326-340).

Daha sonraki dönemlerde de tarihî Türk dili metinlerindeki Türkçe söz varlığı taranarak yabancı sözcüklere karşılık aranmıştır. Bu sebeple Türk Dil Kurumunun kurulmasından sonra oluşturulan Genel Merkez Kurulu, 75 kişinin yer aldığı bir tarayıcı grubu oluşturmuştur, bu grup tarafından yaklaşık 150 eski sözlük ve yazma eser taranmıştır. Çalışmadan elde edilen fişler, *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* (I, İstanbul 1934)'nde toplanmıştır ve 850 sayfadan oluşan bir sözlük ortaya çıkmıştır. Batı Türkçesinin divanları, yazma ve basma eserleri, sözlükleri, Doğu Türkçesindeki anıt eserler, Uygurca metinlerden toplanan sözler taranan kaynaklar arasında yer almaktadır. Ayrıca lehçelerden derlenen sözcükler, Anadolu'dan gelen çok sayıda derleme ürün söz konusu sözlüğe eklenmiştir. Bu sözlükte yer alan karşılıklar kabul görmemiş ve kökler üzerine bazı biçimbirimlerin getirilmesiyle yeni sözcükler türetilmiştir: *muallim* sözcüğüne karşılık gösterilen *bakşı, açarı, boşgurtçu, kuşnancı, okutan, öğreten, tavşı, yanrağı* sözcükleri benimsenmemiş; *öğret-* köküne *-men* biçimbiriminin eklenmesiyle oluşan *öğretmen* sözcüğü dile yerleşmiştir. Anadolu ağızlarındaki malzemeyi, uzak ve yakın Türk lehçelerinin sözlerini, tarihî metinlerdeki sözcükleri içeren *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* yararlı olmasına karşın kullanışlı bulunmamıştır. Bu yüzden Anadolu ağızlarından derlenen halk sözlerinin ve eski Türk dili metinlerinden taranan sözcüklerin farklı ciltlerde bir araya getirilmesine karar verilmiştir. *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* de aynı amaç doğrultusunda

yayımlanmaya başlanmıştır. Bu sözlük dört ciltliktir ve her bir cilt belli sayıda kaynaktan taranan malzemeyi kapsamaktadır. 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Türkiye Türkçesi ile yazılmış metinlerde yer alan; fakat kullanılmayan Türkçe sözcükler bu ciltlerde bulunmaktadır. *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* 1963-1977 yılları arasında yapılan yeni taramalar sonucu altı cilt halinde *Tarama Sözlüğü* adıyla yayımlanmıştır.

Eski metinlerden alınıp yazı diline aktarılan örnekler konusunda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bu konuda Zülfikar'ın yorumları ise şöyledir: *Yoğun* sözcüğü, "kalın, iri, çapça kalın, koyu" anlamlarını taşımaktadır ve Anadolu ağızlarında da yaygın bir kullanımı vardır. Ayrıca bu sözcük, "hacmine göre ağırlığı çok olan, kesif" anlamlarını içerdiği için fizik terimi olarak da kullanılmaktadır ve söz konusu sözcükten *yoğunluk, yoğunlaşma, yoğunlukölçer* (dansimetre) terimleri türetilmiştir. "Temiz, saf, pak" anlamlarını içeren *arı* sözcüğü ise Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden taranmıştır ve halk ağızlarında yaygın bir kullanımı vardır. Bu kökün temel alınmasıyla *arıt-* eyleminden *arıtım* (rafinaj) terimi türetilmiştir. *İl, ilçe, yeğ, yeğlemek, oran, yanıt, görkem, kut, nesne, bilge, çağ, erk, bezek, erdem, iye, konuk, ürün* sözcük ve terimleri de eski metinlerden yazı diline aktarılan örnekler arasında yer almaktadır (Zülfikar 1991: 178-180).

Doğan Aksan, eski kaynaklardan yapılan derlemeler sırasında Türkçede kullanılan; fakat bir süre sonra onların yerine yabancıları yerleşen bazı sözcükler bulunduğunu da belirtmiştir. Aksan, XIV. yüzyılda "ölçü, nisbet" anlamını taşıyan ve kullanım sıklığı yüksek olan (Tarama Sözlüğü, V. Cild, s. 3005) *oran* sözcüğünün Ar. *nisbet* sözcüğü yerine kullanıldığını ve bu sözcüğün söz varlığında tutunduğunu söylemiştir. Aynı dönemde "tahmin, takdir, ölçüp biçmek" anlamını taşıyan

oranlamak sözcüğünün de günümüzde "ölçmek, hesap etmek" anlamını taşıdığını ifade etmiştir (Aksan 2004: 163). Bunun yanında, ölçünlü dilde yer alan Ar. *hakikat* sözcüğünün günümüzde daha çok *gerçek* anlamıyla kullanıldığını belirten Aksan, bu sözcüğün XIV. yüzyılda "doğru, dürüst, hakiki, sahih" anlamlarını ifade eden bir sıfat (Tarama Sözlüğü, III. Cild, s. 1651) olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bu sıfatın gerçeklik "doğruluk, dürüstlük, sahihlik, hakikat" ve gerçeklenmek "doğru bilmek, doğruluğuna inanmak", gerçekleyin "hakikaten, gerçekten" gibi biçimlerinin de bulunduğunu söylemiştir (Aksan 2004: 164).

Mustafa Sarı da konuyla ilgili olarak bazı örnekler vermiş ve Türk Dil Kurumunun, "Bir bilgi ya da kavramı anlatan işaret, şifre" anlamını taşıyan Fransızca *kot* sözcüğü için *Divanü Lügati't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'te geçen *im* sözcüğünü önerdiğini belirtmiştir. Bunun yanında Sarı, "durum, şart" anlamını taşıyan Fransızca *kondisyon (condition)* sözcüğü için ise tarihî metinlerde görülen *erk* sözcüğünün karşılık gösterildiğini söylemiştir (Sarı 2008: 97).

6. 8. Çağdaş Türk Lehçelerine Başvurarak Terim Türetme

Cumhuriyet döneminin başlarında Arapça ve Farsça alıntılara karşılık bulmak amacıyla bu yönteme başvurulmuştur. Batı kökenli sözcükler de Türk lehçelerine başvurularak Türkçeleştirilmek istenmiştir. Türkiye Türkçesinde kullanılmayan ancak lehçelerde yaşayan şu sözcükler de *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*'nden alınmıştır: *abluka* (İt.): Kabal (Çağ.), *anket* (Fr.): **1.** Sorag, sorak (Çağ.) **2.** Soraltı (Tel.), *depozito*: (İt.) Bünek (Çağ.), *kral* (Sl.): İlig (Hükümdar anlamında) (Uyg.), *prova* (İt.): Sınav (Kaz.), *viraj* (Fr.): Burum (Kaz.). Bunun yanında Türkçeye lehçelerden sadece sözcükler değil biçimbirimler de girmiştir. Kazan Tatarcasından ödünç alınan -Av biçimbiriminin kullanım alanı da geniştir:

işlev, türev, söylev. Bu biçimbirimle oluşturulan *sanlav* (hürmet, tazim), *kıynav* (eziyet), *ündev* (davet) sözcükleri Kazan lehçesinden, *saylav* (intihab, mebus) sözcüğü de Kırım lehçesinden ödünçlenmiştir. Yukarıda yer alan örnekler *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi'*nden alınmıştır. İngilizce *slogan* sözcüğünü karşılamak için ise Kırgız Türkçesinde *uran* sözcüğü önerilmiştir. Fransızca *pankart* (pancarte), Kırgızca *uran* sözcüğünden Türkçe +lIk biçimbirimiyle türetilen *uranlık* sözcüğü ile karşılanmıştır. Bunun yanında Türk lehçelerinde yaşayan "pay" anlamındaki *ülüş* sözcüğüne Fransızca *kota (quota)* sözcüğü karşılık gösterilmiştir.

Sadri Maksudi Arsal, bu konuda Kazan lehçesinin söz varlığında yer alan *çama* (tahmin), *çik* (hudut, nihayet), *açkıç* (anahtar); Azerbaycan lehçesinde yer alan *bulak* (çeşme, pınar), *güzgü* (ayna), *tapşırmak* (teslim etmek) vb. sözcüklere de başvurulabileceğini söylemiştir (Arsal 1930: 343).

Mustafa Sarı da 1970-1980 yılları arasında yalnızca iki sözcüğün Türkçeleştirilmesinde bu yönteme başvurulduğunu belirtmiştir. Sarı, Kumancadan alınan *siy*[20] ve Türkiye Türkçesinde yer alan *bilim* sözcüklerinin birleştirildiğini ve *üroloji* sözcüğünün *siybilim* ile karşılandığını söylemiştir. Ayrıca *ring* sözcüğüne karşılık olarak Azeri Türkçesindeki *dönge* sözcüğünün önerildiğinden de söz etmiştir (Sarı 2008: 92).

---

[20] *siymek* (Eski Türkçede sīḏ-mek) (Kedi, köpek vb. için) İşemek (Ayverdi 2010: 1117).

6. 9. Kısaltma Yoluyla Terim Türetme

Kısaltma yoluyla terim türetme, çok az başvurulan yöntemlerden biridir.

Numara sözcüğünün kısaltması olan *No., Nr., Nu.* yerine *Ss.* kısaltmasının kullanımı önerilmiştir (Mıhçıoğlu vd. 1978: 692).

TDK ise *e-mail* sözcüğüne karşılık olarak *elektronik mektup*'u ve bu söz öbeğinin kısaltması olarak da *elmek*'i önermiştir. Ayrıca *kompakt disk (compact disc)*'e karşılık olarak *CD, IQ (intelligence quotient)* için de *zeka düzeyi* söz öbeğinin kısaltması olan *ZD* önerilmiştir.

6. 10. Yabancı Sözcüğü Türkçeye Çevirerek Sözcük / Terim Türetme

Çeviri yöntemiyle terim / sözcük türetimi neredeyse bütün dillerin başvurduğu yöntemlerden biridir.

Yabancı bir sözcüğün ya da sözcük grubunun Türkçeye çevrilmesiyle de Türkçenin söz varlığını genişleten yeni sözcükler ve terimler türetilebilir. Cumhuriyet döneminin başlarında Arapça ve Farsça, 1970'den bugüne de Batı kökenli sözcükler Türkçeye çevrilmektedir.

Birden çok birimden oluşan yabancı sözcüklerin kimi zaman tamamı kimi zaman da bir kısmı Türkçeye çevrilmektedir. Tam çeviri olarak nitelendirilen ve aralarında metaforik anlam da içeren örneklerden bazıları şunlardır: *balayı* (İng. honey moon), *ölü mevsim* (Fr. morte saison), *sabir fikir* (Fr. idée fixe), *el kitabı* (İng. handbook), *cep kitabı* (İng. pocket book), *insanüstü* (Ar., Osm. fevkalbeşer) vb. Yarı çeviri olarak nitelendirilen örneklerden bazıları ise: *rol oynamak* (Fr. Jouer le rôle), *karbon kâğıdı* (Fr. Papier carbone), *yenmek, üstün gelmek* (Far. galip gelmek) vb. Bunun yanında Doğan Aksan serbest çeviri olarak nitelendirilen sözcüklerden de

bahsetmektedir: *sporcunun antremanlı ve spora müsait durumda bulunması (formda olmak)* (İng.to be in form) vb.[21]

Ölçünlü dilde genel bir kullanıma sahip olan *içgüdü* (Ar. sevk-i tabii), *uluslararası* (Ar. beynelmilel), *insanüstü* (Ar. fevkalbeşer) sözcükleri de çeviri yoluyla Türkçeye kazandırılan örnekler arasında yer almaktadır. Modern dilbilimin bazı dallarında yer alan *parçalarüstü sesbirimler* (İng. suprasegmental phonemes), *çekirdek tümce* (İng. kernel sentence), *ayırıcı özellikler* (İng. distinctive features), *en küçük çiftler* (minimal pairs), *derin yapı* (İng. deep structure), *yüzeysel yapı* (İng. surface structure), *sözlüksel birim* (lexical item), *dönüşümlü dilbilgisi* (transformational grammer), *eşzamanlılık* (Fr. synchronie), *üretimsel anlambilim* (İng. generative grammer), *yorumlayıcı anlambilim* (İng. interpretative semantics) vb. terimler de çeviri yöntemiyle Türkçeleştirilmiştir (Aksan 2004: 167-168).

Kâmile İmer ise çeviri sözcükleri şu şekilde ele almaktadır:

a) Her iki sözcüğü Türkçe olan çeviri öğeler: *uydu yayını* (satellite broadcast), *gelir dağılımı* (income distribution), *gümrük birliği* (custom union), *dış borç yükü* (foreign debt burden) vb.

b) Bir sözcüğü Türkçe / yabancı kökenli olan çeviri öğeler: *uzaktan kumanda* (remote control), *serbest bölgeler* (free zones), *ekonomik kalkınma* (economic development) vb.

c) Her iki sözcüğü de yabancı kökenli olan çeviri öğeler: *piyasa ekonomisi* (market ekonomi), *fiyat kontrolü* (price kontrol), *sermaye piyasası* (capital market) vb. (İmer 1998: 153- 154).

---

[21] Ayrıntılı bilgi için bk. Aksan 1961: 214-227.

Her iki sözcüğü de yabancı kökenli olan bu çeviri ögeler, Türkçeki birleştirme yönteminin esas alınmasıyla oluşturulmuş ve bu biçimleriyle Türkçenin söz varlığında yer almıştır.

Çeviri konusuyla ilgili olarak Berke Vardar'ın *öyküntü (calque)* terimi hakkında saptamalarına da değinmek gerekmektedir. Vardar, bu terimi "Bir dilden öbürüne, genellikle sözcüğü sözcüğüne çeviri yoluyla içerik-birleşik biçimler söz konusu olduğunda-sıralanış düzeni aktarma; bu işlem sonunda ortaya çıkan biçim." olarak tanımlamaktadır. Örneğin *bilim-kurgu* terimi İngilizce kökenli bir öyküntü (calque) dür (Vardar 2002: 156).

Doğan Aksan ise öyküntü konusuna söz dizimi açısından değinmiştir. Aksan öyküntü konusu kapsamında şu örnekleri vermiştir: "Sen onun için çok özelsin." (<İng. You are very special for him.), "Kendine iyi bak!" (<İng. Look after yourself.), "bir şans daha vermek" (<İng. to give one more chance), "Yardım edin!" (< İng. Help!), "Wish me luck." (<bana şans dile.), "Size / sana nasıl yardım edebilirim?" (<İng. How can I help you?) (Aksan 2004: 42, 134).

Yukarıda yer alan örnekler, yabancı dillerde yer alan tümce düzeyindeki dil yapılarının da çeviri yoluyla aynen Türkçeye aktarıldığını göstermektedir. Bu durum, sözcük düzeyinde yapılan çevirilerin de daha ileri bir boyutunu ortaya koymaktadır. Yani çeşitli olaylar, olgular ve durumlar kaynak dilin dil yapısının örnek alınmasıyla kodlanmaktadır.

Doğan Günay da konuyla ilgili olarak çeşitli yorumlarda bulunmuştur. Günay'a göre öykündülenen sözcükler kimi zaman kullanılmamaya başlar, kimi zaman anlamsal açıdan değişiklikler geçirir, kimi zaman da aktarıldığı dile yeni olanaklar sunar. Yukarıda söz edilen değişimler uzun bir süreçte gerçekleşir. Örneğin

Fransızcadan Türkçeye geçen *eleştiri (Fr. critique)* sözcüğü, Fransızcada ifade ettiği anlamdan farklı olarak Türkçede sadece olumsuz bir anlam içermektedir. Fransızcadaki son eklerden biri olan “colique”, “bir işi tutkunluk boyutunda yapan” anlamını taşımaktadır. “alcolique” sözcüğü örnek alınarak *işkolik, çaykolik* sözcükleri türetilmiştir. Ayrıca *tabanvay* “tranvay” sözcüğüne, *bankamatik, dokunmatik* de “otomatik” sözcüğüne öykünerek türetilmiştir (Günay 2007: 50).

Yukarıda, “colique”in bir biçimbirim olduğu söylense de aslında “alcolique”[22] sözcüğü biçimsel açıdan şöyle çözümlenmelidir: alcol + ique. Yani bu örneğin kuruluşunda başvurulan biçimbirim “colique” değil *ique*’dir. Bu durumda “alcolique” sözcüğünden hareketle türetilen *işkolik, çaykolik* sözcükleri, yanlış türetilen örnekler arasında yer almaktadır.

---

[22] ALCOOLIQUE, adj. et subst.

Étymol. ET HIST. -1. Adj. **a)** 1789 « qui tient de l'alcool » (Lavoisier ds BRUNOT t. 6, 1, p. 631 : gaz **alcoolique**); **b)**1865 « propre à l'alcoolisme » (LİTTRÉ-ROBİN : délire **alcoolique**) [1859, sans attest. ds *Pt* ROB.]; **2.** subst. **a)** 1872 « substance alcoolique » (*Journ. offic.,* 27 mars 1872, p. 2160, 1re col. ds LİTTRÉ : L'**alcoolique** vulgairement appelé absinthe), attest. isolée; **b)** 1873 « personne qui se livre à des excès alcooliques » (*Ibid.,* 14 mars 1873, p. 1772,*ibid.* : De là aussi la mobilité, la rapidité des idées et des actes de l'**alcoolique**). Dér. de *alcool** étymol. 2 a; suff. -*ique** (http://www.cnrtl.fr/etymologie/alcoolique).

6. 11. Türkçe Bir Sözcüğün Anlamını Genişleterek Terim Türetme

Bu yönteme 1970-1980 yılları arasında başvurulmuştur. Konuyla ilgili örnekler aşağıda yer almaktadır:

İngilizce *printer* sözcüğünün anlamı zaten Türkçede bulunan *yazıcı* sözcüğüyle karşılanmıştır. Bir kimseyi nitelemede kullanılan bu sözcük, uğradığı anlam genişlemesi sonucu bir alete ad olmuştur. Fransızca *filtre* sözcüğü için önerilen Türkçe *süzek* sözcüğü de anlam genişlemesine uğrayan sözcükler arasında yer almaktadır. Kozmoğrafya terimi olan Türkçe *yıldız* sözcüğü ise İngilizcedeki *star* sözcüğünün etkisiyle "sinema ya da tiyatroda ün kazanmış kişi" anlamını taşır hale geldiği için anlam genişlemesine uğramış ve yeni bir anlam kazanmıştır. Bunun yanında İngilizceden Türkçeye giren *maç* sözcüğünün etkisiyle *karşılaşma* sözcüğü "müsabaka" anlamını ifade etmeye başlamıştır (Sarı 2008: 83,84).

7. TERİM TÜRETİMİNDE KULLANILAN BİÇİMBİRİMLER

Türkçede terim türetimi yapılırken biçimbirimlerden ve eylemlerden yararlanılmaktadır. Bazı biçimbirimler ve eylemler, diğerlerine göre daha işlek bir özelliğe sahiptir ve buna bağlı olarak söz konusu birimlerin daha geniş bir kullanım alanının olduğu söylenebilir.

7. 1. Cumhuriyet Döneminde Terim Türetmede ve Yabancı Terimlerin Türkçeleştirilmesinde Başvurulan Biçimbirimler

Türkçe, biçimsel açıdan incelendiğinde eklemeli diller grubunda yer almaktadır ve işlek olan / olmayan çok sayıda biçimbirime sahiptir. Dilde yeni sözcüklerin türetiminde bu biçimbirimlere başvurulmaktadır. Batı dillerinin Türkçe üzerinde etkilerinin yoğun olarak görüldüğü Cumhuriyet döneminde de Türkçedeki

yabancı sözcük / terimlerin Türkçeleştirilmesinde ve terim türetiminde bazı biçimbirimlerden yararlanılmıştır. Bu biçimbirimlerin en işlek olanları aşağıda alfabetik olarak sıralanmıştır. Biçimbirimler ve biçimbirimlerin işlevlerinin ayrıntılı olarak işlendiği en kapsamlı çalışma, Hamza Zülfikar'ın *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* adlı eseridir ve bu çalışmada da söz konusu eser temel alınmıştır.

7. 1. 1. -AGAn

Bu biçimbirimden eylemden ad türetmek amacıyla yararlanılmaktadır: *yatağan, keseğen, vurağan…* Cumhuriyet döneminde Anadolu ağızlarındaki örnekleriyle işleklik kazanmıştır. *Olağan, durağan* sık karşılaşılan örnekler arasında yer almaktadır. *Olağan* (tabiî) sözünden, *olağan üstü* (fevkalâde), *olağan dışı* (gayri tabiî), *olağan üstülük* biçiminde yeni sözcükler elde edilmiştir.

7. 1. 2. + Ak

Addan ad türeten bu biçimbirimin kullanılmasıyla elde edilen az sayıda örnek bulunmaktadır: *başak, yolak, topak*. Buna bağlı olarak işlek bir biçimbirim olma özelliği taşımadığı söylenebilir. Cumhuriyet döneminde terim türetiminde söz konusu biçimbirimden yaralanılmıştır. ' mihrak ' anlamında *odak* (od 'ateş').

7. 1. 3. - Am

Eylemden ad türeten biçimbirimlerden biridir: *tutam*. Söz konusu biçimbirimin kullanılmasıyla oluşturulan ve 'devre' anlamını işaret eden *dönem* sözcüğü, dilde tutunan örneklerden biri olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca aynı dönemde 'nazariye' kavramını karşılamak için *kuram* (Fr. théorie) sözcüğü türetilmiştir.

7. 1. 4. - An

Bu biçimbirimden eylemlerden ad ve sıfat türetiminde yararlanılmaktadır. Cumhuriyet döneminde matematik terimlerinden olan *bilinmeyen* (meçhul), *bölen* (maksumün aleyh), *çarpan* (mazrup), *kalan* (fark) gibi terimler bu biçimbirimle türetilmiştir. Ayrıca *tamlayan* (muzafunileyh), *tamlanan* (muzaf), *düzen* (nizam), *benzeşen* (Fr. analogie) sözcükleri bu biçimbirime başvurularak oluşturulmuş terimler grubunda yer almaktadır. Bu biçimbirim, Türkçeleştirme çalışmaları süresince 'galiba' anlamında *anlaşılan,* 'patron' anlamında *işveren,* 'ambulans' yerine *cankurtaran* gibi sözcüklerin türetiminde de kullanılmıştır. Bu biçimbirimin kullanılmasıyla kalıcı adlar da elde edilmiştir: 'mütercim' yerine *çeviren* 'müdahil' yerine *katılan,* ' mursil' yerine *gönderen…*

Ayrıca Mehmet Kara, "Terim Türetmeye Elverişli Bir Ek:-an /-en" adlı makalesinde bu biçimbirime başvurularak çeşitli alanlara özgü (botanik, zooloji, matematik, gramer, tıp, sosyoloji, anatomi, coğrafya) terimlerin türetildiğini söylemektedir. Ancak söz konusu biçimbirimin özellikle zooloji ve botanik terimi türetimi için elverişli olduğunu vurgulamaktadır.[23]

7. 1. 5. + An

Cumhuriyet döneminde 'madam' karşılığında kullanılan *bayan,* 'itina' karşılığında kullanılan *özen* gibi sözcükler addan ad yapmada kullanılan bu

[23] Ayrıntılı bilgi için bk. Kara 1996: 631-643.

biçimbirimden yararlanılarak türetilmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında da *belen*, *köken*[24] gibi örnekler bulunmaktadır.

7. 1. 6. - AnAk

Eylemden ad türetmede *(kesenek, görenek, takanak)* başvurulan bu biçimbirim, Cumhuriyet döneminde Türkçeleştirme sürecinde yararlanılan biçimbirimler arasında yer almaktadır. Söz konusu biçimbirimin kullanılmasıyla oluşturulan Türkçe sözcükler arasında yer alan örneklerden bazıları şöyledir: *olanak* (imkân), *gelenek* (anane), *seçenek* (Fr. alternative), *tutanak* (zabıt), *yetenek* (kabiliyet)…

7. 1. 7. - Av

Eylemden ad türeten bu Tatarca biçimbirim, Türkçeleştirme çalışmaları süresince başvurulan biçimbirimler arasında yer almaktadır. Cumhuriyet döneminde bu biçimbirimin kullanılmasıyla oluşturulmuş sözcüklerden bazıları şunlardır: *ödev, türev, görev…* Ayrıca 'fonksiyon' sözcüğünü karşılamak için *işlev,* 'nutuk' sözcüğünü karşılamak için de *söylev* önerilmiştir.

---

[24] *köken* **1.** 'kavun, karpuz, kabak gibi bitkilerin toprak üstünde yayılan dalları'. **2.** 'bir şeyin çıktığı, dayandığı temel, biçim veya yer, menşe'. **3.** 'soy'.

< kök + -(e)n küçültme eki., Bazin-Hamilton: Uray Arm 17. s. 30. not. (Eren 1999: 256).

7. 1. 8. + Ay

Addan ad yapmada kullanılan bu biçimbirimden Cumhuriyet döneminde yabancı sözcüklere Türkçe karşılık bulma çalışmalarında yararlanılmıştır. Söz konusu biçimbirim çoğunlukla ad köklerine eklenmiştir: *dikey* (kaim, amudî), *düzey* (seviye), *aday* (namzet), *yüzey* (satıh)… Ayrıca bu biçimbirim, yön ifade eden sözcüklerin türetiminde de kullanılmıştır: *güney* (cenup), *kuzey* (şimal). *Açıortay* ise, ünlü çatışmasını (hiatus) önlemek için, orta sözcüğüne –y biçimbiriminin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Matematik ve geometride terim türetmek amacıyla bu biçimbirime başvurulmuştur: *dikey; dikey taban, dikey çemberler; yüzey; yüzey düzgen, yüzey tümlevi* vb. Tarihî işlevine bağlı olarak söz konusu biçimbirimin eylem köküne eklenmesiyle elde edilen örnekler de bulunmaktadır: *olay* (hadise), *yatay* (ufkî), *uzay* (feza) vb. Ayrıca bu biçimbirimden yararlanılarak fizik terimleri (*dış bükey* (konveks), *iç bükey* (konkav)) ve biyoloji terimleri (*eşey* (Fr. sexe; cinsiyet)) türetilmiştir.

7. 1. 9. + CI

Addan ad yapmada kullanılan bu biçimbirim, eklendiği adlara ve sıfatlara çoğunlukla bir işle uğraşma ve bir işi meslek olarak yapma anlamını katmaktadır: *sıvacı, dişçi, doğramacı* vb. Bu biçimbirim, yabancı sözcüklerin Türkçe sözcüklerle karşılanmasında kullanılmış, ayrıca Doğu kökenli kimi yabancı biçimbirimlerin yerini almıştır:

-dar: ‘pişdar’ *öncü*, ‘veznedar’ *vezneci* vb.

-kâr: ‘sanatkâr’ *sanatçı*, ‘bestekâr’ *besteci* vb.

-î: ‘kemanî’ *kemancı*, ‘hayalî’ *hayalci* vb.

Arapça ad-eylemlerin Türkçeleştirilmesinde bu biçimbirime başvurulmuştur: ‘mukallit’ *taklitçi,* ‘mümessil’ *temsilci*, ‘naşir’ *yayımcı* vb.

Batı kökenli -ist biçimbirimi +CI ile karşılanmaya çalışılmıştır: *belirlenimci* (Fr. déterministe), *gelecekçi* (Fr. futuriste), *bireyci* (Fr. individualiste) vb.

Bu biçimbirimden, diğer batı kökenli biçimbirimleri karşılamak amacıyla da yararlanılmıştır: *konuşmacı, konferansçı* (konferansiyer), *yapımcı* (prodüktör) vb.

7. 1. 10. + CI l

Addan ad ve sıfat yapmakta kullanılan bu biçimbirimden Cumhuriyet döneminde sıklıkla yaralanılmıştır: *ehlî=evcil* (zool.), *art-çıl* (müz.). Zoolojide bu biçimbirimden yararlanılarak oluşturulan grup adları şunlardır: *etçiller* (Fr.carnivores), *otçullar* (Fr. herbivores)…

Banguoğlu, bu biçimbirimin Fransızca *phile* (seven) karşılığında kullanılabileceğini söylemektedir (Banguoğlu 2007: 166).

7. 1. 11. + CI l I k

Bu biçimbirim, Batı dillerinden Türkçeye geçen -izm (Fr. isme, İng. ism) biçimbirimini karşılamak amacıyla kullanılmaktadır. Yabancı sözcüklerin Türkçeleştirilmesi sürecinde bu biçimbirime sıklıkla başvurulmuştur, felsefe terimlerinin çoğunluğu söz konusu biçimbirimden yararlanılarak türetilmiştir: *biçimcilik* (Fr. formalisme), *gelenekçilik* (Fr. traditionalisme), *çoğulculuk* (Fr. pluralisme), *gelecekçilik* (futurisme), *nesnelcilik* (Fr. objectivisme) vb.

7. 1. 12. - GA

Bu biçimbirim, eylem kök ve gövdelerinden ad yapmakta kullanılmaktadır. Cumhuriyet döneminden sonra yeni sözcük ve terimlerin karşılanmasında bu biçimbirime başvurulmuştur: *dizge* (fel. sistem), *belge* (vesika), *gösterge* (müşir)… Söz konusu biçimbirim, çoğunlukla son sesi tonlu ünsüzlerden oluşan sözcüklere eklenmiştir; fakat bazı örneklerde son sesi tonsuz ünsüzle biten sözcüklere de eklendiği görülmektedir: *belirtke* (amblem; d.b. Fr. signe), *değişke* (modification), *yetke* (psikol. velâyet)… Söz konusu biçimbirim, böylece canlılık kazanmıştır ve ünsüz uyumlarına göre çeşitlenmiştir.

7. 1. 13. - GAç

Eylemden ad yapan bir biçimbirim olma özelliği taşımaktadır: *yüzgeç, kıskaç, süzgeç* vb. Bu biçimbirim, Cumhuriyet döneminde Türkçeleştirme sürecinde başvurulan biçimbirimler arasında yer almaktadır: *solungaç, yüzgeç*; ‘anafor’ anlamında *burgaç* bir coğrafya terimidir.

7. 1. 14. - GAn

Eylemden ad ve sıfat türeten, çoğunlukla birden çok seslemden oluşan eylem köklerine eklenen bir biçimbirimdir. *Çalışkan, atılgan, çekingen* örneklerinde bu biçimbirimin çatı yapısı üzerine geldiği görülmektedir. Cumhuriyet döneminde Türkçeleştirme çalışmalarında söz konusu biçimbirimden yaralanılmıştır: *edilgen* (meçhul, pasif), *üretken* (müvellit), *etken* (aktif), *yalıtkan* (Fr. isolant) vb.

7. 1. 15. - GI

Türkçede sözcük türetiminde en çok başvurulan biçimbirimlerdendir: *bıçkı, askı, çalgı, bilgi, sevgi, yazgı, örgü* vb. Cumhuriyet döneminde bu biçimbirimden yararlanılarak türetilen sözcüklerden bazıları şunlardır: *vurgu* (accent), *baskı* (tab), *olgu* (vakıa), *tepki* (reaksiyon), *bitki* (nebat), *çelişki* (tenakuz), *seçki* (antoloji), *algı* (idrak)…

7. 1. 16. - GIn

Eylemden ad ve sıfat yapmada kullanılan bu biçimbirim, sözcük türetiminde sık başvurulan işlek biçimbirimlerden biridir. Çoğunlukla niteleme sıfatları yapar ve ünlü / ünsüz uyumlarına uyar: *üzgün, bitkin, olgun, dalgın, tutkun* vb. Cumhuriyet döneminde bu biçimbirimden faydalanılarak türetilen sözcükler bulunmaktadır: *etkin* (faal, aktif), *belirgin* (bariz) *yetkin* (kâmil) vb. Osmanlıca sözcüklerin bir kısmı bu biçimbirimle karşılanarak Türkçe köklere dayandırılmıştır: 'Mümtaz' *seçkin*, 'müptela' *düşkün*, 'müteessir' *üzgün*…

7. 1. 17. + gil, + giller

Addan ad yapan biçimbirimlerden biridir. Bu biçimbirimden, zooloji ve botanikte 'fasile', 'familya' sözcüklerini karşılamak amacıyla yararlanılmıştır. *Buğdaygiller* (bot.) (Osm. necliyye), *turunçgiller* (Osm. narenciyye) sözcükleri bu biçimbirimle oluşturulmuş örneklerdendir. Bunun yanında *hınzıriyye, dücaciyye* gibi Doğu kökenli terimler *domuzgiller, tavukgiller* biçiminde Türkçeleştirilmiştir.

7. 1. 18. -I

Bu biçimbirimden eylemden ad türetmede yararlanılmaktadır. Sözcük türetiminde sıkça kullanılan işlek biçimbirimlerden biri olma özelliğini taşımaktadır. Söz konusu biçimbirim, çoğunlukla tek seslemden oluşan eylem köklerine eklenmektedir: *yazı, koşu, sunu, yapı, tartı, ölçü, bölü, açı…* Fakat bu biçimbirimin sınırlı sayıda olsa da iki seslemden oluşan eylem köklerine geldiği de görülmektedir: *başarı, bildiri, duyuru, güldürü* vb. Cumhuriyet döneminde sözcük ve terim türetiminde bu biçimbirime sık sık başvurulmuştur: *artı, çarpı, açı, doğu, batı, veri, öneri, bölü, anlatı (üslûp), çeviri* vb. Ayrıca bu biçimbirim felsefe terimi türetmede de kullanılmıştır: *yeti* (meleke), *eleştiri* (tenkit), *içgüdü* (sevkıtabiî), *hoşgörü* (müsamaha, tolerans), *sağduyu* (hasseiselime), *öğreti* (doktrin), *ortak duyu* (hissimüşterek) vb.

7. 1. 19. +I

Bu biçimbirim, adlara eklenmekte ve 3. tekil iyelik'i kodlamaktadır. Yani söz konusu biçimbirim, sözcük türetiminde kullanılmamaktadır, çekimsel biçimbirim olma özelliği taşımaktadır: (ıhlamur) *ağac-ı,* (göz) *bebeğ-i…* Türkçeleştirme sürecinde çok sayıda bilim adı tamlama biçimindeki birleşik sözcüklerle karşılanmıştır. Batı kökenli bilim adlarında *loji* biçimbiriminin *bilim* sözcüğüyle karşılanmasına bağlı olarak bu adlandırmalar tamlama biçiminde yapılmıştır: *gök bilimi* (Fr. astronomie), *kemik bilimi* (Fr. ostéologie), *taş bilimi* (Fr. lithologie), *bitki bilimi* (Fr. botanique)…

7. 1. 20. - IcI

Çoğunlukla bu biçimbirimden meslek adı, iş ve oluş adı yapmak amacıyla yararlanılmıştır. Söz konusu biçimbirim, Cumhuriyet döneminde sözcük türetiminde sıkça tercih edilen işlek biçimbirimlerden biri olma niteliği taşımaktadır: *yıkıcı* (tahripkâr), *sürücü* (şoför) *üretici* (müstahsil) vb. Arapça kurallara göre oluşturulmuş çoğu sıfat, bu biçimbirimle Türkçe köklere dayanılarak karşılanmıştır:'münebbih' *uyarıcı*, 'müessif' *üzücü*, 'müessis' *kurucu* 'münekkid' *eleştirici*, *eleştirmen* 'müsahhih' *düzeltici, düzeltmen* vb. Batı kökenli birçok sözcük de bu biçimbirimle Türkçe köklere dayanılarak karşılanmıştır: 'didaktik' *öğretici*, 'rezervuar' *biriktirici*, *verici* (transmitter), *uyarıcı* (exciter) vb. Bu biçimbirim, son sesleri -eur olan Fransızca sözcüklerin karşılanmasında kullanılmaktadır: *çalıştırıcı* (sp.) (Fr. entraineur), *bulucu* (fiz.) (Fr. détecteur)…

7. 1. 21. -I l I

Bu biçimbirimden eylemden ad yapmak amacıyla yararlanılmıştır: *basılı, asılı, kurulu, ekili*… Türkçeleştirme sürecinde bu biçimbirime başvurulmuştur: 'matbu' *basılı* vb.

7. 1. 22. -Iş

Eylemden ad yapan ve hareket adları yapmakta kullanılan işlek bir biçimbirimdir. Bu biçimbirim, daha çok hareketin tarzını ifade etmesinin yanında iş ve oluş adları da yapmaktadır: *gidiş, dönüş, uçuş, yağış* vb. Söz konusu biçimbirim, Cumhuriyet döneminde Batı dillerinden Türkçeye giren çok sayıda kavramın Türkçeleştirilmesinde kullanılmıştır: psikolojide *davranış, anlayış*; havacılıkta *kalkış, iniş*…Bu biçimbirime Arapça kökenli birçok Osmanlıca sözcüğün Türkçeleştirilmesi

için başvurulmuştur: ‘noktainazar’a karşılık olarak *bakış açısı*, ‘icat’a karşılık olarak *buluş*, ‘küşat’ karşılığında ise *açış, açılış* sözcükleri önerilmiştir.

7. 1. 23. - (I) k

Bu biçimbirim, sözcük türetiminde işlek olma özelliği taşımakta, eylemden ad ve sıfat yapmakta kullanılmaktadır: *yanık, kırık, göçük, uğrak*… ‘Maznun’ *sanık*, ‘müteveccih’ *dönük*, *denek* (zool.) (Fr. cobaye), *bağdaşık* (mütecanis) vb. sözcükler Cumhuriyet döneminde bu biçimbirimden yararlanılarak oluşturulmuştur.

7. 1. 24. + (I) l

Addan ad ve sıfat yapmakta kullanılan bu biçimbirimin en eski örnekleri *yeşil (< yaşıl), kızıl*’dır. *Tekil* (müfret), *çoğul* (cemi), *eril* (müzekker), *dişil* (müennes) gibi sözcükler Cumhuriyet döneminde bu biçimbirimden yararlanılarak oluşturulmuştur. Bir felsefe terimi olan ‘afaki / objektif ’ sözcüklerini karşılayan *nesnel* biçimi bu biçimbirimle kurulmuştur. Sosyoloji terimi olarak *erk* kökünden *erkil* sözcüğü türetilmiş, ‘matriarcal’ *ana erkil*, ‘patriarcal’ *ata erkil* biçimleri ana ve ata sözcükleriyle birleştirilerek Türkçe olarak ifade edilmiştir. Bu kuruluşlar, Fransızca karşılıklardan yola çıkılarak oluşturulmuştur: *buzul* (Osm. cümudiye), termik karşılığı önerilmiş olan *ısıl*…

7. 1. 25. + l AmA

Addan eylem yapan +lA biçimbirimiyle -mA mastar biçimbiriminden oluşan birleşik bir biçimbirimdir, addan ad yapmak amacıyla da söz konusu biçimbirimden yararlanılmaktadır. Kimi örneklerde bu biçimbirimin kalıplaştığı görülmektedir: *şekerleme, çabalama, sağlama, balıklama* vb. Terim türetiminde bu biçimbirim

özellikle tercih edilmiştir: *ortalama* (vasatî), *algılama* (dedeksiyon), *tutuklama* (tevkif), *bütünleme* (ikmal), *uygulama* (tatbikat) vb. Son sesleri -ion olan hareket adları çoğunlukla + lAmA ve + lAşmA biçimbirimleriyle karşılanmıştır: *yoğunlaşma* (kim.) (Fr. condensation), *noktalama* (İng. punctuation), *fosilleşme* (jeol.) (Fr. fossilisation) örneklerinde görüldüğü gibi söz konusu biçimbirim yabancı köklere de eklenmiştir.

7. 1. 26. + l Ar

Adlara eklenen ve çekimi kodlayan biçimbirimler arasında yer almaktadır. Adlara, adıllara ve kişi kategorisini oluşturan çekimli eylemlere eklenerek birden çok olmayı işaret etmektedir: *sıralar, onlar, geldiler…* Osmanlı Türkçesinde cemi müzekker salim olarak adlandırılan ve belirli sözcüklere eklenebilen Arapça kökenli -in (-un) biçimbirimi bulunmaktadır. Bu biçimbirimle kurulan *memurin, müminin*, gibi sözcükler +lAr biçimbirimini alarak *memurlar, müminler* biçiminde Türkçeleştirilmiştir. Ayrıca Arapça kökenli -at biçimbirimiyle oluşturulan *vukuat, istihsalat* gibi sözcükler Türkçeye *vakalar, üretimler* olarak kazandırılmıştır. *Ahkâm, emsal, ecnas* gibi çokluk kodlayan sözcükler de *hükümler, yargılar; misaller, örnekler; cinsler, türler* biçiminde Türkçeleştirilmiştir.

7. 1. 27. + l I

Addan sıfat yapmada kullanılan işlek biçimbirimlerden biridir. Eklendiği sözcüğe çoğunlukla sahiplik, bulundurma anlamlarını katmaktadır. Bu biçimbirimin karşıt örnekleri +sIz ile karşılanmaktadır: *gizli, pahalı, alımlı, sözlü* vb. Bu biçimbirim Türkçeleştirme sürecinde başvurulan biçimbirimlerden biridir. Yabancı kökenli birçok biçimbirim +lI ile karşılanmaktadır: *süreli* (periyodik), *vefalı*

(vefakâr), *sinirli* (asabî), *güçlü* (kavî), *ışıklı* (ziyadar) vb. Yabancı kökenli sözcükler, bu biçimbirimden yararlanılarak Türkçe köklerle karşılanmıştır. Söz konusu biçimbirim, î nispet biçimbiriminin yerini almıştır: Bağdadî, *Bağdatlı*; Mısrî, *Mısırlı* vb.

7. 1. 28. + l I k

Addan ad türetmede başvurulan işlek bir biçimbirimdir: *sözlük, salatalık, güvenlik, parmaklık* vb. Bu biçimbirim, kimi örneklerde ad türetimi yapan bir biçimbirim olarak kalıplaşmış ve yabancı kökenli sözcüklerin Türkçeleştirilmesinde tercih edilmiştir: *azınlık* (ekaliyet), *iyelik* (mülkiyet), *sözlük* (lügat), *elçilik* (sefaretname) vb. Ar. -iyet'i söz konusu biçimbirim karşılamaktadır: 'İslâmiyet' *islâmlık* vb. Ayrıca 'şahsiyet, katiyet'i karşılayan *kişilik* ve *kesinlik* biçimlerinde Türkçe köklere dayanarak türetim yapılmıştır. Bu biçimbirim, müzik terimlerinde *(ikilik, sekizlik, aralık...)*, arkeoloji terimlerinde *(alınlık, saçaklık),* spor terimlerinde *(ağırlık ,esneklik),* felsefe terimlerinde *(nitelik, nicelik),* tıp terimlerinde de *(sarılık vb.)* görülmektedir. Ar. nispet biçimbirimi +lIk ile karşılanmaktadır: 'dünyevî' *dünyalık*, 'yevmi' *gündelik* vb.

Tahsin Banguoğlu ise *Dil Bahisleri 2* adlı eserinde konuyla ilgili olarak şu örnekleri vermektedir: *sınırlılık* (mahdudiyet, mahdutluk), *gizlilik* (mahremiyet, mahremlik), *suçsuzluk* (masumiyet, masumluk), *yasaklık* (memnuiyet, memnuluk), *varlık* (mevcudiyet, mevcutluk), *başarma* (muvaffakiyet, muvaffaklık), *belirsizlik* (müphemiyet, müphemlik), *yapmalık* (suniyet, sunilik), *birlik* (vahdaniyet, vahdanilik)… (Banguoğlu 1942: 15-16).

7. 1. 29. + l I l Ar

Bu biçimbirim, addan ad yapmakta kullanılmakta, +lI sıfat biçimbiriyle çokluk kodlayan +lAr biçimbiriminden oluşmaktadır. Biyolojide, botanikte ve zoolojide 'sınıf' kavramı +lIlAr biçimbirimiyle Türkçeleştirilmiştir. Söz konusu biçimbirim, belli özellikler taşıyan grup adlarının oluşturulmasında kullanılmıştır: *yüzgeç ayaklılar* (Fr. pinnipédes), *zar kanatlılar* (Fr. hyménoptéres), *ayakçıklılar* (Fr. pédiculés) vb.

7. 1. 30. -(I)m

Eylemden ad yapmakta kullanılan, hareket adları türeten işlek bir biçimbirimdir: *kıvrım* (<kıvırım), *yaylım* (<yayılım), *doğum, ölüm* vb. Cumhuriyetten sonra başlatılan Türkçeleştirme sürecinde bu biçimbirimden terim türetmede sık sık yararlanılmıştır: *bildirim* (tebligat), *çekim* (fiz.) (cazibe), *değişim* (tahavvül), *kapsam* (şümul), *kurum* (müessese), *yayım* (neşriyat), *deyim* (tabir), *çekim* (tasrif), *iletişim* (komünikasyon), *öğretim* (tedris), *yazım* (imlâ), *kavram* (mefhum, konsept), *yüklem* (fiil), *yorum* (tefsir) vb. Bu biçimbirim, terim yapma çalışmaları sırasında en çok kullanılandır: Bilim dallarından alınan örnekler aşağıda yer almaktadır:

Felsefe: *yorum, yönelim, varsayım* vb.

Sinema: *gösterim*.

Fizik: *akım, gerilim, iletim* vb.

Matematik: *düzlem, çarpım, bölüm, denklem, işlem* vb.

Dil: *çekim, anlam, ünlem, uyum, kavram, yüklem, deyim* vb.

Hukuk: *seçim, oturum* vb.

Tıp: *solunum, sindirim, gerilim* (tansiyon;) vb.

7. 1. 31. - mA

Eylemden iş, hareket adları türetmede kullanılan işlek biçimbirimlerden biridir. Bu biçimbirim kullanılarak hemen hemen bütün eylemler adlaştırılabilir. Söz konusu biçimbirimden Cumhuriyet döneminde sözcük ve terim türetmek, yabancı kökenli sözcükleri karşılamak amacıyla sık sık yararlanılmıştır: *düzeltme* (tashih), *duruşma* (mürafaa), *yasama* (teşri), *yürütme* (icra), *ulaşma* (vusul), *onama* (tasvip), *koruma* (muhafaza), *uyarma* (ihtar), *aşınma* (Fr. érosion), *değiştirilme* (tebdil) vb. Ayrıca felsefe terimi olan *yanılma* (Fr. paralogisme), *önerme* (Osm. kaziye), *çelişme* (Osm. tenakuz), *örtüşme* (Osm. tetabuk) sözcükleri bu biçimbirimden yararlanılarak türetilmiştir. Ayrıca Fransızca -ion, -tion biçimbirimiyle biten yabancı kökenli terimler Türkçe köklerden yola çıkılarak bu biçimbirimle karşılanmıştır. En yaygın örneklerden bazıları şunlardır: 'ébullition' *kaynama* (kim.), 'refraction' *kırılma.*

7. 1. 32. -mAç

Eylemden ad türetmede kullanılan bir biçimbirimdir. Sözcük türetiminde işlek olmayan bir biçimbirim olmasına rağmen Cumhuriyet döneminde Türkçeleştirme sürecinde bu biçimbirimden yararlanılmıştır. Askerlikte, sinemacılıkta söz konusu biçimbirimden hareketle türetilen sözcükler bulunmaktadır: *almaç* (récepteur), *aşındırmaç* (Fr. révélateur), *doğrultmaç* (Fr. redresseur) vb. *Emmeç, kurutmaç* örneklerinde olduğu gibi araç adı olarak kullanılan kimi teknik terimlerin Türkçeleştirilmesinde bu biçimbirime başvurulmuştur. Bu biçimbirim - eur ile biten Fransızca kelimeleri karşılamaktadır.

7. 1. 33. + mAn

Bu biçimbirim, ad ve sıfatlardan ad yapmasının yanında *(kocaman, Türkmen, Kölemen)* eylemlerden de ad yapmaktadır *(değirmen, şişman, azman).* Bu biçimbirime Türkçeleştirme çalışmaları sırasında başvurulmuştur: *sayman* (muhasip), *yönetmen* (direktör, rejisör), *okutman* (lektör), *danışman* (müşavir), *seçmen* (müntehip) vb.

7. 1. 34. -mAzlIk

Bu biçimbirim, eylemden ad yapmakta kullanılmaktadır: *yaramazlık, utanmazlık* vb. Cumhuriyetten sonra -mAz ve -lIk biçimbirimleri Doğu kökenli soyut sözcükleri karşılamak amacıyla birleştirilmiştir: 'lâkaydi' *aldırmazlık*, 'masuniyet' karşılığı *dokunulmazlık*, ' ihtilaf' yerine *anlaşmazlık* vb.

7. 1. 35. +msAr

Bu biçimbirim, adlara eklenerek ad ve sıfat yapmaktadır. Batıdan Türkçeye giren optimist (Fr. optimiste), sözcüğü önceki dönemlerde *nikbin* sözcüğüyle karşılanmaktaydı. Bu sözcük, -msAr biçimbirimiyle türetilen ve Türkçe olan *iyimser* sözcüğü ile karşılanmıştır. Ayrıca bu biçimbirimle bedbin 'pesimist' (Fr. pessimiste) karşılığı *kötümser* ve *karamsar* sözcükleri türetilmiştir.

7. 1. 36. +(I)msI

Bu biçimbirim, renk bildiren adlara eklenmekte ve adları sıfat yapmaktadır: *mavimsi, pembemsi, sarımsı* vb. Söz konusu biçimbirim, tat ifade eden sözcüklere eklenerek benzerlik, yakınlık anlatmaktadır: *acımsı, ekşimsi* vb. +(I)msI biçimbirimi Fransızca -ide biçimbirimini içeren *metaloide, deltoide* gibi sözcüklerin *madenimsi,*

deltamsı biçiminde Türkçeleştirilmesini sağlamıştır. +(I)msI biçimbirimi, Arapçadan Türkçeye geçen bazı nispet î'li sözcükleri karşılamada da kullanılmıştır: sedefî, *sedefimsi*; beyzî, *yumurtamsı* vb. Buna ek olarak +(I)msI biçimbirimine, Fransızca zooloji terimlerinin Türkçeleştirilmesinde başvurulmuştur: *caniches* (köpeğimsiler), *arachnides* (örümceğimsiler) vb.

7. 1. 37. -(I)n

-(I)n biçimbirimi, eylem köküne gelerek ad türetmektedir: *ekin, tütün, ışın, akın*…Yabancı sözcüklerin Türkçeleştirilmesi sürecinde bu biçimbirimden de yararlanılmıştır: 'matbua' ve 'neşriyat' sözcüklerine karşılık olarak *basın, yayın* sözcükleri önerilmiştir. Ayrıca 'indeks, gıda, muhterem' sözcükleri söz konusu biçimbirimin kullanılmasıyla oluşturulmuş 'dizin, besin,[25] sayın' sözcükleriyle karşılanmıştır. 'Problem' sözcüğü de '*sorun*' biçiminde Türkçeleştirilmiştir.

7. 1. 38. -(I)nç

Bu biçimbirim, eylemlerden ad ve sıfat türetmede kullanılmaktadır. -n eklenmiş dönüşlü eylem çatıları üzerine -ç'nin gelmesiyle adlar türetilir. *Kazanç, inanç, güvenç, utanç* vb. adlar *kazan-, inan-, güven-, utan-* eylemlerinden türetilmiştir. Söz konusu biçimbirim, yabancı sözcüklerin Türkçeleştirilmesinde başvurulan biçimbirimler arasında yer almaktadır: *Övün-, diren-, bilin-* eylem çatıları

---

[25] *besin* (yanlış tür. < besi+n) [Türkçede addan ad yapan +n biçimbirimi yoktur.] Canlı varlıkların gelişmesi, yaşaması için gerekli her türlü yiyecek, içecek, gıdâ (Ayverdi 2010: 137).

üzerine -ç biçimbiriminin eklenmesiyle *övünç* (iftihar, gurur), *direnç* (mukavemet), *bilinç* (şuur) sözcükleri türetilmiştir.

7. 1. 39. -(I)ntI

Bu biçimbirim, eylemlerden ad türetiminde kullanılmaktadır. Dönüşlü çatıyı kodlayan -n- biçimbirimi ile eylemden ad türeten -tI biçimbiriminden oluşmaktadır. Sözcük türetiminde işlek olma özelliği göstermektedir: *toplantı, kazıntı, avuntu, söylenti, birikinti, ayrıntı* vb. Söz konusu biçimbirim Cumhuriyet döneminde Türkçeleştirme çalışmaları sırasında kullanılmıştır: *ödenti* (aidat), *görüntü, bağlantı* (irtibat) vb.

7. 1. 40. -(I)r

Bu biçimbirimden eylemden ad yapmakta yararlanılmaktadır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde geniş zaman bu biçimbirimle kodlanmaktadır: *Okurum, görürsün, giderler* vb. -(I)r biçimbirimi kimi örneklerde kalıplaşmaya uğramıştır: *döner, tutar, yarar, göçer…* Cumhuriyet döneminde yeni sözcüklerin türetiminde bu biçimbirime başvurulmuştur: *çıkar* (menfaat), *okur* (kari), *benzer* (müşabih), *yazar* (muharrir), *taşınır* (menkul), *düşünür* (mütefekkir), *çözünür* (Fr. soluble), *eş değer* (muadil), *damper* (İng. dumper) döker sözcükleri önerilmiştir.

7. 1. 41. -(I)rlIk

Bu biçimbirim eylemlere eklenerek soyut adlar türetmektedir. -(I)rlIk biçimbirimi, sıfat fiili kodlayan -r biçimbirimi ile soyut adların türetilmesinde kullanılan +lIk biçimbiriminden oluşmaktadır. Cumhuriyet döneminde Doğu ve Batı kökenli sözcüklerin Türkçeleştirilmesinde bu biçimbirimden yararlanılmıştır:

yürürlük (meriyet), *benzerlik* (müşabehet), *sürerlik* (istimrar), *geçerlik* (revaç), *iyilikseverlik, uygulanabilirlik* (fizibilite) vb.

7. 1. 42. +sAl

Adlardan sıfat türetiminde yararlanılan bu biçimbirime (*kumsal, baysal, uysal*) sözcük türetiminde sıklıkla başvurulmaktadır. Sıfat türetmek amacıyla Arapçadan alınan -î'nin karşılanmasında +sAl biçimbiriminden yararlanılmıştır: *duygusal* (hissî), *bitkisel* (nebatî), *bilimsel* (ilmî), *anıtsal* (abidevî), *kişisel* (şahsî), *belgesel* (dökümanter)…

Besim Atalay da bu biçimbirimin eylem ve ad köklerine gelerek ad ve sıfat türetiminde kullanıldığını belirtmekte ve konuyla ilgili olarak şu örnekleri vermektedir :

Burunsal (ad): At, katır ve eşek gibi hayvanların ayaklarına nal çakılacağı zaman uslu durmaları için burunlarına takılan kıskaç. "*Burunsalık"* bile derler (T. D.).

Savsal (sıfat): Budala, kolayca savulabilen (Balıkesir, Ankara, Çorum).

Soysal (sıfat): Asaletli, asil, medeniyetli. Kökü "soy" dur. Kayseri ile Adana arasında "Soysallı" adında bir Türkmen oymağı yaşamaktadır (Atalay 1941:236-237).

7. 1. 43. +sI

Bu biçimbirim, adlara eklenerek sıfatlar türetmektedir: *buğdaysı, çocuksu, kadınsı, erkeksi…* Söz konusu biçimbirim işlev açısından +(I)ms(I) ile benzer özellikler taşımaktadır. Kimi Fransızca sözcüklerdeki -ide biçimbirimi +sI ile karşılanmaktadır: 'thyroide' *kalkansı*, 'saccharoide' *şekersi*, 'anthropoides' *insansı*

vb. Arapça î nispet biçimbirimi +sI ile karşılanmıştır: 'haşebî' *ağaçsı* (coğ.), 'mütesaviyülehdat' *terliksi* vb.

7. 1. 44. +sIz

Adlardan sıfat türetmede bu biçimbirimden yaralanılmaktadır. Söz konusu biçimbirim, +sIz, +lI sıfat biçimbiriminin karşılığıdır, adlardan olumsuz sıfatlar türetmektedir, eklendiği sözcüğe yokluk, olumsuzluk anlamları katmaktadır: *sessiz, susuz, güçsüz, telsiz* vb. Cumhuriyet döneminde bu biçimbirimin kullanılmasıyla bazı sözcük ve terimler türetilmiştir: *acımasız* (zalim), konsonant yerine *ünsüz*, negatif (menfi) yerine *olumsuz* gibi sözcükler türetilmiştir. Aynı zamanda +sIz biçimbirimi, yabancı sözcüklerin Türkçeleştirilmesi sürecinde Farşça bî, na ve Arapça bilâ-, gayrı-, adem-, lâ, -î gibi biçimbirim ve ön edatların yerine kullanılmıştır: 'gayrımuntazam' *düzensiz*, 'naçar' *çaresiz*, 'biilâç' *ilâçsız* vb. Aynı durum, Batı dillerinden Türkçeye girmiş sözcükler için de geçerlidir: 'antipatik' *sevimsiz*, 'anemik' *kansız*, 'aritmetik' *düzensiz…*

7. 1. 45. -(I)t

Eylemlerden ad yapmakta kullanılan, işlek olmayan bu biçimbirime Cumhuriyet döneminde daha çok başvurulmuştur: *anıt* (abide), *yakıt* (mahrukat, maiyat), *taşıt* (vasıta), *bölüt* (Fr. segment), *sarkıt, yazıt* (kitabe), *koşut* (paralel), *ölçüt* (kriter), *konut* (mesken) vb.

Bu biçimbirimlere başvurulması sonucu türetilen ve çeşitli bilim dallarına ait olan terimler de çalışmanın ilerleyen bölümünde ayrıntılı bir biçimde ele alınıp işlenmiştir.

8. TERİMLERİN DİLDE TUTUNAMAMASININ SEBEPLERİ

Dil, doğuştan getirilen bir yetidir ve insana özgüdür. Ayrıca üretken bir sistemdir ve insanlar arasında iletişimi sağlayan çok yönlü bir araç olmasının yanında toplumsal olma özelliği taşımakta, sürekli bir değişim içinde bulunmaktadır.

Dillerin söz varlığı ile toplumların yaşama ve kültür seviyesi arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Toplumun yapısındaki değişmeler, oluşumlar dillerin söz varlığına yansımaktadır. Buna bağlı olarak yeni söz değerleri ve sözcük dizgeleri oluşmaktadır. Söz konusu değerler dil örgüsü içinde yerini alırken, bazı sözcüklerin kullanım sıklığında belirgin bir düşüş, bazı sözcüklerin de anlam alanında bir genişleme görülmektedir. Kısacası, söz varlığı durağan değildir; devingen olma özelliği taşımaktadır (Özdemir 1971: 487).

Söz varlığının sürekli değişmesine bağlı olarak yeni sözcükler ortaya çıkmaktadır. Bu sözcükler, dilin biçimsel ve yapısal özelliklerine göre bazı sözcük türetme yollarına başvurulması sonucu oluşmaktadır.

Peyami Safa da Türk dili düzleminde "yeni" olarak adlandırılan sözcükleri şu başlıklar altında ele almaktadır:

- Benimsenecekleri ve dilin söz varlığında yer alacakları kesin olan sözcükler (Türkçenin dil özellikleriyle uyum içinde olanlar).
- Dilde tutunup tutunamayacağı belirsiz olanlar.
- Dilin söz varlığına yerleşmesi imkansız olan sözcükler (Safa 1999: 145).

Safa'nın yaptığı bu saptamada üzerinde durulması gereken nokta, bazı sözcüklerin Türkçenin söz varlığında niçin kesinlikle yer alamayacağıdır. Çünkü bir

sözcük ait olduğu dilin devamlı birimi olamayacaksa bunun bazı önemli sebepleri olmalıdır. Terimler için de aynı durum geçerlidir.

Terimlerin dilde tutunamamasıyla ilgili olarak Hamza Zülfikar şunları söylemektedir:

- Söz konusu terimin dil yapısı açısından diğer terimlerden farklı olması,
- Terimin, Türkçenin ses ve biçim açısından geçerli olan kurallarına aykırı bir görünüm sergilemesi,
- Terimin anlamsal açıdan işaret ettiği kavramı karşılamada yetersiz kalışı ya da söz konusu kavramı kapsamayışı, terimlerin dilde tutunmasını engellemektedir (Zülfikar 1991: 147).

Yabancı terimleri Türkçeleştirmek için önerilen fakat dilde tutunamayan sözcükler grubuna giren örnekler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: *fren* için *durduraç*, *mönü* için *yemek çizelgesi*, *sempozyum* için *bilimsel şölen*, *prefabrike* için *yapık*, *otobiyoğrafi* için *özyaşamöyküsü*… Bunun yanında yapısal ve anlamsal açıdan dil kurallarına uyan fakat buna rağmen dilde tutunamayan sözcükler de vardır: *Gardırop* için *giysilik*, *apolet* için *omuzluk* vb. (Zülfikar 1991:13).

Arapça ya da Farsça alıntıları karşılamak için de birçok Türkçe sözcük önerilmiştir, bu sözcükler *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* (1935) ve *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* (1935) adlı iki ciltten oluşan kitapçıklarda yer almaktadır. Bu sözcüklerin çoğu Türkçenin söz varlığına yerleşmiştir; ama Türkçenin söz varlığına yerleşemeyen, dil kullanıcıları tarafından benimsenmeyen ve bunun sonucunda kullanımdan düşen sözcükler de bulunmaktadır: *anlatık* (fıkra),

aytaç (hatip), *bakman* (müfettiş), *batka* (iflas), *bilesince (*refakatinde), *bulduru* (fihrist) vb. (Sarı 2008: 59).

Hücre karşılığı *göze*, *sanat* karşılığı *dörüt*, *hipotenüs* karşılığı *dikeyin açı* da kullanılması önerilen; fakat dilde tutunamayan sözcükler arasında yer almaktadır (Zülfikar 2009: 53).

Kullanılması önerilen terimlerin dilde tutunamamasının sebebi, dilin kullanımsal boyutuyla ilişkilidir.

Türkçe karşılıkları önerilmesine rağmen dilde tutunamayan bilim adları da bulunmaktadır. Bu bilim adlarından bazıları aşağıda yer almaktadır (Zülfikar 2007: 843):

Tablo 2: Yabancı Sözcüklere Karşı Önerilen Fakat Dilde Tutunamayan Türkçe Bilim Adları

Osmanlı Türkçesinde Yer Alan Sözcükler	**Önerilen Türkçe Karşılıklar**
ilm-i ahcar	taş bilimi
ilm-i asar-ı atika	kazı bilimi
ilm-i belagat	söz bilimi
ilm-i evzan	ölçü bilimi
ilm-i kelam	söz bilgisi
ilm-i nücum	yıldız bilimi

Yukarıda yer alan açıklamalardan ve konuyla ilgili olarak sunulan örneklerden yola çıkarak dile giren yabancı sözcüklerin karşılanması için çeşitli önerilerde bulunulduğu, bu önerilerin bazılarının etkili olduğu ve yabancılaşma oranını bir ölçüde de olsa azalttığı söylenebilir. Bunun yanında bazı önerilerin ise çeşitli sebeplerden dolayı geçerlilik kazanamadığı açıktır. Tekrar aynı sorunların ortaya çıkmasını önlemek için yeni sözcük ve terimlerin türetiminde kimi ölçütler dikkate alınmalı ve dil kurallarına aykırı türetimler yapılmamalıdır. Böylece türetilen terim ve sözcüklerin dilde tutunma olasılığı artacak, yapılan doğru türetimlerle popüler hataların artışının önüne geçilecektir.

9. YABANCI DİLLERİN TÜRKÇE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Toplumlar siyasi, ekonomik, kültürel, askeri vb. sebeplere bağlı olarak birbirleriyle sürekli iletişim halindedir. Bu iletişimden ister istemez dil de etkilenmektedir. Böylece bir toplumun söz varlığında yer alan sözcükler, sosyal ilişkilere bağlı olarak diğer toplumun söz varlığına yerleşmektedir. Türkçe için de aynı durum geçerlidir. Tarihten bugüne bakıldığında Türk ulusunun diğer uluslarla kurduğu iletişim sonucu Türkçeye çok sayıda Doğu / Batı kökenli sözcük girmesinin yanında Türkçeden de diğer dillere geçmiş sözcükler bulunmaktadır. Toplumların birbiriyle etkileşimi sonucu dil düzleminde de kaçınılmaz bir etkileşim ortaya çıkmaktadır.

Önceki dönemlerde, İslam dini ve bu dini temel alan hukuk, tasavvuf ve ahlâk sistemleri, söz konusu bilimler ile ilgili kavramın, terim ve deyimin Türkçeye girişini gerektirdiğinden Arapça ve Farsçadan sözcük alınmıştır. O dönemlerde, Fars dili ve edebiyatı Türk edebiyatının yaygınlık gösterdiği yerlerde geçer dil olma özelliği taşımaktaydı. Buna bağlı olarak edebiyat aracılığıyla çok sayıda sözcük, deyim ve

kavram Türkçeye girmişti. Avrupa dillerine, aynı dil ailesinden olan Latince ve Yunancadan sözcükler girerken ve bu sözcükler benimsenirken Türkçeye farklı dil ailelerine ait olan Arapça ve Farsçadan sözcükler girmiştir. Bu diller ile Türkçe arasında türetim süreci bağlamında oldukça büyük farklar görülmesine rağmen Arapça ve Farsçanın söz varlığında yer alan sözcük ve terimler Türkçede kolaylıkla benimsenmiştir.

Enver Ziya Karal, Arapça ve Farsça sözcüklerin Osmanlı Türkçesine girişinin İstanbul'un fethiyle hızlandığını, Rumca ve İtalyancadan bazı alanlara özgü terimlerin Osmanlı Türkçesinde yer etmeye başladığını söylemiştir. Örneğin *efendi* sözcüğünün önce Osmanlı merkez teşkilatında kullanılmaya başladığını, daha sonra halk dilinde kullanılarak yaygınlaştığını belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı denizciliğinin kazandığı öneme bağlı olarak İtalyanca, Yunanca ve Fransızcadan sözcük ve terimlerin Türkçenin söz varlığına girdiğine değinmiştir. Bunlardan bazıları: *şalupu*[26]*, kadırga*[27], *manivela*[28], *korvet*[29]*…* (Tanımlar, *Türkçe Sözlük*'ün 11. baskısından alınmıştır.) (Karal 1994: 36).

Arapçadan türetilen terimleri onaylayanların yanında onaylamayan Türkçeciler de bulunmaktaydı. Yunanca ve Latince terimler, Batı dillerine geçmesine rağmen bu duruma bir karşı çıkış söz konusu değildi. Fakat Türkçecilerin Arapça

---

[26] Küçük bir gemi gibi kullanılabilen büyük sandal (İtalyanca).

[27] Hem yelken hem kürekle yol alan, özellikle Akdeniz'de kullanılmış bir savaş gemisi (Rumca).

[28] **1.** Bir ucunun bağlı bulunduğu bir nokta çevresinde dönen kol. **2.** Kaldıraç (İtalyanca).

[29] Denizaltılara karşı özel olarak silahlandırılan bir tür savaş gemisi (Fransızca).

terimlere karşı çıkışının bir sebebi bulunmaktaydı. Latince, ölü bir dildi ve terim türetiminde bu dile başvuran uluslar için kültürel açıdan bir sorun yoktu. Bunun yanında Arapça yaşayan ve gelişmeye devam eden bir dildi. Bu yüzden ulusal açıdan bir tehlike olarak nitelendirilebilirdi (Karal 1994: 73).

Arapça ve Farsçaya karşı direniş, XVIII. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Yabancı dillere karşı olan bu direnişle Türkçe değer kazanmaya başlamıştır. Direnişin en temel sebepleri arasında Osmanlı ordusunun yenilgileri, Avrupa'nın aydınlık dönemine girmesi, Rusya'nın köklü bir reformla Osmanlılar için tehdit oluşturan bir devlet halini alması gösterilebilir. Başlangıçta, yukarıda sayılan bu sebeplerin doğrudan dil ile bir ilgisi olmadığı düşünülebilir. Fakat bu sebeplerin her birinin Türkçe üzerinde bir etkisi bulunmaktadır (Karal 1994: 39).

Tanzimat'tan sonra ise Batı ülkeleriyle özellikle Fransa ile olan kültürel ilişkilere bağlı olarak dile çok sayıda Fransızca sözcük girmiştir. Cumhuriyet'ten sonra ise Fransızca sözcüklerin Türkçede yoğunluğu azalmış; ama bu sefer de İngilizce sözcükler Türkçeyi etkisi altına almıştır. Yabancı sözcükler, sadece uzmanlık ile ilgili alanlarda teknik dille sınırlı kalmamış konuşma diline bile yansımıştır.[30]

İngilizceye düşkünlük yazılı basın organlarında, televizyon kanallarındaki sunuşlarda, günlük konuşmalarda, eğlence programlarında, reklamlarda, dükkan vitrinlerini süsleyen malların adlarında, tabelalarda görülmektedir. Aydın kesimde İngilizceye karşı olan eğilim daha yoğundur. Bu durum ana dil bilincinde bir zayıflığın olduğunun işaretidir. Fakat bu eğilim konuşma dilinde de görülmektedir:

---

[30] Türkçeye giren Batı kökenli sözcükler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Korkmaz 1995a: 843-858.

"*Taze portakal suyu*" yerine *fresh orange juice*, "*peki, evet, oldu*" yerine *okey*, "*piliç evi*" yerine *chicken house* kullanılmaktadır (Korkmaz 1995b: 1183-1184).

Milli dilin yerine yabancı dilin geçmesini isteyen, sadece yabancı dilde eğitimi destekleyenler de bulunmaktadır. Bu görüşü destekleyenler, yabancı dille eğitim yapılması konusunda bazı nedenlerin etkili olduğunu söylemektedir. Bu nedenlerden biri, bilimin uluslararası olduğu ve bilim dilinin de İngilizce olduğu, buna bağlı olarak da eğitimin İngilizce olması gerektiği yönündeki yanlış anlayıştır. Oysa bilim, çalışmalarda kullanılan yöntemler açısından uluslararasıdır; bilim amaçlar açısından ulusal, toplumsal ve kişiseldir. Her bir ülkenin kültürü, biçim ve amaç boyutunda farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bilim insanları, kendi milletinden olmayan diğer bireylerle iletişim kurabilmek, düşünce alışverişinde bulunabilmek için yabancı dile belli bir düzeyde hakim olmalıdır. Ancak üretim yapabilmek için kendi ana dilinde yetkin olmalıdır ki ifade etmek istediklerini net olarak ortaya koyabilsin (Sinanoğlu 1994: 1-3).

Atatürk, Türkçeyi yabancı dillerin bu etkisinden uzak tutacak ve kendine yeterli duruma getirecek çalışmalarda dilin eskiliğini ve zenginliğini ortaya çıkarmak amacıyla araştırma yapmak (bilimsel yön), Türkçeyi ulusal gücü içerisinde geliştirmek (devrim yönü) olmak üzere iki bilimsel yol göstermiştir (Aksoy 1973: 23).

Mustafa Kemal Atatürk, Türk dili üzerine de şunları söylemiştir:

"2. IX. 1930

Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil şuurla işlensin.

Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyundurluğundan kurtarmalıdır.

Gazi M. Kemal”[31]

Vecizede de ifade edildiği gibi Türk dili bilinçli bir biçimde ele alındığı sürece bütün bilimsel kavramlara karşılık bulabilecek ve anlatılmak isteneni de net olarak anlatabilecek güce sahip bir dildir. Bahsedilen konuda uygulama yapacak bireyler, dil konusunda uzman olmalı ve Türk dilini her açıdan ayrıntılı olarak bilmelidir.

Atatürk’ün Türk dilinde görülen yabancı birimler hakkında düşüncelerini dile getiren sözü ise şöyledir:

En iyi müdafaa usulü taarruzdur. Şu halde dil alanında türemiş yabancılıklara saldıralım; ağacı bir defa silkeleyelim: görelim hangi çürükler düşecek; kalan sağlamlar bakalım ne kadardır?Dökülmeyenler, özleri ve arınmışları bulununcaya kadar biraz daha işe yarayabilir; geçici olarak!.. (Kocatürk 1984: 126).

Besim Atalay ise diller arasındaki etkileşim hakkındaki düşüncelerini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Yeryüzünde tarih yapmış olan hiçbir millet yoktur ki onun dilinde yabancı dillerden gelmiş bir hayli kelime bulunmasın. Yabancı kelimeler içerisine atıldıkları dilin ahengine, kurallarına ve kanunlarına uymuş iseler o kadar zararları yoktur; uymamış bulunurlarsa- Türkçemizde olduğu gibi- ana dilin başına belâ, ayağına bağ olurlar.” (Atalay 1946: 11)

---

[31] Sadri Maksudi Arsal’ın *Türk Dili İçin* adlı eserinin ilk sayfasında Atatürk’ün bu vecizesi yer almaktadır.

İsmail Hâmi Danişmend de Türkçesi olmasına rağmen Türkçede kullanılan Fransızca sözcükler bulunduğunu söylemiş ve bu durumu da şu sözcüklerle örneklendirmiştir: *plato= yayla, difteri=kuşpalazı, enstrüman= (müzikte) çalgı, tekstil=dokumacılık, seramik=çanak, volkan=yanardağ, form=biçim, branş=kol,şube, ütopiya=kuruntu, erozyon=aşınma, kuzen=amca, dayı, teyze,hala oğlu / kızı* vb. (Danişmend 1981: 102-103).

Hamit Sunel ise Fransızcadan Türkçeye giren sözcükler bulunduğunu belirtmiş ve bu sözcükleri sesletim ve anlam açısından şu şekilde ele almıştır:

- Sesletimlerinde ve anlamlarında değişiklik yapılmadan alınan sözcükler: *televizyon, kompozisyon, artist, elektrik* vb.
- Sesletimlerinde Türkçenin ses kurallarının dikkate alınmasıyla dile giren sözcükler: *akvaryum, avukat, buket, çek* vb.
- Sesletimlerinde değişiklik gözlenmeyen; ama farklı bir anlamla veya kendi dilindeki anlamlardan yalnızca biriyle dile girenler: *daktilo, atlet, fizik (fiziksel), istatistik (istatistiksel)* vb.
- Yabancı kökenli sözcüklerin yalnızca bir anlamının bilinmesine bağlı olarak ortaya çıkan durumlar: "İnsan düşünen bir hayvandır" sözünün Fransızcası "L' homme est un animal pensant." dır. Bu tümcede *animal* sözcüğünün ifade ettiği anlamlardan biri *hayvan*'dır; fakat söz konusu sözcük aynı zamanda *canlı varlık* anlamını da taşımaktadır. O halde yukarıdaki tümce "İnsan düşünen bir canlıdır." biçiminde de anlaşılabilir (Sunel 1992: 955-956).

İsmail Hâmi Danişmend, Türkçe karşılığı olduğu halde dile yerleşen çok sayıda Frenkçe sözcük olduğunu da bildirmekte ve şu örnekleri sunmaktadır: *literatür=edebiyat, diyet=perhiz, terim=istilâh, politik=siyasi, diyabet=şeker hastalığı, operasyon=ameliyat, imitasyon=taklit, aritmetik=hesap, reform=ıslahat, nasyonalizm=milliyetçilik* vb. (Danişmend 1981: 104-105).

Verilen bilgi ve örnekler Batı dillerinin Türkçe üzerinde küçümsenemeyecek ölçüde etkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bunun en büyük göstergesi de Türkçe karşılıkları olmasına rağmen dile yerleşen yabancı sözcükler ve Türkçeleri yerine onların kullanımının tercih edilmesidir.

Batı kökenli sözcükler Türk dili üzerindeki etkisini çoğu alanda gösterdiği gibi moda terimleri konusunda da göstermektedir. Bütün moda terimleri Batı kökenli sözcüklerden oluşmaktadır: *şampuan, makyaj, kostüm, parfüm, defile, podyum, demode, rimel, losyon* vb. Ayrıca sinema ve tiyatro terimleri de Türkçe kökenli değildir: *aktör, aktris, komedi, dekor, kameraman, resital, solist, gala, balo, dans, skeç, film* vb. Müzik terimleri için de aynı durum söz konusudur: *konçerto, şantöz, senfoni, repertuar* vb. İnşaat ve mimarlık terimlerinin çoğu da Batı kökenlidir: *betonarme, çimento, apartman, vestiyer, antre, duş, proje, mobilya, anfi* vb. Bunun yanında Batı kökenli olan ticaret ve bankacılık terimleri de vardır: *çek, döviz, brüt, devalüasyon, ekonomi, envanter, kredi, prim, risk, sektör, aktif, pasif* vb. (Zülfikar 1991: 12-13).

Zeynep Korkmaz, Batı kökenli sözcükleri Türkçedeki tarihî gelişme açısından dört aşamada ele almaktadır:

- Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonra 18. yüzyıla kadar olan dönemde Batı'dan alınan sözcükler,

- 18. yüzyılda Batı ile ilk ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan durum,
- 1839'da Tanzimat'la başlayan Batı'ya yönelişin getirdiği yabancı sözcükler,
- Cumhuriyet döneminde dile giren Batı kaynaklı sözcükler (Korkmaz 1995: 844).

Agâh Sırrı Levend de Türkçede bulunan yabancı kökenli sözcükleri şu başlıklar altında değerlendirmektedir:

- Dile girişinden bir süre sonra özgünlüğünü kaybederek Türkçeleşenler
- Dilde kavramsal karşılığa sahip olmayanlar
- Karşılıkları benimsenmemiş olanlar
- Kullanılması önerilen yeni sözcüklerden benimsenmeyenlerin yerine kullanılanlar (Levend 1969: 171).

Türkçenin söz varlığında çok sayıda yabancı kökenli sözcük bulunmaktadır. Ayrıca Türkçe sözcüklerin üzerine Batı dillerinden Türkçeye giren biçimbirimler de eklenmiştir.

Alcoholic,[32] *chocoholic, workaholic* sözcüklerindeki *+kolik* biçimbirimi Batı dillerinden Türkçeye geçmiştir. Söz konusu sözcüklerden sonuncusu *çalışmakolik* ve

---

[32] ALCOOLIQUE, adj. et subst.

Étymol. ET HIST. -1. Adj. **a)** 1789 « qui tient de l'alcool » (Lavoisier ds BRUNOT t. 6, 1, p. 631 : gaz **alcoolique**); **b)**1865 « propre à l'alcoolisme » (LİTTRÉ-ROBİN : délire **alcoolique**) [1859, sans attest. ds *Pt* ROB.]; **2.** subst. **a)** 1872 « substance alcoolique » (*Journ. offic.,* 27 mars 1872, p. 2160, 1re col. ds LİTTRÉ : L'**alcoolique** vulgairement appelé absinthe), attest. isolée; **b)** 1873 « personne qui se livre à des excès alcooliques » (*Ibid.,* 14 mars 1873, p. 1772,*ibid.* : De là aussi la

işkolik biçiminde Türkilizcede yer almaktadır. Çay bağımlıları için *çaykolik* sözcüğü kullanılmaktadır (Lewis 2004: 173).

Geoffrey Lewis, yukarıdaki örneklerin "colique" biçimbirimiyle oluşturulduğunu söylese de aslında örneklerin kuruluşunda yararlanılan biçimbirim *ique*'dir. Bu durumda "colique"in biçimbirim olarak değerlendirilmesi sonucu türetilen *işkolik, çaykolik* ve *çalışmakolik* sözcükleri, yanlış türetilen örnekler arasında yer almaktadır.

Dillerde belli bir süre varlığını koruyan; fakat daha sonra bazı sebeplerle söz varlığının dışında kalan yabancı sözcükler de bulunmaktadır. Bu tür sözcükler *konuk sözcük* olarak değerlendirilmekte ve başka bir dilin etkisinin artmasına (mobilya (İt. mobilia) yerine *möble* (Fr. meuble), mızıka (İt. musica) yerine *müzik* (Fr. musique))[33], Türkçe karşılıkların benimsenmesine (*kompüter* yerine *bilgisayar*, *memory* yerine *bellek*, *side effect* yerine *yan etki*, *printer* yerine *yazıcı* vb.) ve kavram / nesnenin artık kullanılmamasına (Ağzı geniş ve boyu kısa şarap vesaire şişesi anlamını taşıyan *bukal* (Kamus-ı Türkî)) bağlı olarak dilin söz varlığının dışında kalmaktadır (Sarı 2008: 50-53).

Agâh Sırrı Levend, kullanım sıklığı yüksek olan *komünizm, faşizm, nazizm, marksizm, sosyalizm, liberalizm* gibi sözcükler ve değiştirilemeyecek olan bazı felsefe ve bilim terimleri, ilaç adları, otomobil, taksi, telefon, telgraf gibi sözcüklerin sınırlı kaldığı sürece dile çok zarar vermediğini; fakat yukarıda bahsedilen sözcüklerden başka her durumda Türkçesinin kullanılması gereken sözcükler

---

mobilité, la rapidité des idées et des actes de l'**alcoolique**). Dér. de *alcool** étymol. 2 a; suff. -*ique** (http://www.cnrtl.fr/etymologie/alcoolique).

[33] Daha çok örnek için bk. İz 1987: 222.

bulunduğunu ve bunları kullanmanın Türkçeye, Türk kültürüne karşı işlenmiş suçların en büyüğü olduğunu söylemektedir. Ona göre *sansasyon, sempati, brifing, kontenjan, lojman, komünikasyon* gibi sözcüklerin dilde kullanım zorunluluğu yoktur, söz konusu sözcüklere Türkçe karşılıklar bulunabilir (Levend 1965: 158). Levend, *trafik kanunu, personel kanunu* gibi yasa aracılığıyla Türkçeye giren yabancı sözcüklerin kullanılmasından yana değildir; ama bu sözcüklerin dilden kolay kolay atılamayacağını da belirtmektedir (Levend 1957: 251).

Ömer Asım Aksoy ise Batı dillerinde kullanılan sözcüklerin Türkçedeki resmî daire adları üzerinde de etkisi olduğunu söylemiştir, bu durumla ilgili olarak sunduğu örneklerden bazıları şöyledir: *Enformasyon Dairesi, Konjonktür Dairesi, Lojistik Başkanlığı, Organizasyon Müdürlüğü, Standardizasyon Müdürlüğü, Marketing Şubesi, Prodüktivite Merkezi, Distribütörlük* vb. Aksoy, bu tür adların Türkçeleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir (Aksoy 1967: 765-766).

Sadri Maksudi Arsal da yabancı sözcüklerin Türkçe üzerindeki olumsuz etkileri konusunda çeşitli yorumlar yapmıştır. Arsal, yabancı terimleri benimsemenin dili değiştirme olduğunu, dilin değişmesinden dolayı milliyet kavramının da ortadan kalktığını söylemiştir. Ayrıca milletlerin ülkelerini, dinlerini, yazılarını değiştirebildiklerini; ama dillerini değiştirdikleri zaman milletin de olmayacağını vurgulamıştır (Arsal 1930: 378).

Yabancı dillerden Türkçeye geçen sözcük ve terimler oran açısından karşılaştırılacak olursa yabancı sözcüklerin oranı türetilen Türkçe sözcüklerden çok fazladır: *vantilatör, amatör, parti, atletizm, turizm, pedagog, abone, filolog, kriz, moral, tiraj, prensip, performans, sosyal, sembol, roman, ton, lig, manikür, pedikür, operatör, lisans, miyop, rutin, miting, rejim, endüstri* vb. (Zülfikar 1991: 153).

Yukarıda yer alan örnekler, yabancı dillerin terimler açısından Türkçeyi geniş ölçüde etkisi altına aldığını göstermektedir. Bu sözcükleri Türkçeleri ile karşılama imkanı varken bunların dile yerleşmesi Türkçe açısından tehlike ortaya koymaktadır. Böyle durumlarda dilin bütün imkanları kullanılmalı ve söz konusu şartların yetersiz kalması halinde gerekli yollara başvurulmalıdır.

Lewis, yabancı sözcükleri kullanmaya eğilim gösteren kitle ve söz konusu kitlenin neden bu yola başvurduğu konusunda şu yorumu yapmaktadır:

"Yaşlı insanlar dudaklarının ucuna gelen sözcüklerin anlaşılamayabileceğinin farkındadırlar, fakat kendi ana dilleri gibi görünürde, söylemek istedikleri şeyi ifade edecek doğru yeni sözcüğü bulmak hususunda emin olamadıklarından yabancı ve anlamı muğlak olmayan bir sözcükten yararlanma yoluna gitmektedirler. Yabancı sözcükleri çok daha fazla kullananlar ise profesyonel meslek sahipleridir (özellikle doktorlar). Bunlar, anlamı aşikâr bir sözcüğün yeterince teknik olmadığını düşündüklerinde bu yola başvurmaktadırlar." (Lewis 2004: 170).

Bütün dillerde alıntı sözcükler bulunmaktadır. Kimi zaman bu sözcükler bazı sebeplere dayanarak bir süre sonra dilden çıkmakta kimi zaman da o dile yerleşmektedir ve kalıcı bir öğe durumuna gelmektedir.

Ömer Asım Aksoy, 1970'li yıllarda Türkçenin söz varlığını yabancı sözcükler açısından ele almıştır. Araştırmanın içeriğini *Kâmûs-ı Türkî* (1901) ile 1969 baskılı *Türkçe Sözlük* oluşturmaktadır (Aksoy 1973: 84).

Tablo 4: Kâmûs-ı Türkî'nin (1901) ve Türkçe Sözlük'ün (1969) İçerdiği Yabancı Sözcükler Açısından Karşılaştırılması

	1901		**1969**			
Diller	**Kâmûs-ı Türkî**		**Türkçe Sözlük**		**Fark**	
	Sözcük Sayısı	%	Sözcük Sayısı	%	Sözcük Sayısı	%
Türkçe	11.000	38	17.500	63	+ 6.500	+ 25
Arapça	13.000	45	5.300	19	– 7.700	– 26
Farsça	3.700	13	1.000	3.5	– 2.700	– 9.5
Batı dilleri	1.300	4	4.000	14.5	+ 2.700	+ 10.5
Toplam	29.000		28.800			

Tablodaki veriler incelendiğinde farklı yıllarda yayımlanan her iki sözlükte de görüldüğü gibi Türkçede bulunan Arapça sözcüklerin oranı oldukça yüksektir. *Kâmûs-ı Türkî*'de yer alan Farsça sözcükler sayısal açıdan Batı dillerine oranla daha fazlayken *Türkçe Sözlük*'te yer alan Batı kökenli sözcükler Farsçaya oranla daha fazladır. Bu sonuçlardan da anlaşıldığı gibi Batı kökenli sözcüklerin Türkçeye girişinde büyük bir artış görülmektedir. Bunun yanında Arapça ve Farsçanın da Türkçe üzerindeki etkisi azalmıştır.

Ayrıca sonraki dönemlerde içerik açısından daha detaylı bilgi sunan başka bir çalışma daha yapılmıştır.

Aşağıdaki tabloda 2005'te Türkçenin söz varlığında bulunan yabancı kökenli sözcüklerin genel söz varlığı içindeki dağılımı sayısal açıdan belirtilmiştir.

Tablo 5: 2005'te Türkçenin Söz Varlığında Yer alan Yabancı Kökenli Sözcükler

DİLLER	**2005**
Arapça	6463
Fransızca	4977
Farsça	1374
İtalyanca	623
İngilizce	529
Yunanca	393
Almanca	85
Latince	81
Rusça	40
İspanyolca	36
Slavca	22
Ermenice	22
Macarca	16
Rumca	16
Moğolca	13
Bulgarca	9
İbranice	8
Çince	5

Portekizce	5
Sanskritçe	4
Tibetçe	3
Malezya dilinden	3
Norveççe	2
Fince	2
Hintçe	2
Brezilya yerli dilinden	2
Amerika yerlilerinin dilinden	2
Arnavutça	1
Kaliforniya yerlilerinin dilinden	1
Keltçe	1
Kızılderili dillerinden	1
Korece	1
Soğdca	1
Afrika yerli dillerinden	1
Eskimo dilinden	1
Flipin dilinden	1
Güney Amerika yerlilerinin dilinden	1
Gürcüce	1

Hırvatça	1
Lehçe	1
Madagaskar yerlilerinin dilinden	1
Malaya dilinden	1
Moldiv adaları yerlilerinin dilinden	1

(http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk/sozdil.html), (Vural, Böler 2008: 61-62).

Veriler, sözcük sayısı açısından Türkçenin söz varlığında en fazla Arapça, Fransızca ve Farsça sözcüklerin var olduğunu göstermektedir. Bu dilleri sırasıyla İtalyanca, İngilizce ve Yunanca takip etmektedir. Bahsedilen dillerin dışında başka dillerden de Türkçeye sözcükler girmiştir; fakat bu dillerden Türkçeye giren sözcük sayısı ile yukarıda söz edilen dillerden Türkçeye giren sözcük sayısı arasındaki fark oldukça belirgindir. Türkçe kimi dillerle doğrudan kimi dillerle de dolaylı olarak etkileşimde bulunmuştur. Bu durumdan yola çıkarak diğer toplumlarla kurulan ilişkilerin ve bu ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan dilsel etkileşimlerin birbirinden farklı olduğu sonucuna varılabilir. Sosyal, politik, kültürel, askeri vb. ilişkilerin canlı tutulduğu toplumlardan daha çok etkilenilmiş ve o toplumların dillerinden daha çok sözcük alınmıştır. Bu durumun aksi söz konusu olduğunda ise alınan sözcük sayısında bir düşüş olduğu görülmektedir.

Dilin doğasından kaynaklanan bir özellik olan değişkenliğe bağlı olarak Türkçeye yabancı dillerden sözcükler girmiştir. Bu sözcüklerin dile girişiyle bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan biri de, Türkçeye giren yabancı kökenli

sözcük / terimlerin yazımıyla ilgilidir. Türkiye'de belli dönemlerde bu yabancı sözcük / terimler, sözlüklerde bazen özgün biçimleriyle yer almıştır; ama bazen de sözcüklerin sesletimi esas alınmıştır. Söz konusu sözcük grubu içinde bazı alanlara özgü terimler de yer almaktadır.

Yabancı dillerden Türkçeye geçen sözcüklerin yazımıyla ilgili karışıklığın ortaya konulduğu bir çalışmadan elde edilen örnekler aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6: 1944 ve 2005 Yıllarında Yayımlanan İki Sözlükte Yazım Açısından Farklılıkların Görüldüğü Sözcükler (Vural-Böler 2008: 54):

Özgün biçim	**1944**	**2005**
Fr. asthme	astma	astım
İng. mister	mister	mistır
Fr.morphinomane	morfinoman	morfinman
İng. patent	patenta	patent
Fr. revanche	revanş	rövanş
Fr. saccharose	sakaroz	sakkaroz
Fr. saxophone	saksofon	saksafon
Fr. syntaxe	sintaks	sentaks

(Özgün biçimler, *Türkçe Sözlük*'ün 2005 baskısından alınmıştır.)

Hamza Zülfikar, sözcük yazımıyla ilgili olarak yabancı kökenli sözcüklerin özgün yazımlarıyla Türkçeye girdiğini belirtmektedir ve bu tür sözcüklerin Türkçenin ses kurallarıyla uyum içinde olması, okunuş ve yazılış arasındaki

farklılığın engellenmesi gerektiğini söylemektedir: *brifing (<briefing), morg (morgue)* vb. (Zülfikar 1991: 31).

Agop Dilaçar ise bu konuda özel adların (yer ve şahıs adları) kendi öz dillerindeki biçimleriyle yazılması, hatta bu sözcüklerin yazımında diyakritik işaretleri olan harflerin kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Dilaçar, aynı zamanda sözlüklerde bu tür sözcüklerin sesletimlerine de yer verilmesi gerektiğini belirtmektedir (Dilaçar 1956: 345).

Konuyla ilgili olarak yer verilebilecek düşüncelerden biri de Hamit Sunel'e aittir. Sunel, sözcüklerin bazılarının Türkçe yazılışlarının Batı'daki yazılışlarına benzetilmeye çalışıldığını; fakat bu sözcüklerin nasıl kolay sesletiliyorsa, nasıl uygun yazılıyorsa öyle alınması gerektiğini belirtmektedir. İlk seslemde iki ünsüz arasında "ı, i, u, ü" dar ünlülerinin yer alması gerektiğini ve "gram, grup, prim, trafik" sözcüklerinin "gıram, gurup, pirim, tırafik" biçiminde yazılması gerektiğini söylemektedir (Sunel 1992: 958).

Yabancı dillerden Türkçeye giren sözcükler, iletişimde kopuklukların engellenmesi ve belirsizliklerin önüne geçilmesi açısından Türkçenin dil kurallarına uyum sağlayacak bir biçimde yazıya aktarılmalıdır. Aksi takdirde ikili yazımlar ortaya çıkacak ve dilin yazım düzleminde tutarsızlıklar görülecektir. Bilgilerin kalıcı olmasında ve bilimin ilerlemesinde yazı etkeninin rolü yadsınamaz. Buna bağlı olarak yazı dilinde de uzlaşımın sağlanması gerekmektedir.

Dile giren yabancı kökenli terimler, bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Bu olumsuzluklardan biri, Türk yazı geleneğine aykırı durumların ortaya çıkmasıdır. Bu durum örneklendirilecek olursa *chat* sözcüğü Türkçede özgün biçimiyle yazılmaktadır; fakat yaygın olarak İngilizce söyleyiş temel alınmaktadır.

Söz konusu sözcük üzerine Türkçe bir biçimbirim eklendiğinde bu sorunun belirginleştiği görülmektedir. Biçimbirim alan bu sözcük, *chatlaşmak* yerine *çetleşmek* biçiminde sesletilmektedir. Yani biçimbirimi oluşturan sesler İngilizce söyleyişe göre şekillenmektedir. İngilizce kurallar, bu sözcüğün yazılışında, okunuşunda ve sözcük üzerine biçimbirim eklenişinde etkili olmaktadır. Sözcükler ve terimler İngilizcedeki özgün biçimiyle yazılırken sözcüğe eklenen biçimbirimler İngilizcedeki özgün okunuşlarına göre biçimlenmektedir. Ayrıca sözcük üzerine gelen biçimbirimler, kesme imi ile sözcükten ayrılmaktadır. Yabancı terimlerin sebep olduğu olumsuzluklardan diğeri ise söyleyişteki farklılıkların kulağa hoş gelmemesidir. Bazı bireyler *leyzır, mikro* derken bazıları bu sözcükleri *lazer, maykro* biçiminde söylemektedir ve ikili söyleyişler yayılmaktadır (Akalın 2003: 776-777).

Bu tür ikili söyleyişlerin ortaya çıkış sebebi, insanların terimleri bildiği yabancı dile göre sesletmesine bağlanabilir.

Lewis de kısaltmaların sesletimi konusunda da ortaya çıkan sorunlar üzerine şöyle bir değerlendirme yapmıştır. “Rh”, Türk doktorları tarafından /er-aş/ biçiminde sesletilmektedir. Ayrıca *TV* kısaltmasının /te-ve/ biçiminden çok /ti-vi/ biçiminde sesletilmesi elektronik alanda İngiliz dilinin etkisinin fazla olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda frekans ayarlarında kullanılan *FM* de bütün bireyler tarafından /fe-me/ biçiminde değil /ef-em/ biçiminde sesletilmektedir (Lewis 2004: 172).

10. ALINTILAMA / ÖDÜNÇLEME SÜRECİ

Zeynep Korkmaz, *alıntı (loan)* terimini bir dile çeşitli etkiler, özellikle kültür etkileri dolayısıyla yabancı dillerden ek ve kelime alınması biçiminde tanımlamıştır (Korkmaz 2010: 16).

Berke Vardar ise İngilizce *loan word / borrowed word / alien word* terimlerini Türkçe *aktarma* terimiyle karşılamıştır. Aktarma, bir başka dilden alınmış öğe olarak tanımlanmıştır. Vardar, aktarma öğelerin belli bir yoğunluğa ulaştığında dilin saydamlığını ve dengesini bozduğunu söylemektedir (Vardar 2002: 15).

Yaşayan toplumlar birbirleriyle iletişim halinde oldukları için diller arasında da sözcük alışverişi ortaya çıkmaktadır. Türk toplumunun da diğer toplumlarla kurduğu ilişki sonucu doğal olarak Türkçenin söz varlığında alıntı sözcükler yer almaktadır. Türk dili, tarih boyunca çeşitli dillerden etkilenmiştir. Arapça ve Farsça, Türkçeyi 19. yüzyılın sonuna kadar etkilemeye devam etmiştir. Bu etkileme sürecinde var olan kaynaklara bakarak bir değerlendirme yapılacak olursa bu konuda şunlar söylenebilir:

İslamiyet'in kabul edilişinden sonra çevrilen ya da yazılan ilk eserlerde yalnızca sözcük düzeyinde alıntılar yapılmıştır, Arapça ve Farsçanın gramer yapıları henüz Türkçeye girmemiştir. Alıntı sözcüklerin büyük bir kısmı temel söz varlığına değil, kültürel söz varlığına aittir. Diğer dillerden alınan ilk sözcükler işlevsel değil anlamsaldır. Daha çok adlar az da olsa sıfatlar ödünçlenmiştir. Daha sonraki süreçte kültürel söz varlığı ve temel söz varlığından yapılan alıntılar birbirine yakın oranlardadır. İlk başta sık kullanılmayan bağlaç ve ilgeç gibi işlevsel sözcükler daha çok kullanılmaya başlanmıştır. En fazla ad ve sıfat sözcük türlerinden alıntılama yapılmıştır. Ayrıca Farsça dönüşlülük adılı olan *hod* sözcüğünün kullanılmasıyla

farklı sözcük türlerinden alıntı yapılmıştır. Son süreçte de anlamlı sözcük alıntılarının sayısında artış, işlevsel sözcüklerin kullanımında da yayılma görülmektedir. Osmanlı Türkçesi döneminde ad, sıfat, belirteç, ilgeç ve eylem sözcük türlerinden de alıntılar yapılmıştır. Arapça ve Farsça ön ekler daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Türkçe sözcüklerle birlikte Arapça ve Farsça ilgeçler tümcelerde yer almıştır. *Gün-be-gün* yapısında Farsça *be* ilgeci, Türkçe olan *gün* sözcüklerinin arasında yer almaktadır.[34]

Alıntılama / ödünçleme sürecinde, Türkçenin dil yapısına aykırı olmasına karşın sözcükler üzerine Arapça biçimbirimlerin eklendiği görülmektedir: *ayrı > ayrıyeten, gidiş > gidişat* vb. Bunun yanında Arapça çoğul kalıplar üzerine Türkçede çokluğu kodlayan biçimbirimler de getirilmiştir: *evraklar, evlatlar vb.*

Doğan Aksan, Batı kökenli sözcüklerin Türkçeleştirilmesi gerekirken söz konusu yabancı sözcükler için Arapça ve Farsça karşılıkların önerildiğini, bir başka deyişle Batı kökenli sözcüklerin Arapça ve Farsça alıntılarla karşılanmaya çalışıldığını belirtmektedir: Fr. *opinion publique* "genel düşünüş, topluluğun genel görüşü" > Osm. *efkâr-ı umumiye*, Fr. *idée fixe* "sabit fikir" > Osm. *fikr-i sabit* > sabit fikir (Aksan 1961: 218, 219).

Bir dilden başka bir dile sözcükler ödünçleniyorsa bu durumun temelinde bazı sebepler yatmaktadır. Fatih Sezgin, yabancı dillerden sözcük alınmasının sebeplerini şu şekilde sıralamıştır:

Karşılaşılan yeni eşya ve kavramlar, farklı bir medeniyet alanına geçme gayretleri, yabancı ülkelere duyulan ilgi, yabancı ülkelerde yaşama ve oralara yapılan yolculuklar, alafrangalık modası ve Batı tarzı yaşama özentisi, yabancı dil eğitimi ve

---

[34] Ayrıntılı bilgi için bk. Sarı 2008: 11-13.

yabancı dille eğitim, dilde eğitim, argo yoluyla yabancılaşma, ideolojik akımların doğurduğu hava, üslûba yönelik kullanımlar, sadeleşme akımının getirdiği yönelimler, bazı meslek ve sanatların yabancılar veya azınlıklar tarafından icra edilmesi, uluslararası ve çok uluslu şirketler, itibar ve incelik ifadeleri, kavram farklılıklarını karşılama, milli değerler konusundaki duyarsızlık ve yabancılık, dilin kendi yapısından gelen direnç derecesi, kitle iletişim araçları, aydınların halka yabancılaşması, bazı meslek ve sanat dallarına ait terimler ve gülünçlük aracı olarak kullanma.[35]

Zorunlu bir durum söz konusuysa ihtiyaçlar doğrultusunda başka dillerden sözcükler ödünçlenebilir; fakat bunun haricinde Türkçenin türetim gücünden faydalanılmalı ve yabancı sözcüklere başvurmak yerine olabildiğince Türkçe türetimler yapılmalıdır.

11. TÜRKÇENİN SÖZ VARLIĞINDA YER ALAN YABANCI KÖKENLİ TERİMLER

Türkçenin söz varlığında bulunan yabancı kökenli terimleri sayısal açıdan ortaya koyan, bu terimlerin ait olduğu dilleri ve alanları detaylı bir biçimde inceleyen çalışma, Musa Yaşar Sağlam tarafından yapılmıştır.

TÜRKÇE SÖZLÜK'te, ödünçleme yöntemiyle Türkçeye giren 4394 yabancı terim bulunmaktadır. Yani Türkçedeki yabancı söz varlığının % 30'u yabancı terimlerden meydana gelmektedir. Türkçeye en çok yabancı terim (2305) veren dil Fransızcadır. Bunu Arapça 1083, İtalyanca 269, Farsça 242, Yunanca 179 ve İngilizce 159 terimle takip etmektedir.

---

[35] Ayrıntılı bilgi için bk. Sezgin 2002: 85-99.

Ödünçleme yöntemiyle Türkçeye giren yabancı terimler ve alanları:

Afrika Yerli Dillerinden (Toplam 1): 1 bot.

Almanca: 3 ask., 2 biy., 1 bot., 3 coğ., 3 dbl., 1 den., 3 fiz., 1 huk., 4 jeol., 8 kim., 2 min., 2 müz., 1 sp., 1 tar., 2 zool.

Arapça: 20 anat., 37 ask., 24 astr., 18 biy., 63 bot., 15 coğ., 5 db., 30 dbl., 6 den., 206 din., 88 ed., 1 eğt., 14 ekon., 29 fel., 23 fiz., 3 fizy., 2 geom., 100 huk., 10 jeol., 22 kim., 8 man., 27 mat., 1 meteor., 5 mim., 6 min., 41 müz., 23 psikol., 14 sos., 7 sp., 56 tar., 3 tek., 38 tıp, 21 tic., 1 tiy., 25 zool.

Brezilya Yerli Dillerinden (Toplam 1): 1 bot.

Bulgarca (Toplam 2): 1 bot., 1 zool.

Çince: 2 bot., 1 sp.

Ermenice (Toplam 3): 1 bot., 1 din, 1 tar.

Farsça: 3 anat., 1 db., 7 ask., 2 astr., 70 bot., 1 coğ., 11 din, 4 ed., 1 ekon., 1 fiz., 1 jeol., 10 kim., 2 mat., 1 mdn., 6 mim., 3 min., 39 müz., 3 sp., 36 tar., 3 tıp, 1 tic., 1 tiy., 15 zool.

Fransızca: 50 anat., 2 ant., 28 ask., 40 astr., 101 biy., 73 bot., 33 coğ., 12 db., 34 dbl., 14 den., 21 din, 35 ed., 7 eğt., 46 ekon., 135 fel., 188 fiz., 2 fizy., 1 geom., 13 huk., 106 jeol., 358 kim., 5 man., 93 mat., 4 mdn., 73 min., 91 müz., 51 psikol., 6 sin., 50 sos., 59 sp., 14 tar., 21 tek., 317 tıp, 18 tic., 22 tiy., 76 zool.

Hırvatça (Toplam 1): 1 tar.

İbranice (Toplam 3): 3 din

İngilizce: 11 ask., 1 biy., 6 bot., 7 coğ., 1 dbl., 12 den., 1 din, 1 eğt., 9 ekon., 7 fiz., 1 huk., 1 jeol., 4 kim., 2 mat., 1 meteor., 2 mim., 3 müz., 3 psikol., 4 sin. ve TV, 1 sos., 51 sp., 1 tekno., 9 tıp, 5 tic., 10 zool.

İspanyolca (Toplam 14): 4 bot., 1 coğ., 1 den., 1 ed. ve sin., 1 min., 2 müz., 1 tar., 1 tıp, 2 zool.

İtalyanca: 1 anat., 14 ask., 1 astr., 14 bot., 4 coğ., 125 den., 1 din, 1 ekon., 2 fiz., 5 huk., 2 jeol., 2 kim., 1 meteor., 1 min., 59 müz., 2 sp., 8 tar., 4 tek., 1 tekno., 2 tıp, 12 tic., 2 tiy., 5 zool.

Kaliforniya Yerlilerinin Dilinden (Toplam 1): 1 bot.

Keltçe (Toplam 1): 1 tar.

Latince: 8 anat., 1 astr., 3 biy., 16 bot., 1 coğ., 2 fel., 2 fiz., 8 kim., 1 man., 1 meteor., 1 müz., 1 sp., 1 tar., 5 tıp, 6 zool.

Macarca (Toplam 4): 1 den., 1 tar., 2 zool.

Madagaskar Dilinden (Toplam 1): 1 zool.

Malezya Dilinden (Toplam 1): 1 müz.

Moğolca (Toplam 4): 1 anat., 1 tar., 2 zool.

Norveççe (Toplam 1): 1 sp.

Portekizce (Toplam 1): 1 coğ.

Rumca (Toplam 4): 2 bot., 2 zool.

Rusça (Toplam 5): 1 bot., 1 kim., 1 pol., 2 tar.

Slavca: 1 ask., 1 bot., 1 den., 3 tar., 1 zool.

Soğdca (Toplam 1): 1 din

Tibetçe (Toplam 1): 1 zool.

Yunanca: 3 anat., 3 astr., 36 bot., 5 coğ., 1 db., 28 den., 11 din, 1 ed., 3 fel., 2 fiz., 1 jeol., 1 kim., 1 man., 1 mat., 1 mim., 3 müz., 2 psikol., 1 sp., 1 tar., 2 tek., 4 tıp, 1 tic., 1 tiy., 63 zool.

Türklerin X. yüzyılda İslamiyet'i kabul etmesinin ardından, Arapça ve Farsçadan, Tanzimat döneminde de Batı bilim dünyasından terimler Türkçeye girmiştir. Her yeni buluş, Latince ve Yunanca kökenli sözcüklere dayanan terimlerle adlandırılmaktadır. Fakat söz konusu terimler Fransızca, İngilizce, Almanca gibi dillerden dolaylı olarak Türkçeye geçmektedir. Yani terimler kaynağı olan dillerden (Latince, Yunanca) alınmamaktadır. Evrensel nitelikli olan bilime dayanarak bazen yabancı terimlerin Türkçeye girişi engellenememektedir. Bilim ve teknolojinin hızlı gelişimine bağlı olarak, Batı'da terim çalışmaları endüstri ve mühendislik alanı olarak nitelendirilebilir. 1000 yıl boyunca etkisi altında kalınan ve bilim dili olarak kullanılan Arapçadan ya da Arapça üzerinden 1083 terim, Fransızcadan ya da Fransızca üzerinden 2305 terim Türkçeye girmiştir. Arapça ya da Arapça üzerinden Türkçeye giren sözcüklerin yaklaşık % 17'si terimken, Fransızcadan ya da Fransızca üzerinden Türkçeye giren sözcüklerin yaklaşık % 47'si terimdir (Sağlam 2007: 171-175).

Bir karşılaştırma yapılacak olursa bazı toplumlar bilim, teknoloji vb. yönünden diğer toplumlara göre daha ileri düzeydedir. Bu toplumlar, ilgilendikleri ve ileri oldukları alanlarda yeni buluşlar ortaya koydukları zaman bu buluşları dünyaya duyurmak amacıyla alana özgü sözcükler olan terimleri türetmektedirler. Bir süre sonra türetilen bu terimler adlandırıldıkları eşya, araç vb. ile Türkçeye de girmektedir. İlk aşamada böyle bir durumun ortaya çıkması kaçınılmazdır; çünkü Türkiye, ortaya konulan buluşla yeni tanışmıştır ve Türkçede bu buluşu dil düzleminde kavram olarak karşılamak için önerilmiş hali hazırda bir terim bulunmamaktadır. Buna bağlı olarak bu terimler (Örneğin Türkiye, bilgisayar teknolojisiyle tanıştığında Türkçeye giren bilgisayar terimleri: computer, mouse,

laptop, software, hardware vb. Diğer alanlarda yapılan buluşlar için de aynı durum söz konusudur.) Türkçeye söz konusu dilde adlandırıldığı biçimiyle geçmektedir. Fakat daha sonra türetilen Türkçe terimler sayesinde (bilgisayar, fare, dizüstü, yazılım, donanım vb.) bu yabancı terimlerin dile yerleşmesinin önüne geçilebilir. Yani bilim dünyasında henüz ortaya çıkmış bir nesnenin, kavramın, olgunun adlandırılmasında kullanılan yabancı terim olabildiğince hızlı bir biçimde Türkçeleştirilmelidir. Aksi takdirde yabancı terimin kullanım sıklığı artacak ve daha sonra dil kurallarına uyan Türkçe terimler türetilse bile ilk karşılaşılan sözcük karşısında türetilen yeni terimlerin tutunamama riski ortaya çıkacaktır.

12. YABANCI TERİM ve SÖZCÜKLERİN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ

Türkçenin söz varlığında yer alan yabancı kökenli sözcüklerin Türkçeleştirilmesi için dil uzmanları, bilim insanları, yetkili kurum ve kişiler tarafından birtakım çalışmalar yapılmıştır. Okul ortamında, tıp biliminde, edebiyat dilinde, yazılı iletişim araçlarında bu çalışmaların izleri görülmektedir.

Tanzimat'tan önce tıp eğitimi Fransızcaya çevrilmiştir; fakat bu durumun Tanzimat ile doğrudan doğruya bir ilgisi bulunmamaktadır. 1870'li yıllarda ise tıp dilinde Türkçeleşme görülmektedir. Ancak bu Türkçeleşme sürecinde Tanzimat'ın dolaylı etkisi bulunmaktadır. Türk tıp dili, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da bir bütünlük sağlayamadığı Beylikler döneminden bu yana Türkçeleşmişti. Şânizade Ataullah'ın *Mir'at-ül-Ebdân fî Teşrih-i Âzâ-ül İnsan* (İnsan organlarının anatomisinde bedenlerin aynası) adlı tıp kitabı Tanzimat öncesinde yazılmıştır. Şâni Zade Mehmet Ataullah (Efendi) nin kullandığı anatomi terimleri arasında burun, göz, dudak, altçene, baldır, ayak, kol, kuyruksokumu (aciz) paldum kemik (usus) baş, boyun, beyin, tarak kemikleri, kulak gibi Türkçe sözcüklerin yanında periton,

mesarika, diyafragma, plevra, safen, kolon, avort, parotid, temporal, sinovya, kilus, gibi uluslararası terimler de bulunmaktadır (Zeren 1946:5). Ayrıca Şânizade, Hicri 1235'te Matbaa-i Âmire'de basılan *Mi'yâr-ül-etıbba* adlı eserini Viyanalı Profesör Stoerk'in *Medizinisch praktischer Unterricht für Feld und Landwundäertze der Österreichen Staaten* adlı eserinden çevirmiştir (Adıvar 1943: 193).

Tıp dili, dilin özel bir biçimi olduğu için Türkçe tıp dili Türkçeden ayrı tutulamaz. Tanzimat'ın Türk dili üzerindeki etkileri ortaya konulmadan yalnızca tıp dili üzerine etkileri incelenemez. Tanzimat dönemi devlet adamlarından biri olan Ahmet Vefik Paşa'nın (1823-1891) *Lehçe-i Osmanî* adlı iki ciltten oluşan Türkçeden Türkçeye sözlüğü, Türkçenin söz varlığına önem verilmesinde etkili olmuş ve Osmanlı ülkesinde yeni bir anlayışı beraberinde getirmişti; çünkü Arapçadan Türkçeye sözlüklerin faydalı olduğunu düşünen Osmanlının aydın kesimi ilk defa Türkçeden Türkçeye bir sözlükle karşılaşmıştı. Ayrıca Meşrutiyet döneminde Şemsettin Sami'nin *Kâmus-ı Türkî* adlı sözlüğünde *Türkçe, Türkçeleşmek, Türkçeleştirmek* sözcükleri ayrı ayrı madde başı yapılmıştır. Bu durum Şemsettin Sami'nin Türkçeye verdiği değeri ortaya koymaktadır. Türkçenin edebiyat ve bilim dili olma açısından kazandığı önem Tanzimat'ın başlangıcına dayanmamaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Türk dili resmi dil olarak kullanılmıştır.

Şemsettin Sami Bey, Türk dilinin bağımsızlığı için dilde Türkçesi bulunan Arapça ve Farsça sözcüklerin kullanılmaması ve Türk dilinden Arapça ve Farsça kuralların atılması gerektiğini vurgulamaktadır. O, söz konusu koşulların sağlanabilmesi için de Türk dilinin yapısal kurallarının belirlenmesi, Türkçe bir sözlüğün hazırlanması, yazım konusunda bir temele dayanılması, anlaşılırlık oranının

artırılabilmesi için alfabenin düzenlenmesinin gerektiğini söylemektedir (Yavuzarslan 2010: 9-14; Salihoğlu 1966: 55).

On sekizinci yüzyılın son çeyreğinde askeri okullar açılınca Türkçe, okullarda ders olarak öğretilmek istenmiştir. Buna rağmen on dokuzuncu yüzyılın sonlarında tüm okullarda Türkçe dersinin olması gerektiği kararına varılabilmiştir. Bu karar doğrultusunda ortaya konulan ilk eser, Fuad ve Cevdet Paşalar tarafından hazırlanan *Kavâid-i Osmâniyye'*dir (1851). *Kavâid-i Osmâniyye*'den sonra Cumhuriyet'e kadar otuzu aşkın Osmanlıca gramer kitabı yazılmıştır. Söz konusu kitaplarda Arap gramer okullarının etkileri net bir şekilde görülmektedir. Türk dilinin on dokuzuncu yüzyıldaki durumunu ortaya koyan ve akıcı bir biçimde yazılan *Kavâid-i Osmâniyye*'de kullanılan terimler, bu gramer okulunun ürünü olup yüzyıllarca Osmanlı medreselerinde ilgiyle kullanılmıştır. Bugünkü gramer anlayışında ise bu terimlerin bir bölümünün karşılığı yoktur (Bilgili 1996: 651- 652).

İsmail Kara ise *Bir Felsefe Dili Kurmak* adlı eserindeki "Babanzâde'nin Terimlerde Riayet Ettiği Kıstaslar" bölümünde felsefe terimlerinin ve ilmî terimlerin Arapça kökenli olsa bile Türkçe terim olarak kabul edildiklerinden dolayı Türk dilinin genel kurallarıyla, selîkasıyla (kusursuz, düzgün, güzel yazma ve söyleme eğilimi, becerisi), ahengiyle, söz dizimiyle, şivesiyle ve anlam dünyasıyla uyumlu bir görünüm sergilemesi gerektiği bilgisine yer vermiştir. Aynı zamanda sözcüklerin kullanım sıklığının da göz önünde bulundurulması gerektiği üzerinde durmuştur. Yukarıda söz edilen durumla ilgili olarak şu örneklere yer verilebilir: *Moralité* için Istılah Encümeni *hulkıyet* sözcüğünü önermiştir. Bu sözcüğü kurallara uydurmak imkansız olduğu gibi akıcı olmasını sağlamak da bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Örneğin *hulkıyet* sözcüğünde olduğu gibi "yet" ile biten ca'li (yapma,

uydurma) masdarlar akıcılığı engellemektedir (Ca'li masdarlar addan değil sıfattan yapılır.). *Curiosité* sözcüğüne karşılık olarak da aynı kökten *fahs, tefahhus, iftihas* sözcüklerinin herhangi biri kullanılabilirse de *âheng-i Osmanî*'ye en yakın olanı *tefahhus* olduğundan o tercih edilmiştir (Kara 2005: 83-84).

Eğitimin yaygınlaşması sade bir dilin kullanılmasına bağlı olduğu için Tanzimat döneminde yazı dilinin sadeleştirilmesi, fen kitaplarının, devlet, okul ve gazete dilinin Türkçeleştirilmesi üzerinde de durulmuştur. Yazı dilinin konuşma diline yaklaştırılması gerekiyordu; aksi halde halk okuduğu yazılı metinlerden hiçbir şey anlamayacaktı.

Marif-i Umumiye Nezareti Istılahat-ı İlmiye Encümeni Talimatnâmesinin 16. maddesinde ise terimler hakkında şöyle bir açıklama yapılmıştır:

Asılları Fransızcadan alınmakta olan ıstılahâtın mukabillerini tayinde evvelâ o ıstılah içün lisanımızda bir karşılık bulunmuş ve kullanılmış olup olmadığı araştırılacak ve mevcut ise o ıstılahın ihtiyacât-ı hazırayı tatmin edebilip edemediği tedkik olunarak muvafakati takdirinde aynen kabul edilecektir. Bir ıstılahın Türkçede muhtelif mukabilleri var ise bunlardan en münasibi alınacaktır. O ıstılah içün Türkçede mevzû' bir mukabil yok ise veya mevcut olup da gayrı muvafık olduğu tahakkuk eder ise aile-i ıstılahât, mâna-yı maksûda ve âheng-i lisana tevfikan ve re'sen mukabil bir ıstılah vaz edilecektir. Maamafih îcabı halinde ıstılahât-ı kadîmede tadilat da yapılabilir (Kara 2005: 56-57).

Cumhuriyet döneminde ise geçmiş yıllardan alınan terim listelerinde büyük eksiklikler bulunduğu için bunların neredeyse tamamı yeniden gözden geçirilip Türkçeleştirilmeli ve sadeleştirilmeliydi. Fakat sadeleştirme sürecinde kullanılacak olan güvenilir bilgi, örnekler ve yöntemler açısından donanımda büyük eksiklikler

göze çarpıyordu. Buna bağlı olarak yapılacak olan işler, büyük bir girişim gerektirdiğinden küçümsenecek bir boyutta değildi.

3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Yasası) ise ülkedeki bütün eğitim kurumlarının Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmasını öngörmekteydi ve eğitim işlerinin tek elde toplanmasını amaçlıyordu. Yabancı dillerin Türkçe üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla 1929'da okullarda Arapça ve Farsça öğretimine son verilmesi de konuyla ilgili olarak yapılan girişimlerden biriydi. Böylece Doğu kökenli sözcüklerin yayılmasının önüne geçilmiş ve Türkçe sözcük / terimlerin türetilmesi için ortam hazırlanmıştır. Buna rağmen Batı kökenli sözcükler Türkçeyi etkisi altına almış ve Türkçe sözcük / terimlerin türetimini engellemiştir. Türkçenin söz varlığında yer almaya devam edecek olan birimler, asıllarını değiştirip Türkçeleşen sözcükler, deyimler ve dini terimlerdir.

21 Haziran 1934'te Soyadı Kanunu'nun çıkması "Öztürkçecilik" hareketinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Böylelikle Türkçe, birçok öz Türkçe soyadıyla söz varlığını genişletmiştir.

Vecihe Hatiboğlu, bu kanunla eski aile adlarında yer alan *zade*'lerin dilden atılıp Türkçe sözcüklerle oluşturulan soyadlarının alındığını söylemekte, artık yeni doğan çocuklara da Türkçe ad ve soyadlar verildiğini belirtmektedir. Bunun yanında Türkçenin gittikçe önem kazanmaya başladığını, Türkçe sözcüklerin toplumu etkilediğini, yeni türetimlerin yapıldığını, bulunan yeni soyad / çocuk adı ve iş yeri adlarının oldukça güzel olduğunu ve dilde önemli bir konuma sahip olan özel adların artık Türkçe olacağını vurgulamaktadır (Hatiboğlu 1973: 44-45).

Yabancı terim ve sözcüklerin Türkçeleştirilmesi konusunda çalışmaları bulunanlardan biri de Celal Nuri İleri'dir. İleri'nin terimleri de içine alan Batı kökenli sözcükler için önerdiği karşılıklar ise şöyledir:

Telgraf, uzakyaz; fonograf, sesyaz; teleskop, uzakgör; mikroskop, ufakgör; eczane, ilaçlık; asansör, çıkaç; meteroloji, havabilgi; biyoloji, hayatbilgi, antropoloji, insanbilgi, pardesü, üstlük; psikoloji, canbilgi; vinç, çeke; *tiyatro,görüm; projektör, aydıngaç; daktilografi, parmakyazı; anonim, adsız; cimnastik, alışma* vb. (İleri 2000: 242).

Türkçeleştirme sürecinde *tevkif, tahliye, firarî, alenî* sözcüklerine karşılık olarak *tutuklama, salıverme, kaçak, açıkça* sözcükleri önerilmiştir ve sadeleştirme çalışmalarına katkıda bulunulmuştur.

Yunan alfabesinin ilk iki harfi olan *alpha* ve *beta* adlarından oluşan Fransızca *alphabet* sözcüğüne karşılık olarak ise *elifba* adlarının yapısının örneksenmesiyle günümüz alfabesindeki üç harfin adının birleştirilmesiyle oluşan *abece* önerilmiştir. Bunun yanında "güç, erk" anlamlarını taşıyan Yunanca *kratos* biçimbirimi, eklendiği sözcüğe yönetim biçimi (demokrasi), toplumsal veya siyasal egemen sınıf (plütokrasi), yönetim kuramı ya da toplumsal örgüt (teknokrasi) anlamlarını vermektedir. Fransızca *bureau*: *çalışma yeri* ile *cratie* biçimbiriminden oluşan *bureaucratie* ise bir işin yönetilmesi için uzun boylu ve dolaşık yollardan işlem yapılması yolu anlamını taşımaktadır. Bu sözcüğün eski dildeki karşılığı *kırtasiyecilik*'tir. Bu anlamsal özelliğin dikkate alınması sonucu bürokrasi sözcüğü için *yaz-çiz; yazçizcilik* önerilmiştir. Latince *dicere* (söylemek), *dictare* (tekrarlayarak söylemek) eyleminden Fransızcada oluşan *dictée* sözcüğü de bir metni birkaç defa okuyarak yazdırmak anlamını taşımaktadır. Söz konusu sözcük, bu

anlamıyla Türkçeye girmiştir. Sözcük köküne ve anlamsal özelliğine bağlı olarak *dikte* sözcüğü için yazdırmak eylemi üzerine -Im türetimsel biçimbiriminin eklenmesiyle oluşturulan *yazdırım* önerilmiştir. Latince *cubare* sözcüğü ise "yatmak, kuluçkaya yatmak" anlamlarını içermektedir. Fransızcaya *couver* biçiminde giren bu eylemden türetilen *couvese* ise "kuluçka makinası, erken doğan çocukların yaşaması için içine konulduğu özel düzenli barınak" anlamına gelmektedir. Bu yüzden hekimlikte ikinci anlamıyla yer alan bu sözcük için yaşamak eyleminden *yaşanak* türetilmiştir. Bu sözcüğün türetiminde, eklendiği sözcüğe yer anlamı katan -(A)k biçimbiriminden yararlanılmıştır. Yunancada *neos* yeni, *logos* söz anlamına gelmektedir. Yunanca -ismos'un Fransızcadan alınan biçimiyle -isme biçimbirimi tutum ifade eden sözcüklerin türetiminde kullanılmaktadır. *Neos, logos* sözcükleri ve -isme biçimbirimiyle oluşturulan *néologisme*, yeni sözcük türetme, bu yöntemle türetilen yeni sözcük anlamlarını taşımaktadır. *Néologisme* için Türkçede *yeni türetim, yeni türeti* terimleri önerilmiştir. Latince *forma* (biçim) ve yineleme kodlayan re- biçimbirimiyle oluşturulan *reform* sözcüğü, "yeniden" anlamına gelmektedir. Fransızcaya aynı kökten giren *réforme* "düzeltmek amacıyla yapılan değişiklik" demektir. Bundan yola çıkarak reform sözcüğü için *düzeltim* önerilmiştir. Latincede "fidanlık" anlamıyla yer alan *seminarium* "ileri düzeyde bir öğrenci kümesinin bir öğretim üyesinin yönetimi altında belli bir konu üzerinde gerektikçe tartışarak toplu halde çalışma" anlamını da içermektedir. Türkçeye Fransızcadaki bu anlamıyla geçen söz konusu sözcük için *toplu çalışma* terimi karşılık olarak önerilmiştir. Latince *terminus* (terim) ve Yunanca *logos* (sözcük), logia (bilim) sözcüklerinden oluşan ve Fransızcada *terminologie* biçiminde yer alan sözcük, "bir bilim ya da sanata özgü sözcüklerin bütünü" demektir. Türkçede de bu anlamıyla yer

alan *terminoloji* sözcüğü için *terimler dizgesi* önerilmiştir. Latincede *veto* "karşıyım, olmaz diyorum" anlamına gelmektedir. Söz konusu sözcük, Fransızcaya da aynı anlamla girmiştir ve "siyasal dilde bir yetkilinin başka bir yetkili tarafından yapılan öneriye karşı çıkıp onun gerçekleştirilmesini engellemek" demektir. Türkçede de bu anlamıyla yer alan sözcük için kök ve anlam özelliği dikkate alınarak *olur, gelir, gider, çıkmaz, açmaz* vb. ad olarak kullanılan çekimli eylemler yapısal açıdan örneksenerek *olmaz* karşılığı önerilmiştir.[36]

Osmanlı döneminde ise terimler, Batı dillerinden Türkçeye geçerken Osmanlı Türkçesinden bir karşılık bularak kullanılmaktaydı. Türkçeleştirme sürecinde aşamalı olarak gerçekleşen bir durum söz konusuydu. Örneğin *ilm-i arz, ilm-i ruh* yapılarında görüldüğü üzere başlangıçta Osmanlı Türkçesinde Farsça kurallar işletilmiş, daha sonra bu yapılar *yer bilimi, ruh bilimi* biçiminde yeniden oluşturulmuştur.

Türkçeleştirme yanlısı olmakla birlikte Türkçenin türetim ilkeleriyle bağdaşmayan örnekleri *Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü* adlı kitabında eleştiren Faruk Kadri Timurtaş, bu konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Türkçemiz kelime türetmek bakımından son derece zengin ve kudretli bir dildir, dilimiz yeni kelime türetilmesine son derece elverişli ve müsaittir." (Timurtaş 1979: 15).

Özcan Başkan ise, bilim dilindeki terimlerin Türkçe olmasının tanımada yardım, belleme ve anımsamada kolaylık, bağlantılamada da saydamlık sağladığını söylemektedir (Başkan 1974: 179).

---

[36] Bu örnekler, Sinanoğlu 1972'den alınmıştır.

Başkan ve Timurtaş'ın aksine Peyami Safa, bütün uluslar için ortak olma özelliği taşıyan terimlerin (atom, vitamin, demokrasi, elektrik…) artık benimsendiğini ve dile yerleştiğini; üzerinde tartışılmasına gerek olmadığını söylemektedir. Bir yandan birçok ulus tarafından kullanılan; fakat Türkçeye girmesi / girmemesi konusunda tartışmalara neden olan terimlerin (amorphe, analogie, objektif, primitif, sociologie) de bulunduğunu belirtmektedir (Safa 1952: 81).

Aydın Sayılı da dar uzmanlık alanlarına özgü terimlerin Türkçe olup olmaması gerektiği konusunda o özel alanların konu ve yapılarının etkili olabileceğini söylemektedir. Sayılı, *amper*'in uluslararası bir ölçü birimi terimi olduğunu belirtmekte ve bu terimin değiştirilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca *elektrik* gibi bir sözcüğün de Türkçeleştirilebileceğini ancak kullanım sıklığının yüksek ve diğer dillerin söz varlığında yer alan ortak bir terim olmasına bağlı olarak bu terimin değiştirilmemesi gerektiğini belirtmektedir. "Akım yeğinliği ölçü birimi" yerine "şiddeti cereyan vahidi kıyasîsi" denildiği zaman sözcüklerin anlaşılırlık oranı azalmaktadır ve buna bağlı olarak bu sözcüklerin Türkçeleştirilmesi gerekmektedir (Sayılı 1994:435).

Agâh Sırrı Levend'e göre dilde yakın anlamlı sözcüklerin varlığı, dilin zenginliğini göstermez: Arapça "hâkim" sözcüğü tümcenin bağlamına göre "yargıç" ve "egemen" sözcükleriyle karşılandığı gibi "denize hâkim ev" söz öbeğinde "üstten bakan" başka bir deyişle "denize nâzır" anlamını ifade etmektedir. Yani yabancı sözcüklere Türkçe karşılık aranırken bu durum dikkate alınmalı, çeviriden uzak durulmalı ve karşılık aranan sözcük tümce bağlamında değerlendirilmelidir (Levend 1955: 330).

Cemal Mıhçıoğlu da “türe, tüze” sözcüklerinin “hukuk, adalet” sözcüklerine karşılık olarak kullanılmasını doğru bulmamaktadır. Mıhçıoğlu, *tüze* sözcüğünün *hukuk* sözcüğüne karşılık olarak kullanıldığını, *türe* sözcüğünün de Arapça *adalet* sözcüğüne karşılık olarak kullanılması gerektiğini söylemektedir. O, *Divanu Lugati't-Türk'*te (11.yüzyıl) “düzen, nizam, görenek, âdet” anlamlarını taşıyan *törü*'nün Türkiye Türkçesindeki biçimi olan *türe*'nin dile yerleştirilebilmesi için *adalet* karşılığı olarak kullanılması gerektiğini vurgulamakta ve buna bağlı olarak da Adalet Bakanlığı yerine *Türe Bakanlığı*nın, adli tıb yerine de *türel sağlıkbilim*in kullanımının uygun olduğunu belirtmektedir. Ayrıca *törü* sözcüğünün diğer biçimi olan *töre*nin de anlamsal açıdan netlik kazanması gerektiğini; örf, örf ve âdetler anlamlarını taşıyan *töre*nin aktörel (ahlaki) bir anlam içeren toplumsal alışkanlık ve gelenekleri de ifade ettiğini; fakat *töre* sözcüğünün “ahlak” sözcüğüne karşılık olarak kullanılmaması gerektiğini dile getirmektedir. *Ahlak* için “aktöre” sözcüğü kullanılmalıdır. *Türe* yargılıkları (adliye mahkemeleri), *türel* yanılgı (adli hata), *türel* yardımlaşma (adli yardım). “Adalet” sözcüğüne karşılık olarak kullanılan “tüze” sözcüğü *türe* olarak düzeltilmiştir (Mıhçıoğlu 1996:1). Aynı zamanda Mıhçıoğlu, *oşinografi* sözcüğü için de *denizbilim*'i önermiştir. “Yeryuvarlağının üçte ikisinden çoğunu kapsayan büyük tuzlu su örtüsü” anlamını taşıyan “okyanus” sözcüğü, Yunanca *okeanos*'dan gelmektedir ve su örtüsünün coğrafi bölümlerini de ifade etmektedir. Aynı kökten Batı dillerine *ocean* olarak geçen bu sözcüklerden türeyen İngilizce *oceanography* Türkçeye “oşinografi” söyleyişiyle geçmiştir. “Oşinografi” büyük su alanlarıyla ilgilenen coğrafya bilimi dalıdır. Anlamsal açıdan ele alındığında bu sözcük için *denizbilim* önerilmiştir (Mıhçıoğlu 1996: 328). Ayrıca Mıhçıoğlu, İngilizceden Türkçeye geçen, tıp terimleri olan *autism* (otizm) ve *autistic*

(otistik) sözcükleri için de bir değerlendirme yapmıştır. Auto (kendi) ile +ism (+CIlIk) birimlerinin birleşmesiyle oluşan *autism* "kişinin kendi içine kapanması"nı ifade etmektedir. *Otizm* sözcüğü için işlevsel ve anlamsal açıdan sözcükle uyumlu olan *içekapanım*, *otistik* içinse *içekapanık* sözcükleri önerilmiştir (Mıhçıoğlu 1996: 332).

Tahsin Banguoğlu ise tenvin olarak adlandırılan ve sözcükleri zarf yapan Arapça -en biçimbiriminin Türkçede +ce, +le, +de, +den ile karşılanabileceğini söylemiş ve bu konuda şu sözcükleri örnek olarak göstermiştir: *apaçıkça* (bedaheten, bedahetle), *başlangıçta* (bidayeten, bidayette), *içeriden* (dahilen, dahilden), *gerçekten* (hakikaten, hakikatte), *yerinde* (mahallen, mahallinde), *topluca* (müçtemian, müctemi olarak), *barışla* (sulhen, sulhle), *yazıyla* (tahriren, tahrirî olarak)… (Banguoğlu 1942: 18-20). Ayrıca Banguoğlu, Farsça +ane biçimbiriminin Türkçede +ce ile karşılanabileceğini vurgulamış ve eserinde şu örneklere yer vermiştir: *gizlice* (mahremane, mahremce), *suçsuzca* (masumane, masumca), *delice* (mecnunane, mecnunca), *düşkünce* (sefilâne, sefilce), *yurtseverce* (vatanperverane, vatanperverce)… (Banguoğlu 1942: 23, 24). Bunun yanında Farsça +hane'nin Türkçede *evi* ile karşılanabileceğine de değinmiştir ve şu örnekleri vermiştir: *yapım evi* (imalâthane, imalâtevi), *okumaevi* (kıraathane, kıraatevi), *dizimevi* (mürettiphane, mürettibevi), *onarmaevi* (tamirhane, tamirevi), *ayırmaevi* (tecrithane, tecridevi), *korunmaevi* (tehaffuzhane, tehaffuzevi)… (Banguoğlu 1942: 26, 27).

Geçmişten bugüne büyük bir özveriyle devam eden Türkçeleştirme çalışmaları Türk dili açısından olumlu sonuçlar ortaya koymuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda Türkçede sadeleşmenin sağlanması yönünde büyük adımlar atılmıştır. Yabancı terimleri karşılamak amacıyla türetilen sözcüklerden bazıları dile yerleşip

kullanıcı sayısını artırırken bazıları da dilde tutunamamıştır. Kullanımdan düşen sözcükler, Türkçenin dil özellikleriyle bağdaşmayan, yanlış bir yöntem izlenmesi sonucu türetilen uydurma sözcüklerdir. Ancak Türkçenin dil kurallarına uyularak türetildiği hâlde dilde tutunamayan sözcükler de bulunmaktadır.

13. HUKUK DİLİNİN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ

Hukuk, yapılması onaylanan ya da onaylanmayan kuralları değil, bu kurallara uyulmadığı zaman zorlayıcı yaptırımlar getirdiğinden toplum hayatında sorunların çözümüne yardımcı olmaktadır. Toplum düzenindeki aksaklıklar ancak bu yolla giderilmektedir. Hukuk ve dil toplum hayatından bağımsız düşünülemez; çünkü hukuk sisteminin ortaya çıkmasına sağlayan öğe dildir.

Hukuk dili, açık ve anlaşılır olmalıdır. Bunun aksi söz konusu olursa anlaşılamayan kurallara bağlı olarak yönetenler ve yönetilenler arasında iletişimsel kopukluklar oluşacaktır. Bu durumun ortaya çıkmaması için dil, hukuk kurallarını net bir biçimde ortaya koymalıdır. Konfuçyus'un kendisine sorulan "Bir gün ulusun tüm yönetimi sana bırakılsaydı ilkin ne yapardın?" sorusuna verdiği cevap yukarıdaki durumu açıklar niteliktedir. Yöneltilen bu soruya Konfuçyus, şu cevabı vermiştir:

"İlkin dili düzeltirim. Dil düzgün olmayınca söylenen söylenmek istenen değildir; söylenen söylenmek istenen olmayınca yapılması gereken yapılmadan kalır; yapılması gereken yapılmadan kalınca törelerle sanat geriler; törelerle sanat gerileyince de adalet yoldan çıkar; adalet yoldan çıkınca halk çaresizlik içinde kalır. İşte bundan, söylenmesi gereken başıboş bırakılamaz. Bu her şeyden önemlidir." (Uygur 2001: 23-24).

Hukuk, toplumlarda kültür yapısını oluşturan birimlerden biridir. Anayasa dili ise bir toplumdaki hukuk sisteminin özü olan kanun dili olarak nitelendirilir. Atatürk döneminden bu yana Türk kültürü Batı'ya doğru bir yol izlemektedir. 1924 Anayasa'sı bireylerin ana özgürlüğünü temel alırken 1945 Anayasa'sı Türk toplumunun dilsel açıdan özgürlüğe doğru adım atışını göstermektedir (Gökberk 1952: 383).

Batılı anlamda çıkarılan ilk anayasa 1876'da II. Abdülhamit tarafından yürülüğe konan *Kanûn-ı Esâsî*'dir. Söz konusu anayasa, Tanzimât Fermanı'yla resmileştirilen Batılılaşma ilkelerini temel almaktadır. Dilsel açıdan değerlendirilecek olursa *Kanûn-ı Esâsî (1876),* çok sayıda yabancı sözcük, sözcük grubu ve terim içermektedir.

Daha sonraki süreçlerde hukuk alanında da sadeleştirme çalışmaları yapılmıştır. 1924 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanûnu, 1945 tarihli kanunla sadeleştirilmiştir. 1945 Anayasa'sında Türkçede Doğu kökenli sözcük ve biçimbirimlerin sayısı azaltılmış, Türkçe kurallar çerçevesinde sözcük grupları oluşturulmuştur (Özdemir 2006: 45).

1945'te Millet Meclisindeki devrimcilerin etkisine ve İsmet Paşa'nın onamasına (tasvip) bağlı olarak Türkiye'nin Anayasası "anlam ve kavram boyutunda değişime gidilmeksizin" dilsel açıdan değiştirilmiştir. Çok sayıda Arapça çoğul sözcük, birleşik sözcük ve tamlama dilden çıkarılmış ve bu sözcüklerin yerine TDK tarafından türetilen sözcükler yerleştirilmiştir.

Terimlerin genel özelliklerinden olan tek anlamlı olma, yan ve mecaz anlam içermeme gibi ölçütler hukuk terimleri için de geçerlidir. Cumhuriyet döneminin başlangıcından beri yabancı kökenli sözcüklere Türkçe karşılıklar bulmak için birçok

alanda çalışmalar yapılmaktadır. Hukuk alanı da üzerinde çalışılan alanlardan biridir. Dilin sadeleşmesi için yapılan çalışmalar, yasalara geçen bir sözcüğün yönetmeliklere ve daha sonra da resmi dile yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Hukuk dilinde yer alan Batı kökenli sözcükler sınırlı sayıdadır. 1945'ten önce çok sayıda terim için Türkçe köklerden türetilmiş karşılıklar önerilmiştir. Cumhuriyet ilkelerine bağlı olarak Batı'yla kültür alışverişi bu dönemde hız kazanmıştır. Yeni harflerin kabulüyle 1929'da ortaöğretim kurumlarında Arapça ve Farsça dersler kaldırılmıştır. Böylece Doğu kökenli sözcükler Türkçeleştirilmeye başlanmıştır. Ayrıca Batı kökenli kavramlar, daha yoğun bir biçimde dile yerleştirilmek istenmiştir. Türkçeye Batı dillerinden giren sözcüklerden bazıları: *konsey, asamble, delege, pakt, parti, antidemokratik* vb. Batı'ya yöneliş Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine rastlamaktadır.

Daha sonra ise 1945 Anayasa dilinin değiştirilmesi için TBMM'ye bir öneri sunulmuştur; fakat bu durumla ilgili tutarsızlıklar söz konusudur: 14. ve 93. maddelerde *inceleme* anlamında *tedkik* kullanılırken 52. maddede *tetkik* yerine *inceleme* kullanılmıştır. 19., 33., ve 45. maddelerde *reis, riyaset* anlamında *başkan, başkanlık* kullanılırken 61., 62., 63. maddelerde *başkan* ve *başkanlık* yerine *reis* ve *riyaset* sözcükleri kullanılmıştır. Bu tutarsızlıklar tasarı hazırlama sürecinde detaylı bir incelemenin yapılmadığını ortaya koymaktadır. Öneride bulunanlar, *savcı, tasarı* vb. sözcükleri benimsemelerine rağmen *"ölüm, olduğu gibi, çalışmak, uygunluk"* gibi sözcükleri dilden çıkarıp söz konusu sözcükler yerine *"vefat, aynen, gayret, mutabakat"* gibi Arapça sözcükleri koymuşlardır. Gelecek nesillerin köklerini,

yapılarını, anlamlarını kavrayamadıkları Arapça sözcüklerin tekrar Anayasa diline girmesi de tutarsızlığın olduğunu kanıtlamaktadır.[37]

Bernard Lewis de *Modern Türkiye'nin Doğuşu* adlı eserinde dil reformu ve etkileri hakkında şunları söylemiştir:

"1924 Anayasasının metni ile şimdiki Türk edebiyat, gazetecilik ve resmî dili arasındaki bir karşılaştırma, reformun gerçekten ne kadar çok şey başardığını ortaya koyar. Bu kırk dört yıllık belge, bir sürü Arapça ve Farsça sözcük ve deyimleriyle, bugünün Türkü için arkaik ve âdeta bir ortaçağ görünümü gösterir. Şüphesiz 1945'in "arı Türkçe" çevirisinden daha anlaşılır olmakla beraber, şimdi çağı geçmiş, ve yeni kuşaktan Türk okul ya da üniversite öğrencilerine açıklanması gerekli olan, pek çok deyimler ihtiva eder. Ekim 1927'de verilen Mustafa Kemal'in ünlü söylevi bile, Yeni Türkiye'nin çocukları için, not ve açıklama gerektiren güç ve arkaik bir metin olmuştur. Bugünün yazı dili, reformdan önce kullanılan dilden kuşku götürmez bir şekilde farklıdır ve yaşı yarım yüzyılı zor bulan kitaplar, yeni yazıya çevrildiği zaman bile, bir Türk öğrencisine, İngiliz çağdaşı için Chaucer ve hatta Langland ne kadar zor ise, o kadar zordur." (Lewis 2007:431).

Selahattin Ulusoy ise hukuk diline ilişkin olarak halk dilinde yaşayan hukukla ilgili sözcüklerin derlenmesi gerektiğini, Türkçede bulunmayan sözcükler için diğer Türk lehçelerine başvurulabileceğini (İstanbul söyleyişine uydurulmak koşuluyla) ya da Türkçenin kuralları çerçevesinde yeni sözcükler türetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yeni Türk hukuk dili "Dilde Türkçülük" amacının temel alınmasıyla oluşturulmalıdır. Ulusoy, hukuk dilinin Türk dilinin temel birimlerinden

[37] Ayrıntılı bilgi için bk. TDK, "Anayasa Dilimiz Üzerine", *Türk Dili*, s. 377-382.

biri olduğunu belirtmekte ve dil üzerine yapılan araştırma ve çalışmaların hukuk dilini kaçınılmaz bir biçimde etkileyeceğini söylemektedir (Ulusoy 1957: 390).

Ömer Asım Aksoy da Anayasa'nın ulusun tamamını ilgilendirdiğini, Anayasa'da devletin kuruluş temellerinin, yurttaşların kamu haklarının yer aldığını, hiçbir kanunun Anayasa'ya aykırı olamayacağını ve buna bağlı olarak bütün bireylerin Anayasa'yı bilmesi gerektiğini söylemektedir. Anayasa'nın ancak açık bir dille yazılması durumunda anlaşılabileceğine, bu yüzden yasa dilinde yer alan terimlerin Türkçe olması gerektiğine ve genel kavramları ifade eden sözcük ve tümceler ile halk arasında kullanılan sözcük ve tümceler arasında bir koşutluk olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Aksoy, Anayasa'da yer alacak sözler ve terimlerin kanunlarda, hukuk eserlerinde, yazı ve konuşmalarda kullanılacağını ve kullanım alanını genişleteceğini, bu yüzden de Anayasa dilinin gelecek nesillerin dili açısından önemli olduğunu söylemekte ve Anayasa üzerinde sık değişiklik yapılmadığını ifade etmektedir (Aksoy 1960: 544).

Necip Üçok'un 1945'te yapılan Anayasa'daki dil değişikliği hakkındaki fikirleri ise şöylerdir:

"Burada bir noktaya daha temas edelim: Hukuk dilinin bir özelliği vardır. Haksızlık ve yanlışlıklara meydan verilmemesi için hukukî mefhumların ve bunları ifadeye yarayan terimlerin zihinlerde iyice yerleşmeleri, tebellür etmeleri lâzım gelir. Bunun için de zamana ihtiyaç vardır. Hâlbuki öte yandan dil mütemadi olarak değiştirildiğinden dolayı, hukuk dili kuru, eski âdeta kalıplaşmış, donmuş bir dildir. Dilde ânî yenilikler yapmanın son derece güç, hattâ imkânsız olduğu göz önünde tutulursa, bilhassa hukuk dilini bir hamlede değiştirmeye kalkışmanın pek iyi neticeler vermeyeceği kolayca anlaşılır. Esasen bu gibi ânî yenilikler hiç olmazsa

*uzun bir müddet kâğıt üstünde kalmaya mahkûmdur. Kâğıt üstündeki **" sayın yargıçlar kurulu"**na avukat yine **"muhterem hâkimler heyeti"** diye hitap eder; kitaptaki **(yargı erki)** terimi, dilde **(kazaî kuvvet)** teriminin yaşamakta devam etmesine bir türlü mani olamaz."* (Üçok 1947: 45).

Eleştiriden yola çıkarak denilebilir ki hukuk dilinde yapılacak herhangi bir değişiklik hassas bir durumu beraberinde getirmektedir. Anayasa metninin söz varlığının diğer kanunlar üzerinde de etkisi bulunmaktadır. Dilde benimsenmeyen terimlerin diğer kanun metinlerinde yer alması sonucu anlam belirsizlikleri ortaya çıkmaktadır.

1945 Anayasa dilinin değiştirilmesi için TBMM'ye bir öneri sunulmuştur; Meclis bu öneriden hareketle 1945 Anayasa'sının maddelerini bir bir değerlendirmiş, anlamsal ve kavramsal açıdan bir değişiklik yapmadan metnin bütününü Türkçeleştirmiştir (Özdemir 2006: 142)

Tablo 7: 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanûnu ile 1945 Anayasası'nın Sözvarlığı Açısından Karşılaştırılması (Özdemir 2006: 291-295)

1924	**1945**
a'zâ	üye
addolunmak	sayılmak
ahkâm	hükümler
ahvâl	haller
alenî	açık
âsâyiş	güvenlik

başvekîl	başbakan
beyânât	demeçler
bilâ- kayd ü şart	kayıtsız, şartsız
celp olunmak	mahkemeye verilmek
cem’iyet	dernek
cerâim	suçlar
cumhûr riyâseti	cumhurbaşkanlığı
cürm-i meşhût	suçüstü
divân-ı muhâsebât	sayıştay
fesih	bozmak
fevka’l-‘âde ahvâl	olağanüstü hâl
hafî celse	kapalı oturum
hâkimiyet	egemenlik
hey’et	kurul
husûsât-ı şahsiye	özlük işleri
hükmî şahıs	tüzel kişi
i’dâm	ölüm cezası
icrâ etmek	yapmak
icrâ salâhiyeti	yürütme yetkisi
ictimâ’ devresi	toplanma dönemi
idâre-i husûsiye	özel idare
ihtisâs	uzmanlık
ihtiyâr etmek	istemek

ikâmet etmek	oturmak
ilim	bilgi
infâz	yerine getirme
intihâp etmek	seçmek
irât	söylemek
irtikâp	yiyicilik
isti'fâ	çekilme
istimlâk olunmak	kamulaştırılmak
isyân	ayaklanma
ithâm edilmek	sanıklanmak
izhâr	açığa vurmak
kavânin	kanunlar
kazâ'	yargı
kuvâ-yı harbiye	harp kuvvetleri
ma'âş	aylık
mahkûm olmak	hüküm giymek
masûniyet	dokunulmazlık
maznunen	sanık olarak
me'zûn olmak	izinli olmak
meb'ûs	milletvekili
memnû'	yasak
men'	önlemek
mes'ûl	sorumlu

mu’âhede	andlaşma
mugâyir	aykırı
muhâkeme etmek	yargılamak
mukâvele	sözleşme
müdâfa’a	korumak
mükellef	görevli
mümessil	temsilci
müracâ’at	başvurma
mürûr-ı zamân	zamanaşımı
mütalâ’a	düşünce
müzâkerât	görüşmeler
nezâret	gözetim
nutuk	söylev
r’ey	oy
re’is	başkan
resmî dil	devlet dili
riyâset etmek	başkanlık etmek
sulh	barış
taahhüt	yüklenme
tahkîkât	soruşturma
tahrîren	yazılı
talep	isteme
tasdîk	onama

te’cil	ertelemek
tebdîl etmek	değiştirmek
tedrîsât	öğretim
teftîş	denetleme
tekâlif	yüklemeler
temellük	mülk edinme
tespît	belirtmek
teşkîlât	kuruluş
tetkîk	inceleme
tevkîf	tutulmak
umûmî afv	genel af
vazâ’if	görevler
vefât	ölüm
yemin etmek	and içmek
zâbıta	kolluk işleri
zât	kişi
zevât	kimseler
zümre	grup

1930’lu yıllardan beri yapılan Türkçeleştirme çalışmalarına rağmen genellikle hukuk terimleri yabancı kökenli terimlerle karşılanmaktadır. Türkçeleştirme çalışmaları sonucunda kullanım alanı genişleyen sınırlı sayıda hukuk terimi bulunmaktadır: *yargı, suçüstü, yürütme, yükümlü, tutanak, saldırı, özlük, yargıç,*

sanık, yasama, savcı, savcılık, dokunulmazlık, sorgulama, seçim, sıkı yönetim, tutuklu, yönetmelik sözcükleri hukuk terimlerinden bazılarıdır.

20/04/1340 Teşkilatı Esasiye Kanunu (1) ile 10/01/ 1945 (Anayasa) tarihli metinlerde yer alan sözcükler karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmadan elde edilen örnekler:

katılmak (iltihak etmek), *ödenek* (tahsisat), *olduğu gibi* (harfiyen), *bağlı* (menut), *saltçokluk* (ekseriyet), *suç* (töhmet), *devamsızlık* (ademi devam), *devrimci* (inkılapçı), *başkent* (makarr), *yasama* (teşri), *düşürmek* (ıskat etmek), *bağımsız mahkemeler* (müstakil mehakim), *yeni* (lâhik), *yürütmek* (idare etmek), *çalışma* (faaliyet), *en son şiddet* (kemali şiddet), *üstüne almak* (deruhde), *kaldırma* (ıskat), *ad çekme* (kura), *kişisel dokunulmazlık* (şahsi masuniyet), *ödev* (mükellefiyet), *sıkı yönetim* (idarei örfiye), *yeterlik* (ehliyet)… vb.[38]

Aksan ise hukuk terimlerinin Türkçeleştirilmesi konusundaki düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“ Bugün terim konusunda kimi alanlarda büyük ölçüde özleşme sağlanmışken hukuk, hekimlik gibi kimi alanlarda daha henüz büyük ölçüde özleşmeye gidilmesine gereksinme vardır. Özellikle Osmanlıca bilmeyen halkın ve hukukçuların kolaylıkla ve doğru olarak algılamaları ve kullanmaları zor olan yasa dilinde büyük çapta Türkçeleştirilmeye gidilmelidir.” (Aksan 2004: 170).

---

[38] Anayasa metinlerinde yer alan bu örnekler, Gözübüyük-Kili 1957’den alınmıştır.

II. BÖLÜM

1. DİL DEVRİMİ

Devrim sözcüğü, her zaman aynı niteliklere sahip olan olayları belirtmez. Devrimler siyasette, idarede, biyolojide, fizikte, jeolojide görülmektedir. Dünyadaki bütün varlıklar bir devrim içerisinde yer almaktadır. Canlı bir varlık olarak nitelendirilen dilde de devrimler olmuştur. Dil devrimlerinin temelinde askeri olaylar, politika, kültür değişimi gibi etmenler bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlı Türkçesinden vazgeçilmesi sonucu Türkçeye dönüş yaşanması, halkla aydın kesim arasında iletişimin sadece Türkçe aracılığıyla sağlanabilmesi gibi sebepler de Dil Devrimi'nin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Tahsin Yücel, Dil Devrimi'nin 1860'a doğru, Tanzimat döneminde başlatılmış olduğunu ancak Cumhuriyet döneminde yeniden gündeme geldiğini ve Atatürk'ün öncülüğünde çok daha düzenli bir biçimde tekrar başlatıldığını belirtmektedir. Yücel, Dil Devrimi'ni tanımlarken şunları söylemiştir: Dil Devrimi, daha anlaşılır ve kendi içinde çelişmeyen bir yazı dili oluşturmak amacıyla Arapça, Farsça sözcük ve biçimlerin elenmesi anlamını taşımamaktadır, sözlü dilin temel alınarak ve Osmanlı Türkçesinin bir yana bırakılarak bir kültür dilinin geliştirilmesi demektir (Yücel 1998: 5).

Ömer Asım Aksoy'un *Dil Devrimi* tanımı ise şöyledir:

"Bundan önce dağınık, kişisel olan dili özleştirme çabaları, birbirini tutmıyan Türkçeleştirme anlayışları, Atatürk'ün işe el koymasiyle bir ilke ve bir yöntem etrafında toplanmış, plânlı, programlı, toplumca benimsenen hızlı bir akım halinde belli bir amaca doğru yol almaya başlamıştır. İşte buna dil devrimi diyoruz." (Aksoy 1963: 23).

Dil Devrimi'nin amacı, millileşmek ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmaktır. Millileşmekle Türkçeyi yabancı dillerin etkisinden kurtarmak; çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmakla da Türkçeyi bütün bilim kavramlarını ifade edebilecek güce kavuşturmak kastedilmektedir (Timurtaş 1981: 327). Bu konuda görevli olan dil uzmanları sözcüklerin tarihî gelişimini göz ardı etmişler, dilden atılan yabancı sözcüklerin boşluğunu başka yabancı sözcüklerle doldurmuşlardır. Arapça *ziyafet* sözcüğüne karşılık olarak *şölen* önerilmiştir; fakat önerilen sözcük Türkçe değildir. Çünkü Türkçe sözcükler / ş / sesi ile başlamaz. *Şölen*[39] sözcüğü, Moğolcadan alınmıştır ve *çorba* anlamını taşımaktadır. Bu durumdan anlaşılmaktadır ki yabancı sözcükleri karşılamak için önerilen sözcüklerin kökeni hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. [40]

Dil Devrimi'ne doğru gidişi sağlayan bazı adımlar atılmıştır. 1926'da çıkarılan bir kanun, ticarette de Türkçenin kullanılması gerektiğini vurguluyordu. Dilde yabancı sözcük oranının fazlalığı, ticari hedeflere ulaşma hızının düşmesine sebep oluyordu. Bu yüzden güvenilirliğin sağlanması için ülkeler arasındaki ticaretin anlaşılır bir dille yani Türkçeyle yapılması gerekiyordu. Ayrıca 1927'de çıkarılan bir kanun da sokak adlarının Türkçeleştirilmesi gerektiği yönündeydi. Buna bağlı olarak

---

[39] *şölen* "büyük yemek toplantısı". Anadolu'da yazılan eski eserlerde *şölen* yanında *şilen* biçimi de yer almaktadır. ~Tkm şüle "bulamaç". Bu sözcüğün Moğolcadan Türkçeye girdiği görülmektedir (Moğolca *silen* "çorba"). Moğol diyalektlerinde *şölön* olarak da geçmektedir. Kalmıkçada *šüln* "Bouillon, Suppe" biçimi kullanılır. Bu sözcük Farsçaya da geçmiştir (Eren 1999:390).

[40] Daha çok örnek için bk. Eren 1981: 130-131.

sokaklara, caddelere, meydanlara seçkin bireylerin adları veriliyordu. Yer adlarının Türkçeleştirilmesi için de çalışmalar devam etmekteydi (Hatiboğlu 1973: 23-24).

Atatürk, yaptığı harf devrimiyle Dil Devrimi'nin hızlandırılmasını sağladı. Harf değişimine bağlı olarak yeni harflerle koşutluk göstermeyen Arapça sözcükler artık dilde kullanılmamaya başlanmıştı. Bu gelişmeler, Arapça ve Farsça sözcüklerin kalıplarına, Arapçanın kök ünsüzlerine, biçimbirimlerine ve dil kurallarına bağlı kalınmayacağını göstermekteydi. Yabancı sözcükler ise Türkçeye geçerken yeni harfler kullanılacak ve yazım boyutunda Türkçe sesletim temel alınacaktı (Hatiboğlu 1973: 25).

Dil Devrimi konusunda çeşitli yorumlar yapanlardan biri de Tahsin Yücel'dir. Yücel, Osmanlı yazı dilinin hem çağdaş bilim ve felsefe kavramları açısından yetersiz olmasına hem de söz edilen dildeki bağdaşım yokluğuna bağlı olarak dizgesel bir Dil Devrimi'nin gerçekleştirilmesi gerektiğini söylemektedir. Ayrıca bu devrimin abece devrimi ve sözlükbilimsel yenilemeyi esas aldığını belirtmekte ve Dil Devrimi'nin olumlu bir biçimde sonuçlanmasında, öğretim devrimi ve basının gelişmesinin etkili olabileceğini düşünmektedir. Yücel, Dil Devrimi'nin dayanak noktalarından olan sözlükbilimsel yenilemenin, dilin güncel durumuyla çelişen deyimlerin yerine Türkçelerini koymayı, Türkçenin söz varlığından yabancı kökenli ve karmaşık terimleri atmayı, Türkçeyi büyük oranda yerli bir bilimsel, felsefel, hukuksal ve yönetsel terimler bütünüyle donatmayı, çeviri yöntemine başvurarak Batı bilimlerinin terimlerini de bu bütüne katmayı hedeflediğini vurgulamaktadır (Yücel 1998: 6-7).

Yücel ayrıca tıp ve kimya gibi bazı alanlar hariç, aralarında bilgi-işlemin de bulunduğu pek çok bilim dalında çok sayıda Türkçe terimin olduğunu belirtmektedir.

Ayrıca Yücel, dilbilim ve göstergebilim alanlarına özgü terimlerin ise neredeyse tamamının Türkçe olduğunu söylemektedir. Ona göre bu durumun en büyük göstergesi Saussure, Lévi-Strauss, Foucault, Barthes gibi yazarların eserlerinin Osmanlıca terimlere başvurulmadan Türkçeye çevrilebilmesidir. Yücel'e göre Dil Devrimi büyük ölçüde hedeflerine ulaşmıştır (Yücel 1998: 9).

Dil Devrimi'nin beraberinde getirdiği sonuçlar ise şöyledir:

- Türkiye Türkçesi gelişime ve değişime açık bir dil olma özelliği kazanmıştır.
- İlk defa Cumhuriyet döneminde devlet, dil konusu üzerinde etkisini göstermiş, Atatürk döneminde ulusal kültür politikasına koşut ulusal bir dil politikası izlenmiştir.
- Çok sayıda Arapça, Farsça ve Fransızca sözcük dilden çıkarılmış, bu sözcükler yerine Türkçenin dil özelliklerine uygun, geniş kitlelerce kabul görmüş sözcükler getirilmiştir.
- Dil Devrimi, halkta ana dil bilincinin oluşmasını sağlamıştır.
- Osmanlı Türkçesine bağlı olarak yazı dili ve konuşma dili arasındaki fark ortadan kaldırılmıştır.
- Cumhuriyet döneminde üniversitelerde bilinçli olarak Türk dili üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.
- Türk dili, bilim ve kültür dili olma niteliği kazanmıştır (Korkmaz 2003: 342-344).

Dil Devrimi, ortaya çıkardığı sonuçlar açısından ele alınacak olursa bu konuda olumlu şeyler söylenebilir; çünkü sonuçlardan da görüldüğü üzere belirlenen hedeflere ulaşılmıştır. Yani Türk dilinin millileştirilmesi için atılımlarda

bulunulmuştur ve Türk dilini bilim ve kültür dili haline getirmek amacıyla eğitim kurumlarında Türk dili üzerine akademik çalışmalar yapılmaya başlanmış, Türk dili bilimsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Böylece dünya dilleri arasında yer alabilmek için büyük bir adım daha atılmıştır.

Dil Devrimi konusunda çeşitli yorumlarda bulunanlardan biri de Lewis'tir. Lewis, bu konuda şunları söylemiştir:

"Asıl ve gerçekten önemli değişiklik, yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak olmuştur. Bütün ülkelerde yazı ve konuşma dilleri arasında, doku, üslûp ve bir dereceye kadar gramer ve sözlük farkları olan bir ayrılık vardır. Osmanlı Türkiye'sinde bunlar iki farklı dildi ve okur yazar olmayan bir adam normal bir yazılı metni, kendisine yüksek sesle okunmadığı zaman bile, anlamayı umut edemezdi. Yeni Türkiye'de bu fark kapanmıştır. Kitapların, gazetelerin ve hükûmet belgelerinin dili, konuşulan dilin aynıdır - veya hiç olmazsa, Batı ülkelerinde normal olandan daha fazla bir fark yoktur. Bu değişikliğin, dil bilimi ve kültür yönünden, dilleri üzerindeki etkileri hakkında ancak Türklerin kendileri bir yargıda bulunabilirler. Değişmenin eğitimsel ve toplumsal etkileri ise herkes için açıktır." (Lewis 2007: 431).

TDK'nin 1978'de yayımladığı *Özleştirme Kılavuzu* da Dil Devrimi ilkeleri paralelinde oluşturulmuş bir kaynaktır. Bu kaynakta Doğu ve Batı kökenli yabancı sözcükler, yeni Türkçe karşılıklarıyla yer almaktadır. Bir dili yabancı öğelerden temizlemek anlamına gelen özleştirme hareketi ile bilimsel terimleri de içeren dilin tamamının yerlileştirilmesi hedefleniyordu.

Özleştirme Kılavuzu'nda, aynı sözcükle oluşturulan birleşik eylemler hariç, 5275 sözcüğün Türkçeleştirildiği sonucuna varılmıştır (Erciyas 2010: 1193).

Tablo 3: Özleştirilen Sözcüklerin Köken Açısından Dağılımı

Sözcük Kökenleri	**Sözcük Sayısı**	**%'lik**
Osmanlı Türkçesine Ait Sözcükler (Arapça ve Farsça kökenli sözcükler)	3603	% 68.5
Batı Kökenli Sözcükler (Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Almanca,Yunanaca vb. kökenli sözcükler)	1672	% 31.5

Özleştirme çalışmaları Türkçeye büyük yarar sağlamıştır. Tablodaki oranlardan görüldüğü gibi Türkçede yer alan Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin büyük bir çoğunluğu, Batı kökenli sözcüklerin de bir kısmı Türkçeleştirilmiştir. Yani çok sayıda yabancı kökenli sözcük Türkçe sözcüklerle karşılanmıştır. Bu da dil kurallarına uygun türetimler yapıldığı sürece, Türkçenin yabancı dillerin etkisi karşısında daha kuvvetli olacağının göstergesidir.

2. DİL DEVRİMİNE BAKIŞ

Türk dili için Atatürk, dilciliğin üç dönemden oluştuğunu belirtmektedir: (Sertkaya 1981: 11-15).

2. 1. Aşırı Özleştirmecilik "Tasfiyecilik / Uydurmacılık"

12 Temmuz 1932 Türk Dilli Tetkik Cemiyetinin kurulmasından 1934'te *Tarama Dergisi*'nin çıkışına kadar devam eden süreçtir. Amaç, dili yabancı dil kurallardan arındırmaktır. Atatürk, Dil Devrimi'yle Türk dilinin eskiliğini, zenginliğini kanıtlamayı; sadeleşme hareketininin hedefine ulaşmasını; eski terimleri

Türkçeleştirmeyi ve yeni türetilecek terimlerin Türkçe kök ve biçimlerden oluşmasını amaçlıyordu. Ancak sadeleştirme çalışmalarının aşırı özleştirmeye (tasfiyeciliğe) dönüştürülmesi Türkçeyi olumsuz yönden etkilemiştir. Her birey, sözcük türetimine girişmiştir. Bu duruma bağlı olarak gramer açısından ve anlamsal açıdan kabul edilemez sözcükler dilde yoğunlaşmıştır ve uydurma bir dil belirmiştir. Yani Türkçeleştirme çabaları uydurmacılıkla sonuçlanmıştır.

Uydurmacılık milli olma özelliği taşımamaktadır. Bu tür sözcükler, sadece belirli kitleler tarafından anlaşılmaktadır. Uydurma sözcüklerin kimi zaman kökleri kimi zaman da kök üzerine eklenen biçimbirimleri öz Türkçe olarak nitelendirilemez: *Rastlantı* sözcüğünün kökü olan *rast* ve *zorunlu* sözcüğünün kökü olan *zor* Türkçede yer alan Farsça birimlerdir. Uydurmacılık ilmî olma özelliğine de sahip değildir: *Bağımsız* sözcüğü de biçimsel açıdan yanlıştır; çünkü bağ sözcüğü üzerine eklenen +(I)m, eylemden ad türetmeyle görevli olan biçimbirimdir (al**ım,** sat**ım)** (Ercilasun 1981: 121-122).

Bu konuda Banguoğlu ise düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: Söz varlığının ulusal bir hazine olarak kalması ve zenginleşmesi, uydurma ve yabancı sözcüklerin etkisinden uzak tutulmasına bağlıdır. Ayrıca doğru türetimler yapılmalı, sözcük grupları oluşturulmalı; fakat tasfiyecilikten uzak durulmalıdır (Banguoğlu 1981: 73).

Timurtaş'a göre ise "Bilinen bir kökün ve işlek bir biçimbirimin kullanılması, biçimbirimin işlevi ve anlamı arasında koşutluk bulunması, sözcüğün ses bilgisel açıdan melodik olması" gibi özellikleri taşımayan bir sözcük dil bilgisi kurallarına uymaması sebebiyle yanlış ve uydurmadır." (Timurtaş 1979: 25).

Türetilen yeni sözcükler anadilimizin bir birimi olmadığı için tam anlamıyla özümsenememekte ve kavram kargaşasına bağlı olarak yanlış kullanımlar ortaya çıkmaktadır. Bazı yanlış ve uydurma örnekler aşağıda yer almaktadır:

Hafıza sözcüğüne karşılık gösterilen ve bir psikoloji terimi olan *bellek* sözcüğü, *bellemek* eylemi üzerine -k türetimsel biçimbiriminin eklenmesiyle oluşmuştur; fakat söz konusu sözcük biçimsel açıdan doğru olmasına rağmen anlamsal ve kavramsal açıdan yanlıştır. *Bellemek* "öğrenmek, bilmek" anlamına gelmektedir. *Hafıza* sözcüğü ise "öğrenilenlerin zihinde kalmasını sağlayan yeti" anlamını taşımaktadır. *Hafıza* kavramı bu anlamı içermemektedir, bu sözcük aslında *hıfz* kökünden türemiştir ki "saklama, koruma" anlamını ifade etmektedir (Timurtaş 1979: 45-46).

"Hayal, tasvir, şekil, imaj" anlamına gelen *imge* sözcüğü Fransızcaya benzetilerek uydurulan sözcükler arasında yer almaktadır. Dilin tarihî dönemlerine bakıldığında bu sözcüğe rastlanılmamaktadır. Türkçe *im* sözcüğü, "işaret, nişan izi, parola" anlamına gelmektedir. Sözcük üzerine eklenen -GA biçimbirimi *başka, özge* gibi sınırlı sayıda sözcükte bulunan ölü bir biçimbirimdir. *İm* "hayal, tasvir" anlamına gelmemektedir. *İmge* sözcüğü Fransızcada "hayal, şekil" anlamını taşıyan *image* sözcüğündeki *a* sesinin eksiltilmesiyle oluşturulmuş bir uydurmadır. *Simge* sözcüğü de *imge* örnek alınarak türetilmiştir. Bu sözcük, *işaret* anlamını ifade etmektedir. Sözcüklerin her ikisi yabancı bir sözcüğün örnek alınmasıyla kök ve biçimbirim açısından yanlış türetilmiş uydurma sözcüklerdir (Timurtaş 1979: 35).

Tasfiyeciler, *avdet* yerine "dönüş", *faaliyet* yerine "çalışma" sözcüğünü kullanmak istemektedirler. Bütün eşanlamlı sözcükler dilden çıkarılmış ve dil fakirleştirilmiştir. *Kara* var diye "siyah", *aylık* var diye "maaş", *otak* var diye "çadır"

sözcükleri dilden atılmamalıdır; çünkü dil bu tür sözcüklerle yelpazesini genişletmektedir (Danişmend 1981: 100-101).

Tasfiyeciliğin yol açtığı olumsuzluklardan söz edilmesi gerekirse şunlar söylenebilir:

Dilden çıkarılan ve yeni nesillere yabancı olan sözcükler, edebi eserlerin genç kuşaklar tarafından anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Öztürkçeciliğin amacı, halk dili ve aydın dili arasındaki farkı gidermek olmasına rağmen türetilen yeni sözcükler halk tarafından anlaşılmamaktadır ve bu da iki kitle arasındaki farklılığın ortadan kalkmasını engellemiştir. Türkçeden çıkarılan sözcükler Azerbaycan, Özbek, Tatar vb. Türk lehçelerinde yer almaktadır; fakat yeni sözcüklerin karşılıkları söz konusu lehçelerde bilinmediğinden iletişimde kopukluklar meydana gelmiştir. Yeni sözcüklerde kavram karışıklığı görülmekte ve bu sözcükler yanlış bağlamlarda kullanılmaktadır (*süre* yerine *süreç, mukabil* yerine *karşın* kullanılması gibi). Türk kültürüne yerleşen, uzun süredir halk tarafından kullanılan günlük dile özgü sözcükler üzerine düşüldüğünden terim konusu göz ardı edilmiş ve yabancı kökenli sözcük ve terimler Türkçeyi etkisi altına almıştır (Ercilasun 2004: 20-21).

Atalay da özleştirme çalışmalarıyla ilgili olarak yaptığı değerlendirmede *yenik* sözcüğünün *mağlup* anlamında kullanımının doğru olmadığını söylemiş ve bu sözcüğün "yenmiş" anlamını taşıdığını belirtmiştir. Söz konusu anlam, "bu işte bit yeniği var", "bit yeniği buğday" yapılarında kendini göstermektedir. Ayrıca *tabı'* sözcüğüne karşılık olarak kullanılan *baskı* sözcüğü de doğru değildir. -GI biçimbirimi dilde aygıt adı yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu biçimbirimin kullanılmasıyla *saygı, duygu* gibi sözcükler de türetilmiştir. Tütünün yetiştirildiği yerlerde "tütünü baskıya koyduk" ifadesiyle "Tütünü bastıran bir şeyin altına

koyduk.” anlamı anlatılmak istenmiştir. Yani *tabı'* sözcüğü için *basım* kullanılmalıdır. Ayrıca “Lahika” sözcüğüne karşılık olarak “eklenti” önerilmiştir. Sözcük üzerindeki +(I)ntI biçimbirimi, anlamsal açıdan *yapılmışlık* kodlamaktadır. “Sarsıntı, yıkıntı, gürültü” vb. sözcükler, bir iş sonucunda oluşan iş eserleridir. Ek ise eklendiği sözcükle bir varlık oluşturan, birleşen, kaynaşan şeydir. Yani eklenmeden önceki bir parça da ek olarak nitelendirilebilir: (Bu parça bu kumaşa ek olabilir mi, olamaz mı?). *Eklenti* sözcüğü için bu durum söz konusu değildir; çünkü *eklenti* “eklendikten sonra meydan gelen şey” anlamına gelmektedir (Atalay 1946: 31-32).

Aşırı özleştirmecilik, Türk dili açısından olumlu sonuçlardan çok olumsuz sonuçları beraberinde getirmiştir. Türkçe yabancı dillerin etkisinden kurtarılmak istenirken daha zorlu bir sürecin içine girilmiştir; çünkü dil uzmanları dışındaki bireyler tarafından yabancı kökenli sözcükleri karşılamak için türetilen sözcükler Türk dilinin sistemine uygunluk göstermemektedir ve ses bilimsel, biçim bilimsel, anlam bilimsel açılardan Türkçenin dil özelliklerine aykırı durumlar söz konusudur. Bu duruma bağlı olarak yanlış türetimler ortaya çıkmıştır. Yanlış türetilmesine rağmen yaygın bir kullanıma sahip olan örnekler de bulunmaktadır. Türkçe, sınırlı sayıda kuralla sınırsız malzeme üretebilecek güçte olan bir dil olmasına rağmen bilinçli bir bakış açısıyla işletilmediği için özleştirme sürecinde istenilen amaca ulaşılamamıştır.

2. 2. Mutedil Özleştirmecilik (Tereddüt Devresi)

1934'te *Tarama Dergisi*'nin yayımlanmasından 24 Ağustos 1936 Güneş-Dil Teorisi'nin ilanına kadar olan süreçtir. Atatürk tereddütle de olsa özleştirme fikrinden vazgeçmiş, dilde yaşayan sözcüklerin kökenine bakmadan korunmasını ve kullanılmasını istemiştir.

2. 3. Güneş - Dil Teorisi (Özleştirmeyi Red, Yaşayan Dile Dönüş)

24 Ağustos 1936 Güneş-Dil Teorisi'nin ilanından 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölümüne kadar geçen süredir. Bu dönemde "Türkçede varlığını sürdürecek sözcüklerin aslında Türkçe olduğu açıklanmalı" düşüncesi hakimdi. Bundan yola çıkarak tasfiyeciliğin önüne geçilebilecekti. Güneş-Dil Teorisinin özü, Türkçenin eskiliği ve diğer dillere kaynaklık etmesidir. Söz konusu teori, bütün eski dillerin güneşi gören ilk insanın duygu ve heyecanlarından doğduğunu belirtmekte ve güneşle ilgili sözcüklerin çokluğuna ve eskiliğine dikkat çekmektedir. İlk insanların saptadıkları somut ve soyut anlamlar arasında *güneşin kendisi; güneşin saçtığı ışık, aydınlık, parlaklık; güneşin verdiği sıcaklık; ateş; yükseklik, büyüklük, çokluk, kuvvet, kudret, esas, sahip; kudret, imdat, zaman, mesafe, hayat, büyüme çoğalma; renk, su; yer, kara, toprak; ses, söz* vb. yer almaktadır. Bu teori, tek kaynaklı olan Türkçenin tarihin en eski dönemlerinden bu yana başka dillere birçok sözcük verdiğini ileri sürmektedir. Söz konusu teori, Kvergic tarafından ortaya atılmıştır.

Geoffrey Lewis ise, Atatürk'ün Güneş-Dil Teorisi hakkındaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir:

"Atatürk, tüm dillerin Türkçe'den türemiş olduğunu öne sürenlere aldanmayacak kadar zekiydi. Bu tarz bir inancın mantıksal sonucu tüm Arapça ve Farsça unsurların dilde kalması olacaktı ki bu onun maksadının tam tersiydi. Bu yüzden, sınırlı bir süre için de olsa, reformcular tarafından üretilen Öztürkçe sözcükleri sahiplendi, bunları konuşmaları ve mektuplarında kullandı." (Lewis 2004: 75).

Lewis'in de söylediği gibi Atatürk ileri görüşlü bir insandı ve Güneş-Dil Teorisi yabancı dillerin Türkçe üzerindeki etkisini azaltmayacaktı, aksine bütün

sözcükler Türkçe kabul edildiği için Türk dili yabancı dillerin etkisine açık hale gelecekti ve bu da Türk dilini milli olma özelliğinden uzaklaştıracaktı. Buna bağlı olarak Atatürk de duruma uygun bir dil politikası izlemiştir.

III. BÖLÜM

1. 1932-1950 YILLARI ARASINDA YABANCI TERİMLERİ TÜRKÇELEŞTİRMEDE UYGULANAN YÖNTEM VE İLKELER

Cumhuriyet döneminde Türkçenin bilim ve kültür dili olma özelliği kazanabilmesi için terim konusu üzerinde özellikle durulmuştur. Yani türetilen yeni terimlerin Türkçe olması için özen gösterilmiştir. Türkçeyi yabancı dillerin etkisinden kurtarmak ve bilim, teknoloji açısından önde olan Batı dünyasının terimlerini Türkçe sözcüklerle karşılayabilmek için çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. Detaylı bir biçimde örneklendirme yoluna gidilerek bu yöntemlerden aşağıda bahsedilmektedir:

1. 1. YABANCI SÖZCÜĞÜ TÜRKÇEYE ÇEVİREREK TERİM TÜRETME

Çeşitli bilim dallarına özgü yabancı terimler çeviri yöntemine başvurularak Türkçeleştirilmiştir. Çeviri yöntemiyle (öyküntü / calque) Türkçeleştirilen terimler ve ait olduğu bilim dalları ise şöyledir:

1. 1. 1. Dilbilim Terimleri

1) membre de phrase > cümle üyesi (*cümle üye+si,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Fransızcada **membre de phrase** olarak adlandırılan terim Türkçeye **cümle üyesi** olarak çevrilmiştir. *Üye* terimi *membre* sözcüğüne, *cümle* terimi de *phrase*

sözcüğüne karşılık olarak önerilmiştir. Bu terim, biri Türkçe (üye)[41] biri yabancı kökenli olan (Ar. cümle) çeviri ögeler grubuna girmektedir.

2) linguistique comparative > karşılaştırmalı dilbilim (*karşı+la-ş-tır-ma+lı dilbil-im,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **linguistique comparative** biçiminde yer alan terim, Türkçeye **karşılaştırmalı dilbilim** biçiminde çevrilmiştir. *Comparative* sözcüğü *karşılaştırmalı* sözcüğü ile karşılanırken *linguistique* sözcüğü de *dilbilim* ile karşılanmıştır. Bu terim, her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubuna girmektedir.

3) verbe complexe > karmaşık fiil (Net bir etimolojik çözümleme yapılamamaktadır.), **karmaş-** as such Hap. leg.; at a later period a Sec. f. of karvaş-; *Kaş.*'s etymology is, in doubt, correct. **Xak.** Xı **ol meniŋ birle: tava:r karmaşdı:** 'he competed with me in pillaging (fī nahb) property'; also used for helping **(karmaşu:r, karmaşma:k); originally karmaa:laşdı: (karma:laşu:r, karma:laşma:k)** *Kaş.* II 221., Clauson 1972: 660b); **karmaşmak** *geçişsiz f.* (Eski Türk. *karmaş-mak* "yağmalamada birbiriyle yarışmak" < kar-ı-m+a-ş-mak (?)) Birbirine karışmak, iç içe girmek, girift olmak., Ayverdi 2010: 632).

Batı dillerinde yer alan **verbe complexe** terimi yerine Türkçede **karmaşık fiil** terimi kullanılmaktadır. *Verbe* sözcüğü *fiil, complexe* sözcüğü de *karmaşık* ile

---

[41] *Üye*'nin Tatarca üge "organ, uzuv" sözcüğünden esinlenerek türetildiği ileri sürülmektedir (Ayverdi 2010:1301).

karşılanmıştır. Bu terim, biri Türkçe (karmaşık) biri yabancı kökenli olan (Ar. fiil) çeviri ögeler grubuna girmektedir.

4) langue de signes > işaret dili (*işaret dil+i,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **langue de signes** olarak adlandırılan terim, Türkçeye **işaret dili** olarak çevrilmiştir. *İşaret* sözcüğü *signes* sözcüğüne, *dil* sözcüğü de *langue* sözcüğüne karşılık olarak önerilmiştir. Bu terim, biri Türkçe (dil) biri yabancı kökenli olan (Ar. işaret) çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

5) linguistique historique > **tarihsel dilbilim** (*tarih+sel dil / bil-im,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **linguistique historique** biçiminde yer alan terim Türkçeye **tarihsel dilbilim** biçiminde çevrilmiştir. *Linguistique* sözcüğü *dilbilim* sözcüğüyle karşılanırken *historique* sözcüğü *tarihsel* ile karşılanmıştır. Bu terim, her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubuna girmektedir. Arapça kökenli olan *tarih* sözcüğü üzerine +sAl biçimbirimi eklenmiş ve söz konusu sözcük Türkçeleştirilmiş ve bağıntı sıfatı durumuna getirilmiştir.

6) ismi cemi / nom colletctif > **topluluk ismi** (*top+lu+luk is(i)m+i,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **ismi cemi** ve Batı dillerinde **nom colletctif** biçiminde yer alan terim Türkçeye **topluluk ismi** olarak çevrilmiştir. *Cem* ve *colletctif* sözcüklerine karşılık olarak *topluluk* sözcüğü önerilmiştir. Arapça *isim* sözcüğü Fransızca *nom* sözcüğüne karşılık gelmektedir. Bu terim, biri Türkçe (topluluk) biri

yabancı kökenli olan (Ar. isim) çeviri ögeler grubuna girmektedir. Günümüzde ayrıca *isim* sözcüğü yerine *ad* sözcüğü de kullanılmaktadır (topluluk adı).

7) langue vivante > yaşıyan dil (*yaş+a-y-an dil,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **langue vivante** biçiminde yer alan terim Türkçeye **yaşıyan dil** olarak çevrilmiştir. *Langue* sözcüğüne karşılık olarak *dil, vivante* sözcüğüne karşılık olarak da *yaşıyan* sözcüğü önerilmiştir. Bu terim, her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

8) famille de langues > dil ailesi (*dil aile+si,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **famille de langues** olarak adlandırılan terim Türkçeye **dil ailesi** biçiminde çevrilmiştir. *Famille* sözcüğü *aile* ile karşılanırken *langues* sözcüğü *dil* ile karşılanmıştır. Bu terim, biri Türkçe (dil) biri yabancı kökenli olan (Ar. aile) çeviri ögeler grubuna girmektedir.

9) syllabe finale > sondaki hece (*son+daki hece,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **syllabe finale** terimi yerine Türkçede **sondaki hece** terimi kullanılmaktadır. *Syllabe* sözcüğü *hece, finale* sözcüğü de *sondaki* ile karşılanmıştır. Bu terim, biri Türkçe (son) biri yabancı kökenli olan (Ar. hece) çeviri ögeler grubuna girmektedir.

10) linguistique général > **genel**[42] **dilbilim** (*gen+el dil / bil-im,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **linguistique général** biçiminde yer alan terim Türkçeye **genel dilbilim** olarak çevrilmiştir. *Linguistique* sözcüğüne karşılık olarak *dilbilim*, *général* sözcüğüne karşılık olarak da *genel* sözcüğü önerilmiştir. Bu terim, her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

11) sujet logique > **mantıkça özne** (*mantık+ça özne,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **sujet logique** terimi yerine Türkçede **mantıkça özne** terimi kullanılmaktadır. *Sujet* sözcüğü *özne* ile karşılanırken *logique* sözcüğü *mantıkça* ile karşılanmıştır. Bu terim, her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubuna girmektedir. Arapça olan *mantık* sözcüğü üzerine +CA biçimbirimi eklenmiş ve söz konusu sözcük Türkçeleştirilmiştir.

12) accent de mot > **kelime vurgusu** (*kelime vur-gu+su,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **accent de mot** biçiminde yer alan terim Türkçeye **kelime vurgusu** olarak çevrilmiştir. *Accent* sözcüğüne karşılık olarak *vurgu*, *mot* sözcüğüne karşılık olarak da *kelime* önerilmiştir. Bu terim, biri Türkçe (vurgu) biri yabancı kökenli olan (Ar. kelime) çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

---

42 (*gen* “geniş”ten *gen+el*), (Yaygın biçimde kullanılan kelimenin Fr. *général* “umûmî”ye benzetilerek yapıldığı ileri sürülmektedir) (Ayverdi 2010: 412).

Ayrıca günümüzde Arapça kökenli olan *kelime* yerine Türkçe *sözcük* terimi de kullanılmaktadır.

13) double factitif > **katmerli**[43] **ettirimli** (*kat+mer+li et-tir-im+li,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **double factitif** olarak adlandırılan terim Türkçeye **katmerli ettirimli** olarak çevrilmiştir. *Double* sözcüğü *katmerli* ile karşılanırken *factitif* sözcüğü *ettirimli* ile karşılanmıştır. Bu terim, her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubuna girmektedir.

14) malûm fiil / verbe actif > etken fiil (*et-ken fiil,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **malûm fiil** ve Batı dillerinde yer alan **verbe actif** terimleri yerine Türkçede **etken fiil** terimi kullanılmaktadır. *Malûm* ve *actif* sözcükleri *etken* ile karşılanırken *verbe* sözcüğü Arapça *fiil* ile karşılanmıştır. Bu terim, biri Türkçe (etken) biri yabancı kökenli olan (Ar. fiil) çeviri ögeler grubunda yer almaktadır. Günümüzde ise Arapça *fiil* terimi yerine eyle- kökünden -m biçimbirimiyle türetilen *eylem* terimi de kullanılmaktadır.

---

[43] (<kat+mar), (*Katmar* biçimi halk ağzında kullanılmaktadır.) **1.** Bir şeyin kendi üstünde yaptığı kat, kat kat olan yaprak, çiçek, kumaş, deri, kâğıt gibi şeylerin her bir katı: *"Elbisenin, gülün katmerleri." Baş örtüsünün çenesinin altına gelen katmerlerini düzeltti* (Ahmet H. Müftüoğlu) (Ayverdi 2010: 640).

15) ismi fail / nom d'agent > edici ismi (*ed(t)-ici is(i)m+i,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **ismi fail** ve Batı dillerinde yer alan **nom d'agent** terimleri yerine Türkçede **edici ismi** terimi kullanılmaktadır. *Fail* ve *agent* sözcükleri *edici* ile karşılanırken *nom* sözcüğü Arapça *isim* ile karşılanmıştır. Bu terim, biri Türkçe (edici) biri yabancı kökenli olan (Ar. isim) çeviri ögeler grubuna girmektedir. Günümüzde ise *isim* yerine Türkçe *ad* sözcüğü de kullanılmaktadır.

16) hurufu şemsiye / lettres solaires > güneş harfleri (*güneş harf+leri,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim), (Terimin Fransızcası da Arapçadan (hurûf-ı şemsiyye) tercüme edilmiştir.)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **hurufu şemsiye** ve Batı dillerinde yer alan **lettres solaires** terimleri yerine Türkçede **güneş harfleri** terimi kullanılmaktadır. *Şemsiye* ve *solaires* sözcükleri *güneş* ile *huruf* ve *lettre* sözcükleri de *harf* ile karşılanmıştır. Terimi oluşturan birimlerden biri Türkçe (güneş) diğeri ise Arapça (harf) dır.

17) lingua franca > geçer dil (*geç-er dil,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **lingua franca** biçiminde yer alan terim Türkçeye **geçer dil** olarak çevrilmiştir. *Lingua* sözcüğü *dil*'i karşılarken *franca* sözcüğü *geçer* sözcüğüne karşılık gelmektedir. Bu terim, her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

18) nom propre > özel isim (*öz+el isim,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **nom propre** olarak adlandırılan terim Türkçeye **özel isim** olarak çevrilmiştir. *Propre* sözcüğü *özel* ile karşılanırken *nom* sözcüğü Arapça *isim* ile karşılanmıştır. Terimi oluşturan birimlerden biri Türkçe (özel) diğeri (isim) ise Arapçadır.

19) langue maternelle > ana dili (*ana dil+i,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **langue maternelle** terimi yerine Türkçede **ana dili** terimi kullanılmaktadır. *Langue* sözcüğü *dil, maternelle* sözcüğü *ana* ile karşılanmıştır. Bu terim, her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

20) hurufu kameriye / lettres lunaires > ay harfleri (*ay harf+leri,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim), (Terimin Fransızcası da Arapçadan (hurûf-ı şemsiyye) tercüme edilmiştir.)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **hurufu kameriye** ve Batı dillerinde yer alan **lettres lunaires** terimleri yerine Türkçede **ay harfleri** terimi kullanılmaktadır. *Kameriye* ve *lunaires* sözcükleri *ay* ile karşılanırken *lettre* sözcüğü Arapça *harf* ile karşılanmıştır. Yani söz konusu terim, biri Türkçe (ay) biri yabancı kökenli olan (Ar. harf) olan çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

21) alphabet phonétique > sesçil alfabe (*ses+çil alfabe,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **alphabet phonétique** biçiminde yer alan terim Türkçeye **sesçil alfabe** olarak çevrilmiştir. *Phonétique* sözcüğü *sesçil* ile karşılanırken Fransızca *alphabet* sözcüğü *alfabe* biçiminde Türkçeye aktarılmıştır. Terimi oluşturan birimlerden biri Türkçe (sesçil) diğeri Fransızcadır (alfabe). Ayrıca günümüzde bu terim yerine *sesçil abece* terimi de kullanılmaktadır.

Tablo 9: Çeviri Yöntemiyle Türkçeleştirilen Diğer Dilbilim Terimleri :

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	**HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)**
accent ascendant	**yükselen vurgu**, ascendant=yükselen (Türkçe) accent=vurgu (Türkçe), (yüksel-en vur-gu, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
accent syllabique	**hece vurgusu**, syllabique=hece (Arapça) accent=vurgu(su) (Türkçe), (hece vur-gu+su, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
adjectif possessif	**iyelik sıfatı**, possessif=iyelik (Türkçe) adjectif=sıfat(ı) (Arapça), (iye+lik (iye < idi), sıfat+ı, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
adverbe de	**nicelik zarfı**, quantité=nicelik (Türkçe) adverbe=zarf(ı)

quantité	(Arapça), (nice+lik zarf+ı, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
articulations de phrase	**cümle eklemleri**, phrase=cümle (Arapça) articulations=eklemleri (Türkçe), (Günümüzde yabancı kökenli olan *cümle* yerine Türkçe *tümce* terimi de kullanılmaktadır.), (cümle ek+le-m+leri, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
assimilation progressive	**ilerlek özümleme**, progressive=ilerlek (Türkçe) assimilation=özümleme (Türkçe), (Günümüzde bu terim *ilerleyici benzeşme* terimi ile karşılanmaktadır.), (iler(i)+le-k öz+üm+leme, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
changement phonétique	**ses değişmesi**, phonétique=ses (Türkçe) changement=değişme(si) (Türkçe), (ses değiş-me+si, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
communauté linguistique	**dil topluluğu**, linguistique=dil (Türkçe) communauté=topluluk(u) (Türkçe), (dil top+lu+luk+u, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
consonne	**daraltılı abanık**, constrictive=daraltılı (Türkçe)

constrictive	consonne=abanık[44] (Türkçe), (Günümüzde bu terim yerine *sürtüşmeli ünsüz* (İng. fricative) terimi kullanılmaktadır.), (dar+al-tı+lı aban-ık, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
consonne double	**ikiz abanık**, double=ikiz (Türkçe) consonne=abanık (Türkçe), (Günümüzde bu terim yerine *ikiz ünsüz* terimi kullanılmaktadır.), (iki+z aban-ık, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim), (*İkiz*, sözcüğünün terim anlamıyla dilde benimsenmemesinin sebebi, çoğunlukla insan ve canlıların niteliklerini anlatan bir sözcük olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır, dil kullanıcıları, *ikiz* yerine *çift* sözcüğünü tercih etmektedir.)
consonne douce	**gevşek abanık**, douce=gevşek (Türkçe) consonne =abanık

---

[44] *abanmak* (<aba-n-mak; kökü belli değildir), (aba-mak fiili halk ağzında (DS I, s. 8) geçer (-e) **1.** Dayanmak, yaslanmak: *Yağmurdan şişmiş olan tahta kepenklere iki elimle abandım, açıldılar* (Refik H. Karay). **2.** Bir şeyin üzerine eğilmek, kapanmak: *Rahmi masanın üstüne yığdığı gazetenin üstüne abanmış, başlıkları okuyordu* (Burhan Felek). **3.** Çullanmak, yüklenmek: *İki herif zavallıya abanıyorlar* (Ahmet Rasim). *Göğsüme kuvvetli bir şey abanmış gibi nefesim daralıyor* (Kerime Nadir). **4.** (-den) Sarkmak, uzanmak: *O ise bîpervâ, başını sallaya sallaya gülüyor, geriliyor, ilerliyor, pencereden abanıp aşağılara bakıyor* (Ahmet Rasim) (Ayverdi 2010: 1).

	(Türkçe), (Günümüzde bu terim yerine *yumuşak/tonlu ünsüz* terimleri de kullanılmaktadır.), (gevşek aban-ık, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
consonne nasale	**geniz abanığı**, nasale=geniz (Türkçe) consonne=abanık(ı) (Türkçe), (Aban- eylem köküne -Ik biçimbiriminin eklenmesi sonucu *abanık* terimi türetilmiştir. Ünsüzler ciğerlerden gelen havanın ses yolunda bir kapanma veya bir engelle karşılaşması sonucu oluşmaktadır. aban- eylemi de *Türkçe Sözlük*'te "eğilerek bir şeyin, bir kimsenin üzerine kapanmak" biçiminde tanımlanmıştır. Yani *abanık* terimi aban- eyleminin anlamının genişletilmesi sonucu türetilmiştir.), (Günümüzde bu terim yerine *geniz ünsüzü* terimi kullanılmaktadır.), (geniz aban-ık+ı, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
graphie phonétique	**sesçil yazılış**, phonétique=sesçil (Türkçe) graphie=yazılış (Türkçe), (ses+çil yaz-ıl-ış, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
groupe phonétique	**ses öbeği**,[45] phonétique=ses (Türkçe) groupe=öbek(i) (Türkçe), (ses öbek+i, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
groupe syntaxique	**sözdizimi öbeği**, syntaxique=sözdizimi (Türkçe) groupe=öbek(i) (Türkçe), (sözdiz-im+i öbek+i, dil bilgisi

[45] (Bu sözcüğün (öbek) kökü belli değildir (Ayverdi 2010: 960).

	kurallarına uygun bir türetim)
harmonie consonantique	**abanıklar uyumu**, consonantique=abanık(lar) (Türkçe) harmonie=uyum(u) (Türkçe), (Günümüzde bu terim *ünsüz uyumu* terimi ile karşılanmaktadır.), (aban-ık+lar uy-um+u, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
hurufu asliye / lettres radicales	**kök harfleri**, asliye, radicales=kök (Türkçe) hurufu, lettres=harfleri (Arapça), (kök harf+leri, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
isoton, isotonique	**eş tonlu**, iso=eş (Türkçe) ton, tonique=tonlu (Fransızca *ton* sözcüğü üzerine +lI biçimbirimi eklenmiş ve sözcük Türkçeleştirilmiştir.), (eş ton+lu, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
labio-dentale	**dudaksıl-dişsel**, labio=dudaksıl (Türkçe) - dentale=dişsel (Türkçe), (dudak+sıl - diş+sel, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
langage animal	**hayvan dili**, animal=hayvan (Arapça) langage=dil(i) (Türkçe), (hayvan dil+i, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
language humain	**insan dili**, humain=insan (Arapça) language=dil(i) (Türkçe), (insan dil+i, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
langue morte	**ölü dil**, morte=ölü (Türkçe) langue=dil (Türkçe), (öl-ü dil, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
langue pure	**arı dil**, pure=arı (Türkçe) langue=dil (Türkçe)

mutation consonantique ou Permutation de consonnes	**abanık değşilimi**, consonantique, consonnes=abanık (Türkçe) mutation, permutation=değşilim(i) (Türkçe), (Günümüzde bu terim yerine *ünsüz değişmesi* terimi kullanılmaktadır.), (aban-ık değ(i)ş-il-im+i, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
nispet zamiri / pronom relatif	**ilgi zamiri**, nispet, relatif= ilgi (Türkçe) pronom=zamir(i) (Arapça), (il-gi zamir+i, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
ordre des mots	**kelime sırası**, mots=kelime (Arapça) ordre=sıra(sı) (Türkçe), (kelime sıra+sı, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim), (Günümüzde *sıra* sözcüğü yerine *diziliş* kullanılmaktadır.)
préfixe	**ön ek**, pré (ön ek)=ön (Türkçe) fixe=ek (Türkçe)
sujet réel	**gerçek özne**, réel=gerçek (Türkçe) sujet=özne[46] (Türkçe)
wanderwort	**gezgin kelime**, wander=gezgin (Türkçe) wort=kelime (Arapça), (Yabancı kökenli olan *kelime* yerine Türkçe *sözcük* terimi de kullanılmaktadır.), (gez-gin kelime, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

[46] *Özne*, *nesne*'ye benzetilerek türetilmiş olmalıdır; ancak nasıl türetildiği belli değildir (Ayverdi 2010: 970).

1. 1. 2. Felsefe ve Gramer Terimleri

1) self-education / kendini terbiye > kendini eğitim (*kendi+n+i eğit-im,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **self-education** ve Osmanlı Türkçesinde yer alan **kendini terbiye** terimleri yerine Türkçede **kendini eğitim** terimi kullanılmaktadır. *Education* ve *terbiye* sözcükleri Türkçe *eğitim* ile karşılanmaktadır, ayrıca terimi oluşturan birimlerden biri olan *kendi* sözcüğü de Türkçedir. Dolayısıyla söz konusu terim, her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

2) gayri irade / non volontaire > iradedışı (*irade / dış+ı,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim), (Çeviri yapılırken terimin Osmanlı Türkçesindeki biçimi örnek alınmıştır.)

Batı dillerinde yer alan **non volontaire** ve Osmanlı Türkçesinde yer alan **gayri irade** terimleri yerine Türkçede **iradedışı** terimi kullanılmaktadır. *Dış* sözcüğü *non* ve *gayri* ile karşılanmıştır. Söz konusu terim, biri Türkçe (dış), biri yabancı kökenli olan (Ar. irade) çeviri ögeler grubuna girmektedir.

Sayılı, olumsuz anlamsal içerik sunan Fransızca *non* biçimbiriminin Türkçede "dışlayıcı yoksunluk" kavramını işaret eden *yad* köküyle karşılanabileceğini söylemiştir. Bu sözcüğün terimsel açıdan önemine değinmiş ve böyle bir kökün türetiminin zor olduğunu belirtmiştir. *Yadestetik, yad* köküne başvurulması sonucu türetilen bir birim olma özelliği taşımaktadır. Bu konuda verilebilecek diğer örnekler: *yad kişi* (Belli bir yerden olmayan fakat o yer dışında herhangi bir yerden olabilen bir kişidir.), *yad eller* (Belli bir memleket dışında bulunmak şartıyla her memlekete uygulanabilecek bir sözcüktür) (Sayılı 1994: 470-471). Ayrıca *yad* kökünün

benimsenmesi durumunda *yadmadensel, yadtutuşkan, yaddolu, yadboş* gibi terimlerin türetilebileceğini vurgulamaktadır (Sayılı 1994: 479).

Bu çalışmada kullanılmak üzere taranılan terim sözlüklerinde ise bir zamanlar Fransızca olumsuz bir öneki (non) karşılamak amacıyla önerilen *yad* köküne başvurulması sonucu türetilen terim örneklerine rastlanmamıştır.

3) taksimi âmal / division du travail > iş bölümü (*iş böl-üm+ü,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **division du travail** ve Osmanlı Türkçesinde yer alan **taksimi âmal** terimleri yerine Türkçede **iş bölümü** terimi kullanılmaktadır. *Travail* ve *âmal* sözcükleri *iş, division* ve *taksim* sözcükleri *bölüm* ile karşılanmıştır. Bu terim, her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

4) beynelcinseyn / intersexuel > cinsarası (*cins / ara+sı,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **intersexuel** ve Osmanlı Türkçesinde yer alan **beynelcinseyn** terimleri yerine Türkçede **cinsarası** terimi kullanılmaktadır. *Intersexual*'i oluşturan birimlerden olan *inter* ön eki ve *beyn(el), ara* ile karşılanmıştır. Birleşik sözcüğü oluşturan diğer birim ise Arapça kökenli olan *cins*'tir. Yani söz konusu terim, biri Türkçe (ara), biri yabancı kökenli olan (Ar. cins) çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

1. 1. 3. Türe (Hukuk) Terimleri

1) idare meclisi / conseil administratif > yönetim kurulu[47] (*yön+e-t-im*[48] (Ettirgen çatıyı kodlayan -(I)t biçimbirimi kalıplaşmıştır (Zülfikar 1991:143).) *kurul+u,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **conseil administratif** ve Osmanlı Türkçesinde yer alan **idare meclisi** terimlerini karşılamak için Türkçede **yönetim kurulu** terimi kullanılmaktadır. *Administratif* ve *idare* sözcükleri *yönetim, conseil* ve *meclis* sözcükleri de *kurul* ile karşılanmıştır. Bu terim, biri Türkçe (yönetim), biri yabancı kökenli olan (Moğ. kurul) çeviri ögeler grubuna girmektedir.

2) iş hukuku / droit de travail > iş türesi (*iş türe+si,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **droit de travail** ve Osmanlı Türkçesinde yer alan **iş hukuku** terimleri Türkçede **iş türesi** terimi ile karşılanmaktadır. *Droit* ve *hukuk* sözcükleri yerine Türkçe *türe* terimi kullanılmaktadır, *iş* sözcüğü zaten Türkçe kökenlidir. Yani bu terim, her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

---

[47] Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* adlı eserinde *kurul* sözcüğünün < Moğ. *xuril* (< * *xur-hu*)'dan geldiğini belirtmektedir.

[48] Bu sözcük için bk. *yönetmek* (Ayverdi 2010: 1364).

3) müşterek mülkiyet > ortak[49] **mallık** (*orta+k* (EDPT, ortuk (ortok), apparently Den. N. Fr. ortu:, but the function of the Suff., normally Diminutive, is obscure; 'partner') s. 205a, *mal+lık*, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **müşterek mülkiyet** biçiminde yer alan terim Türkçeye **ortak malllık** olarak çevrilmiştir. *Müşterek* sözcüğü *ortak* ile karşılanmaktadır. Söz konusu terim biri Türkçe (ortak) biri yabancı kökenli olan (Ar. mal) çeviri ögeler grubuna girmektedir. *Mal* sözcüğü, +lIk biçimbiriminin eklenmesiyle Türkçeleştirilmiştir.

Tablo 10: Çeviri Yöntemine Başvurularak Türetilen Diğer Türe Terimleri:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	**HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)**
muntazar haklar / droits futurs	**beklenen haklar**, muntazar, futurs=beklenen (Türkçe) droits =haklar (Arapça), (bekle-n-en hak+lar, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

[49] Eski Türkçede *ortuk < ortok > ortak < ortu "orta" +k*, kurallara göre açıklanması güç olan bu sözcük örnekseme yöntemiyle oluşturulmuş olmalıdır; sözcük Farsça ve Moğolcaya, ayrıca Balkan dillerine de geçmiştir (Ayverdi 2010: 953). Konuyla ilgili olarak Yusuf Çotuksöken ise +k'nin türetimsel bir biçimbirim olduğunu, ad kök ve gövdelerinden ad türünde sözcükler türetmede kullanıldığını belirtmekte ve şu örnekleri vermektedir: *bebe > bebe-k, kap > kab-u-k, orta > orta-k, top > top-u-k* gibi (Çotuksöken 1991: 61).

feshi ihbar / dénonciation	**bozma bildirimi**, fesih=bozma (Türkçe) ihbar=bildirim(i) (Türkçe), dénonciation=bozma bildirimi, (boz-ma bil-dir+im+i, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

1. 1. 4. Bitkibilim (Botanik) Terimleri

1) cellule-mére > anahücre

Batı dillerinde **cellule-mére** olarak adlandırılan terim Türkçeye **anahücre olarak** çevrilmiştir. *Cellule* sözcüğü *hücre, mére* sözcüğü *ana* ile karşılanmıştır. Bu terim, biri Türkçe (ana) diğeri yabancı kökenli olan (Ar. hücre) çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

2) ilmi nebatat / botanique > bitkibilim (*bit-ki / bil-im,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **ilmi nebatat** ve Batı dillerinin söz varlığında yer alan **botanique** terimleri yerine Türkçede **bitkibilim** terimi kullanılmaktadır. *Nebatat* sözcüğü *bitki, ilim* sözcüğü de *bilim* ile karşılanmıştır. Bu terim, her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubuna girmektedir.

3) nebatatı havaiye / plantes aériennes > hava bitkileri (*hava bit-ki+leri,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **nebatatı havaiye** ve Batı dillerinin söz varlığında yer alan **plantes aériennes** terimleri Türkçeye **hava bitkileri** olarak çevrilmiştir. *Nebatat* ve *plantes* sözcükleri *bitkileri* ile karşılanmıştır. Bu terim biri

Türkçe (bitki) biri yabancı kökenli olan (Ar. hava) çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

1. 1. 5. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri

1) manuscrit > **el yazması** (*el yaz-ma+sı,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **manuscrit** biçiminde biçiminde yer alan terim Türkçeye **el yazması** olarak çevrilmiştir. Söz konusu terim, her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

2) vechi şebeh > benzeme yönü (*benze-me yön+ü,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **vechi şebeh** olarak adlandırılan terim Türkçeye **benzeme yönü** olarak çevrilmiştir. *Şebeh* sözcüğü *benzeme*, *vech* sözcüğü de *yön* ile karşılanmıştır. Bu terim, her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

Tablo 11: Çeviri Yöntemine Başvurularak Türetilen Diğer Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	**HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)**
istiarei musarraha	**açık iğretileme**, musarraha=açık (Türkçe) istiare=iğretileme (Türkçe), (aç-ık iğreti+leme, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

monologue intérieur	**iç söyleniş**, intérieur=iç (Türkçe) monologue=söyleniş (Türkçe), (iç söyle-n-iş, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
şaheser / chef-d'oeuvre	**baş eser**, şah, chef=baş (Türkçe) oeuvre=eser (Arapça)

1. 1. 6. Tarım Terimleri

1) arides klima > **kurak iklim** (*kurak* (EDPT, kurğak (kurğa:k) Dev. N. fr. kurğa:-; 'dry land; dryness, drought' (s. 653b)), *iklim,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **arides klima** olarak adlandırılan terim Türkçeye **kurak iklim** olarak çevrilmiştir. *Arides* sözcüğü *kurak, klima* sözcüğü *iklim* ile karşılanmıştır. Bu terim, biri Türkçe (kurak) biri yabancı kökenli olan (Ar. iklim) çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

2) dona mukavemet / kälteresistenz > don dayanırlığı (*don dayan-ır+lık+ı,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **dona mukavemet** ve Batı dillerinin söz varlığında yer alan **kälteresistenz** terimleri Türkçeye **don dayanırlığı** olarak çevrilmiştir. *Mukavemet* ve *resistenz* sözcükleri *dayanırlık, kälter* sözcüğü de Türkçe kökenli olan *don* ile karşılanmıştır. Söz konusu terim her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubuna girmektedir.

3) intrazonale böden > katarası topraklar (*kat / ara+sı toprak+lar,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **intrazonale böden** olarak adlandırılan terim Türkçeye **katarası topraklar** olarak çevrilmiştir. *İntrazonale*'i oluşturan birimlerden biri olan *intra* ön eki Türkçe *ara, zonale* ise Türkçe *kat* sözcüğü ile karşılanırken, terimi oluşturan diğer birim *böden* ise Türkçede *toprak* ile karşılanmıştır. Bu terim, bütün sözcükleri Türkçe olan çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

1. 1. 7. Teknik Terimler I

1) toz aspiratörü / aspirateur de poussiére > tozemer (*toz / em-er,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **toz aspiratörü** ve Batı dillerinde yer alan **aspirateur de poussiére** terimleri Türkçeye **tozemer** olarak çevrilmiştir. *Poussiére* sözcüğü Türkçe toz, *aspirateur* sözcüğü de *emer* ile karşılanmıştır. Bu terim her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

2) imâl usulu / herstellungsverfahren > yapım yöntemi[50] (*yap-ım yön+tem+i,* dil bilgisi kurallarına aykırı bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **imâl usulu** ve Batı dillerinde **herstellungsverfahren** olarak adlandırılan terim Türkçeye **yapım yöntemi** olarak çevrilmiştir. *İmâl* ve *herstellung* sözcüklerine karşılık olarak *yapım*; *usul* ve *verfahren* sözcüklerine

---

[50] *yöntem* (yanlış tür. < yön + tem) [Türkçede addan ad yapan +tem biçimbirimi yoktur; *sistem* sözcüğüne benzetilerek türetilmiş olabilir.] (Ayverdi 2010: 1364).

karşılık olarak da *yöntem* kullanılmaktadır. Bu terim her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubuna girmektedir.

Tablo 12: Çeviri Yöntemine Başvurularak Türetilen Diğer Teknik Terimler:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	**HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)**
adî cam / verre simple	**yalın cam**, adî, simple=yalın (Türkçe) verre=cam (Farsça)
devvar saha / champ tournant	**döner alan**, devvar, tournant=döner (Türkçe) saha, champ= alan (Türkçe), (dön-er alan, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
hebemaschinen	**kaldırma makinaları**, hebe=kaldırma (Türkçe) maschinen=makinaları (İtalyanca), (kaldır-ma makina+ları, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
mayi beton / béton liquide	**sulu beton**, mayi, liquide=sulu (Türkçe) béton=beton (Fransızca), (su+lu beton, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

1. 1. 8. Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri

1) homologue > eşköken (*eş / kök+en,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **homologue** olarak adlandırılan terim Türkçeye **eşköken** olarak çevrilmiştir. *Homo* ön eki *eş, logue* sözcüğü de *köken* ile karşılanmıştır. Bu terim, her iki sözcüğü de Türkçe olan çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

2) multicellulaire > çok hücreli (*çok hücre+li,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında yer alan **multicellulaire** terimi yerine Türkçede **çok hücreli** terimi kullanılmaktadır. *Multi* ön eki *çok*, *cellulaire* sözcüğü de *hücre* ile karşılanmıştır. Bu terim biri Türkçe (çok) biri yabancı kökenli olan (Ar. hücre) çeviri ögeler grubuna girmektedir.

3) kadidi dahilî / endosquelette > içiskelet

Osmanlı Türkçesinde yer alan **kadidi dahilî** ve Batı dillerinin söz varlığında yer alan **endosquelette** terimleri Türkçeye **içiskelet** olarak çevrilmiştir. *Dahilî* ve birleşik sözcüğü oluşturan birimlerden biri olan *endo* sözcükleri *iç*, *kadid* ve *squelette* sözcükleri de *iskelet* ile karşılanmıştır. Bu terim biri Türkçe (iç) biri yabancı kökenli olan (Fr. iskelet) çeviri ögeler grubunda yer almaktadır.

Tablo 13: Çeviri Yöntemine Başvurularak Türetilen Diğer Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)
intercellulaire	**hücre arası**, cellulaire=hücre (Arapça) inter (ön ek)=ara(sı) (Türkçe), (hücre ara+sı, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
mother cell / cellule mére	**ana hücre**, mother, mére=ana (Türkçe) cell, cellule=hücre (Arapça)
polyhybride	**çoklu melez**, poly (ön ek)=çok(lu) (Türkçe) hybride= melez (Arapça), (çok+lu melez, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Çeviri yönteminin kullanılmasıyla çeşitli bilim dallarına özgü çok sayıda yabancı terim Türkçeleştirilmiştir. Bu yolla terimler Türkçeleştirilirken diğer terim türetme yöntemlerinden (Türetimsel ve çekimsel biçimbirimlerden yararlanma, sözcük birleştirme vb.) de faydalanılmıştır.

1. 2. TÜRETİMSEL BİÇİMBİRİMLERLE KÖK ve GÖVDELERDEN TERİM TÜRETME

Çeşitli bilim dallarına özgü yabancı terimler türetimsel biçimbirimlere başvurularak Türkçeleştirilmiştir. Söz konusu yöntemin kullanılmasıyla Türkçeleştirilen terimler ve ait olduğu bilim dalları aşağıda yer almaktadır:

1. 2. 1. Dilbilim Terimleri

1. 2. 1. 1. Batı Kökenli -ion Biçimbirimini Karşılayan Biçimbirimlerle Terim Türetme

1) articulation > boğumlama (*boğ-um+lama,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında bulunan **articulation** terimi yerine Türkçede **boğumlama** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli -ion biçimbirimi, *boğumlama* örneğinde *boğum* gövdesi üzerine eklenen +lAmA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

2) intonation > tonlama[51] (*ton+lama,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerindeki **intonation** terimini karşılamak için Türkçede **tonlama** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli -ion biçimbirimi, *tonlama* örneğinde *ton* kökü üzerine eklenen +lAmA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

3) gémination > ikizlenme (*iki+z+le-n-me,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **gémination** olarak adlandırılan terim Türkçede **ikizlenme** olarak karşılanmıştır. Batı kökenli -ion biçimbirimi, *ikizlenme* örneğinde *ikiz* gövdesi üzerine eklenen +lAnmA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

---

[51] *ton* (Fr. ton < Lat. < Yun.) (Ayverdi 2010: 1261).

4) agglutination > bitişim (*bitiş-im*, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerindeki **agglutination** terimini karşılamak için Türkçede **bitişim** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli -ion biçimbirimi, bu örnekte *bitiş-* eylem kökü üzerine eklenen -Im türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

Tablo 14: Konu ile İlgili Diğer Örnekler:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	**HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)**
consonantification	**abanıklaşma** (Bu örnekte -ion, *abanık* gövdesi üzerine eklenen +lAşmA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.), (aban-ık+laşma, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
contamination	**bulaşma** (Bu örnekte -ion, *bulaş-* eylem kökü üzerine eklenen -mA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.), (bulaş-ma, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
dissimilation	**özgeleme** (Bu örnekte -ion, *özge* gövdesi üzerine eklenen +lAmA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır ve bu terim yerine günümüzde *benzeşmezlik* terimi kullanılmaktadır.), (öz+ge+leme, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
gutturalisation	**boğazdanlaşma** (Bu örnekte -ion, *boğazdan* gövdesi üzerine eklenen -lAşmA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır, *boğazdan* sözcüğünde yer alan +dan

	biçimbirimi *sıra***dan** sözcüğündeki türetimsel biçimbirimle benzer özellikler taşımaktadır.), (boğaz+dan+laş-ma, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
palatalisation	**damaksıllaşma** (Batı kökenli -ion biçimbirimi, *damaksıl* (+sIl biçimbirimi addan sıfat türetmektedir.) ad gövdesi üzerine eklenen +lAşmA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.), (damak+sıl+laş-ma, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
tenkit / ponctuation	**noktalama** (Bu örnekte -ion, ad kökü üzerine eklenen +lAmA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.), (nokta+lama, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
vocalisation	**açınıklaşma** (Bu örnekte -ion, *açınık* gövdesi üzerine eklenen +lAşmA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır ve günümüzde bu terim yerine *ünlüleşme* terimi kullanılmaktadır.), (aç-ın-ık+laşma, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

1. 2. 1. 2. Batı Kökenli -izm Biçimbirimini Karşılayan Biçimbirimlerle Terim Türetme

1) lambdaïsme > leleşme (*le+leş-me*, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **lambdaïsme** terimini karşılamak için Türkçede **leleşme** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli +izm biçimbirimi bu örnekte *le* seslemi üzerine eklenen +lAşmA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

2) consonantisme > abanıklık (*aban-ık+lık,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **consonantisme** terimini karşılamak için Türkçede **abanıklık** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli +izm biçimbirimi bu örnekte *abanık* eylem gövdesi üzerine eklenen +lIk türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

1. 2. 1. 3. Olumsuz Anlamsal İçerik Sunan Batı Kökenli Biçimbirimleri Karşılayan Biçimbirimlerle Terim Türetme

1) invoice > sessiz (*ses+siz,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında yer alan **invoice** terimi yerine Türkçede **sessiz** terimi kullanılmaktadır. *Invoice* sözcüğünde bulunan *in* ön eki Türkçede yokluk kodlayan +sIz türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

2) aton / inaccentué > vurgusuz (*vur-gu+suz,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **aton / inaccentué** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **vurgusuz** terimi kullanılmaktadır. *Aton* sözcüğünde bulunan *a* ve *inaccentué* sözcüğünde bulunan *in* olumsuz ön ekleri Türkçede yokluk kodlayan +sIz türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

1. 2. 2. Felsefe ve Gramer Terimleri

1. 2. 2. 1. Batı Kökenli -izm Biçimbirimini Karşılayan Biçimbirimlerle Terim Türetme

1) tasavvuf / mysticisme > gizemcilik[52] (*giz+em+cilik,* dil bilgisi kurallarına aykırı bir türetim; çünkü -Am eylem köklerine eklenen türetimsel bir biçimbirimdir (kuram, tutam vb.))

Batı dillerinin söz varlığında bulunan **mysticisme** ve Osmanlı Türkçesinde bulunan **tasavvuf** terimi yerine Türkçede **gizemcilik** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli +izm biçimbirimi bu örnekte *gizem* ad gövdesi üzerine eklenen +CIlIk türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

2) intikadiye / criticisme > eleştirimcilik[53] (*ele-ş-tir-im+cilik,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **criticisme** ve Osmanlı Türkçesinde **intikadiye** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **eleştirimcilik** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli +izm biçimbirimi bu örnekte *eleştirim* gövdesi üzerine eklenen +CIlIk türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

---

[52] *gizem* (< giz + em) *yeni.* Sır, giz (Ayverdi 2010: 425).

[53] *eleştirmek* (ele-mek'ten tekrarlanma anlatan bir biçimbirimle *ele-ş-tir-mek* sözcüğü türetilmiştir.), (Ayverdi 2010: 337).

3) cezriye / radicalisme > köktencilik[54] (*kök+ten+cilik,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **radicalisme**, Osmanlı Türkçesinde **cezriye** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **köktencilik** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli +izm biçimbirimi bu örnekte *kökten* ad gövdesi üzerine eklenen +CIlIk türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

Tablo 15: Konu ile İlgili Diğer Örnekler:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	**HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)**
ananeviye / traditional**isme**	geleneksel**cilik**[55] (+izm biçimbirimi *geleneksel* (gel-enek+sel) gövdesi üzerine eklenen +CIlIk ile karşılanmıştır.), (gel-enek, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
cebriye / fatal**isme**	kader**cilik** (+izm biçimbirimi *kader* ad kökü üzerine eklenen +CIlIk ile karşılanmıştır.), (kader+cilik, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

[54]*Köktencilik* sözcüğünde ayrılma / çıkma durumunu (ablative) kodlayan çekimsel biçimbirim (+DAn), türetimsel biçimbirim olarak değerlendirilmektedir.

[55]*Gel-enek*, *görenek*'e benzetilerek türetilmiş olmalıdır (Ayverdi 2010: 410).

ferdaniye / individual**isme**	birey**cilik**[56] (+izm biçimbirimi *birey* (bir+ey) gövdesi üzerine eklenen +CIlIk ile karşılanmıştır.), (bir+ey, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
fıtriye / vehbi**ye**, nativ**isme** / inné**isme**	doğuştan**cılık**[57] (+izm biçimbirimi *doğuştan* (doğ-uş+tan) gövdesi üzerine eklenen +CIlIk ile karşılanmıştır.), (doğ-uş+tan+cılık, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
hakikiye / réal**isme**	gerçek**çilik** (+izm biçimbirimi *gerçek* ad kökü üzerine eklenen +CIlIk ile karşılanmıştır.), (gerçek+çilik, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
hodkâmlık / ego**ïsme**	ben**cilik** (+izm biçimbirimi *ben* ad kökü üzerine eklenen +CIlIk ile karşılanmıştır.), (ben+cilik, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
izafiye / relativ**isme**	göre**cilik** / bağıntı**cılık** (+izm biçimbirimi *göre* (gör-e) ve *bağıntı* (ba-ğ+ıntı (-IntI biçimibirimi eylem üzerine eklenir; ama bu örnekte söz konusu biçimbirim ad üzerine eklenmiştir.) sözcükleri üzerine eklenen +CIlIk ile karşılanmıştır.), (gör-e+cilik (-A biçimbirimi (ulaç) bu örnekte kalıplaşmıştır.), bağ+ıntı+cılık (Eylem köklerine eklenen -(I)ntI sınırlı sayıda örnekte ad soylu

[56] *Birey* sözcüğü, Eski Türkçede *biregü* (bir+egü) biçimindedir.

[57] *Doğuştancılık* sözcüğündeki ayrılma / çıkma durumunu (ablative) kodlayan çekimsel biçimbirim (+DAn) türetimsel biçimbirim olarak değerlendirilmektedir.

	sözcüklere eklenmektedir.), dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
kesreti ilâh mesleği / polythé**isme**	çoktanrı**cılık** (+izm biçimbirimi *çoktanrı* sözcüğü üzerine eklenen +CIlIk ile karşılanmıştır.), (çok / tanrı+cılık, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
lâedriye / agnostic**isme**	bilinemez**cilik** (+izm biçimbirimi *bilinemez* (bil-in-e-mez) gövdesi üzerine eklenen +CIlIk ile karşılanmıştır.), (bil-in-e-mez+cilik, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
mefhumiye / conceptual**isme**	kavram**cılık** (+izm biçimbirimi *kavram* (kavra-m) gövdesi üzerine eklenen +CIlIk ile karşılanmıştır.), (kavra-m+cılık, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
mesleki tecribiyun / experimental**isme**	deneysel**cilik**[58] (+izm biçimbirimi *deneysel* (dene-y+sel) gövdesi üzerine eklenen +CIlIk ile karşılanmıştır.), (dene-y, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim, -Ay biçimbirimi söz konusu sözcükte ünlü boşluğu (İng. hiatus)nu engellemek için eylem köküne doğrudan -y olarak eklenmiştir.), dil bilgisi kurallarına

[58]*Deney* sözcüğünün türetilmesinde başvurulan biçimbirimlerden olan -Ay, yön gösteren *kuzey* ve *güney* sözcüklerinin kuruluşunda da yer almaktadır. Bu sözcükler, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinin söz varlığında da bulunmasından dolayı -Ay biçimbirimi eski bir biçimbirim olarak değerlendirilmelidir (Korkmaz 2009: 35).

	uygun bir türetim)
sermayecilik / capital**isme**	anamal**cılık** (+izm biçimbirimi *anamal* (ana+mal) birleşik sözcüğü üzerine eklenen +CIlIk ile karşılanmıştır.), (ana / mal+cılık, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
tab'aniye / natur**isme**	doğa**cılık** (+izm biçimbirimi *doğa (*doğ-a) gövdesi üzerine eklenen +CIlIk ile karşılanmıştır.), (doğ-a+cılık, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
tahaddüsiye / intuitionn**isme**	sezgi**cilik** (+izm biçimbirimi *sezgi* (sez-gi) gövdesi üzerine eklenen +CIlIk ile karşılanmıştır.), (sez-gi+cilik, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde cali mastar olan **+iyye**, Batı dillerinde **+izm** ve Türkçede **+CIlIk** biçimbirimine karşılık gelmektedir.

1. 2. 2. 2. Batı Kökenli -eur Biçimbirimini Karşılayan Biçimbirimlerle Terim Türetme

1) muallim, mürebbi / instructeur > öğretici (*öğret-ici,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **muallim/mürebbi**, Batı dillerinde **instructeur** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **öğretici** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli +eur biçimbirimi bu örnekte *öğret-* eylem kökü üzerine eklenen -IcI türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

2) mürebbi / educateur > eğitmen, öğretmen (*eğit-men,* öğret-men, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **mürebbi**, Batı dillerinde **educateur** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **eğitmen, öğretmen** terimleri kullanılmaktadır. Batı kökenli +eur biçimbirimi bu örnekte *öğret-* ve *eğit-* eylem kökleri üzerine eklenen -mAn türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

1. 2. 3. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri

1. 2. 3. 1. Batı Kökenli -izm Biçimbirimini Karşılayan Biçimbirimlerle Terim Türetme

1) symbolisme > **simgecilik** (*simge+cilik,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **symbolisme** terimini karşılamak için Türkçede **simgecilik** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli +izm biçimbirimi bu örnekte *simge* sözcüğü üzerine eklenen +cilik türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

2) passalisme > geçmişçilik (*geç-miş+çilik,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **passalisme** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **geçmişçilik** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli +izm biçimbirimi bu örnekte *geçmiş* (geç-miş) gövdesi üzerine eklenen +CIlIk türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

3) intégralisme > bütüncülük (*büt-ü-n+cülük,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **intégralisme** terimini karşılamak için Türkçede **bütüncülük** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli +izm biçimbirimi bu örnekte *bütün* gövdesi üzerine eklenen +CIlIk türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

Tablo 16: Konu ile İlgili Diğer Örnekler:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	**HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)**
impression**isme**	izlenim**cilik** (+izm biçimbirimi *izlenim* gövdesi üzerine eklenen +CIlIk ile karşılanmıştır.), (iz+le-n-im+cilik, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
néolog**isme**	yenicil deyim / yenicil**lik** (+izm biçimbirimi *yenicil* (yeni+cil) gövdesi üzerine eklenen +lik ile karşılanmıştır.), (yeni+cil, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
popul**isme**	halk**çılık** (+izm biçimbirimi *halk* kökü üzerine eklenen +çılık ile karşılanmıştır.), (halk+çılık, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

1. 2. 4. Teknik Terimler I

1. 2. 4. 1. Batı Kökenli -eur Biçimbirimini Karşılayan Biçimbirimlerle Terim Türetme

1) générateur / müvellit > üreteç (*üre-t-eç,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **müvellit,** Batı dillerinde **générateur** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **üreteç** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli +eur biçimbirimi bu örnekte *üret-* eylem gövdesi üzerine eklenen -Aç türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

2) distributeur / distribütör > dağıtaç (*dağıt-aç,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **distribütör,** Batı dillerinde **distributeur** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **dağıtaç** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli +eur biçimbirimi bu örnekte *dağıt-* eylem kökü üzerine eklenen -Aç türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

3) détecteur > bulucu (*bul-ucu,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **détecteur** terimini karşılamak için Türkçede **bulucu** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli +izm biçimbirimi bu örnekte *bul-* eylem kökü üzerine eklenen -IcI türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

1. 2. 5. Türe Terimleri

1. 2. 5. 1. Batı Kökenli -eur Biçimbirimini Karşılayan Biçimbirimlerle Terim Türetme

1) fondateur / müessis > kurucu (*kur-ucu,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **müessis**, Batı dillerinde **fondateur** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **kurucu** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli +eur biçimbirimi bu örnekte *kur-* eylem kökü üzerine eklenen -IcI türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

2) instigateur / azmettiren > suç işleten (*suç iş+le-t-en,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **azmettiren** ve Batı dillerinde **instigateur** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **suç işleten** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli +eur biçimbirimi bu örnekte *suç işlet-* birleşik eylemi üzerine eklenen -An türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

3) provocateur / muharrik > kışkırtan (*kışkırt-an,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **muharrik**, Batı dillerinde **provocateur** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **kışkırtan** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli +eur biçimbirimi bu örnekte *kışkırt-* eylem kökü üzerine eklenen -An türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

1. 2. 5. 2. Batı Kökenli -ion Biçimbirimini Karşılayan Biçimbirimlerle Terim Türetme

1) donation / teberru > bağışlama (*bağış+lama,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **teberru** ve Batı dillerinde **donation** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **bağışlama** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli -ion biçimbirimi bu örnekte *bağış* ad kökü üzerine eklenen +lAmA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

2) T. naturalisation / vatandaşlığa alma > yurddaşlama (*yurd+daş+lama,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **vatandaşlığa alma** ve Batı dillerinde **T. naturalisation** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **yurddaşlama** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli -ion biçimbirimi bu örnekte *yurddaş* gövdesi (yurd+daş) üzerine eklenen +lAmA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

1. 2. 6. Tarım Terimleri

1) bodenkristallisation > toprakta billurlaşma (*toprak+ta billur+laş-ma,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **bodenkristallisation** terimini karşılamak için Türkçede **toprakta billurlaşma** terimi kullanılmaktadır. Terimin Türkçe karşılığı iki birimden oluşmaktadır. *Boden* sözcüğü *toprak, kristallisation* sözcüğü de *billurlaşma* ile karşılanmıştır. Batı kökenli -ion biçimbirimi bu örnekte *billur* ad kökü üzerine eklenen +lAşmA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

2) klima faktor / iklim faktoru > **iklim etmeni** (*iklim et-men+i,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **iklim faktoru**, Batı dillerinde **klima faktor** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **iklim etmeni** terimi kullanılmaktadır. *Faktor* sözcüğüne karşılık gelen Türkçe sözcük *etmen*'dir. Bu sözcük et- eylemi üzerine -mAn biçimbiriminin eklenmesiyle oluşturulmuştur.

1. 2. 7. Bitkibilim Terimleri

1) subérination / filinileşme > mantarlaşma (*mantar+laş-ma,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **filinileşme** ve Batı dillerinde **subérination** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **mantarlaşma** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli -ion biçimbirimi bu örnekte *mantar* ad kökü üzerine eklenen +lAşmA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

1. 2. 8. Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri

1) maturation > **olgunlaşma** (*ol-gun+laş-ma,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **maturation** terimini karşılamak için Türkçede **olgunlaşma** terimi kullanılmaktadır. Batı kökenli -ion biçimbirimi bu örnekte *olgun* gövdesi (ol-gun) üzerine eklenen +lAşmA türetimsel biçimbirimiyle karşılanmıştır.

Biçimbirimlerle terim türetme yöntemine, diğer yöntemlerle terim türetilirken de başvurulmaktadır.

1. 3. SÖZCÜK BİRLEŞTİRME YÖNTEMİYLE TERİM TÜRETME

Çeşitli bilim dallarına özgü yabancı terimler sözcük birleştirme yöntemine başvurularak da Türkçeleştirilmiştir. Bu yöntemle Türkçeleştirilen terimler ve ait olduğu bilim dalları aşağıda yer almaktadır:

1. 3. 1. Dilbilim Terimleri

1) monosyllabe > **tek heceli** (*tek hece+li,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **monosyllabe** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **tek heceli** terimi kullanılmaktadır. *Monosyllabe* bir ön ek (mono) ve bir sözcükten (syllabe) oluşmakta, birleşik yazılmaktadır. *Mono* ön eki Türkçede *tek; syllabe* ise *hece* sözcüğü ile karşılanmıştır ve *hece* sözcüğü üzerine +lI türetim eki getirilmiştir. Yani Batı dillerinde iki birimden oluşan; fakat birleşik yazılan bir sözcük Türkçede de sözcük birleştirme yöntemine başvurulması sonucu iki birimle karşılanmış; ama söz konusu terim ayrı yazılmıştır.

2) synchronique > **birzamanlı** (*bir / zaman+lı,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **synchronique** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **birzamanlı** terimi kullanılmaktadır. *Synchronique* bir ön ek (syn) ile bir sözcükten (chronique) oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *birzamanlı* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de birleşik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan ***syn*** *bir,* ikinci birim ***chronique*** de *zamanlı* sözcüğü ile karşılanmıştır. *Zaman* sözcüğü üzerine +lI türetimsel biçimbirimi eklenmiştir. Ayrıca günümüzde bu terim yerine *eş zamanlı* terimi de kullanılmaktadır.

3) bilabiale > çift dudaksıl (*çift dudak+sıl,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **bilabiale** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **çift dudaksıl** terimi kullanılmaktadır. *Bilabiale* terimi bir ön ek (bi) ile bir sözcükten (labiale) oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Türkçede ***bi*** *iki;* ***labiale*** ise *dudaksıl* sözcüğü ile karşılanmıştır ve *dudak* sözcüğü üzerine +sIl türetimsel bçimbirimi eklenmiştir. Batı dillerinde iki birimden oluşan; fakat birleşik yazılan bir sözcük Türkçede de sözcük birleştirme yöntemine başvurulması sonucu iki birimle karşılanmıştır; ama söz konusu terimi oluşturan ögeler ayrı yazılmaktadır.

1. 3. 1. 1. Batı Kökenli *-loji* Sözcüğünü Karşılayan Sözcüklerle Terim Türetme

1) lexicologie > sözlükbilim (*söz+lük / bil-im,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **lexicologie** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **sözlükbilim** terimi kullanılmaktadır. *Lexicologie* terimi iki sözcükten oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *sözlükbilim* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *lexico sözlük,* ikinci birim *logie* de *bilim* sözcüğü ile karşılanmıştır. Ayrıca birleşik sözcüğü (sözlükbilim) oluşturan birimlerin her ikisi de Türkçe kökenlidir.

2) onomasiologie > adlandırma bilimi (*ad+lan-dır-ma bil-im+i,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **onomasiologie** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **adlandırma bilimi** terimi kullanılmaktadır. *Onomasiologie* terimi iki

sözcükten oluşmakta ve *onomasio* sözcüğü *adlandırma, logie* sözcüğü de *bilim* ile karşılanmaktadır. Görüldüğü gibi birleşik sözcüğü oluşturan sözcüklerden ikincisi iyeliği kodlayan biçimbirimi (adlandırma bilim**i**) almıştır ve iki sözcük de Türkçe kökenlidir.

Tablo 17: Konu ile İlgili Diğer Örnekler:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	**HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)**
phono**logie**	seslik**bilim (**Batı dillerinin söz varlığında *phonologie* olarak adlandırılan terim yerine Türkçede *seslikbilim* terimi kullanılmaktadır. *Seslikbilim* terimi iki sözcükten oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *seslikbilim* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan phono *seslik*, ikinci birim *logie* de *bilim* sözcüğü ile karşılanmıştır. Ayrıca birleşik sözcüğü (seslikbilim) oluşturan birimlerin ikisi de Türkçe kökenlidir. (ses+lik / bil-im, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
pyscho**logie** linguistique	dil ruh**bilimi** (*Linguistique* terimi *dil*, *pyschologie* terimi de *ruhbilimi* ile karşılanmıştır. Bu terim iki sözcükten

	oluşmaktadır ve ikinci sözcük bir bileşik sözcüktür. Bileşik sözcüğü oluşturan birimlerden ikincisi iyeliği kodlayan biçimbirimi (ruhbilim**i**) almıştır.), (dil ruh / bil-im+i, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim), (Günümüzde bu terim yerine *ruhdilbilim* (psycholinguistics) kullanılmaktadır.

1. 3. 1. 2. Batı Kökenli *Poly-* Biçimbirimini Karşılayan Sözcüklerle Terim Türetme

1) polyphone > çoksesli (*çok / ses+li,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **polyphone** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **çoksesli** terimi kullanılmaktadır. *Polyphone* bir ön ek (poly) ile bir sözcükten (phone) oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *çoksesli* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *poly çok,* ikinci birim *phone* de *sesli* sözcüğü ile karşılanmıştır. Ayrıca birleşik sözcüğü (çoksesli) oluşturan birimlerin ikisi de Türkçe kökenlidir.

2) polyglotte > çokdilbilir (*çok / dilbil-ir,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **polyglotte** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **çokdilbilir** terimi kullanılmaktadır. *Polyglotte* terimi bir ön ek (poly) ile bir sözcükten oluşmakta, birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *çokdilbilir* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *poly*

çok, ikinci birim *glotte* de *dilbilir* (dil+bilir) sözcüğü ile karşılanmıştır. Ayrıca birleşik sözcüğü (çokdilbilir) oluşturan bütün birimler Türkçe kökenlidir.

3) polysémie > çokanlamlılık (*çok / anla-m+lı+lık,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **polysémie** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **çokanlamlılık** terimi kullanılmaktadır. *Polysémie* terimi bir ön ek (poly) ile bir sözcükten oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *çokanlamlılık* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *poly çok,* ikinci birim *sémie* de *anlamlılık* ile karşılanmıştır. Ayrıca birleşik sözcüğü (çokanlamlılık) oluşturan bütün birimler Türkçe kökenlidir.

1. 3. 2. Felsefe ve Gramer Terimleri

1) tahteşşuur / le subconscient > altbilinç (*alt / bil-in-ç,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **tahteşşuur** ve Batı dillerinin söz varlığında **le subconscient** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **altbilinç** terimi kullanılmaktadır. *Subconscient* terimi bir ön ek (sub) ile bir sözcükten oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *altbilinç* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *sub alt,* ikinci birim *conscient* de *bilinç* (bil-in-ç) sözcüğü ile karşılanmıştır. Ayrıca birleşik sözcüğü (altbilinç) oluşturan bütün birimler Türkçe kökenlidir.

2) lâahlâki / amoral > töredışı (*töre / dış+ı,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **lâahlâki** ve Batı dillerinin söz varlığında **amoral** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **töredışı** terimi kullanılmaktadır. *Amoral* terimi bir ön ek (a) ile bir sözcükten (moral) oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *töredışı* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *a* olumsuzluk ön eki *dış,* ikinci birim *moral* de *töre* ile karşılanmıştır. Ayrıca birleşik sözcüğü (töredışı) oluşturan bütün birimler Türkçe kökenlidir.

3) mabadet tabia / métaphysique > fizikötesi (*fizik / öt-e+si,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim, eylemden belirteç türeten -A biçimbirimi bu örnekte kalıplaşmıştır.)

Osmanlı Türkçesinde **mabadet tabia** ve Batı dillerinin söz varlığında **métaphysique** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **fizikötesi** terimi kullanılmaktadır. *Métaphysique* iki sözcükten oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *fizikötesi* terimi kaynak dilin örnek alınmasına bağlı olarak Türkçede de birleşik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *méta dış,* ikinci birim *physique* ise *öte* ile karşılanmıştır, bu sözcük üzerine iyeliği kodlayan +sI biçimbirimi eklenmiştir.

4) tenakür / antipathie > karşıtduygu (*karşı+t duy-gu,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **tenakür**, Batı dillerinin söz varlığında **antipathie** olarak adlandırılan terimler yerine Türkçede **karşıtduygu** terimi kullanılmaktadır.

Antipathie terimi iki sözcükten oluşmakta, birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *karşıtduygu* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan ***anti*** *karşıt,* ikinci birim ***pathie*** ise *duygu* ile karşılanmıştır.

5) harfi cer / préposition > öntakı (*ön / tak-ı,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **harfi cer**, Batı dillerinin söz varlığında **préposition** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **öntakı** terimi kullanılmaktadır. *Préposition* bir ön ek (pré) ile bir sözcükten (position) oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *öntakı* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *pré ön,* ikinci birim *position* ise *takı* ile karşılanmıştır.

6) tafdil / superlatif > enüstünlük[59] (*en / üst+ün+lük,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **tafdil** ve Batı dillerinin söz varlığında **superlatif** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **enüstünlük** terimi kullanılmaktadır. *Superlatif* terimi bir ön ek (super) ve bir sözcükten oluşmakta, birleşik yazılmaktadır. Kaynak

---

[59] *Enüstünlük* teriminin türetiminde başvurulan birimlerden olan *en,* bir belirteçtir ve bir ön ek durumuna getirilmeye çalışılmıştır, Türkçenin yapısının bozulmaması adına birleşik sözcük olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca *dış* ve *çok* sözcükleri de ekleştirilmeye çalışılan birimler arasında yer almaktadır.

dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *enüstünlük* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan ***super*** *en,* ikinci birim ***latif*** ise *üstünlük* ile karşılanmıştır, söz konusu sözcük üzerine +lIk türetimsel biçimbirimi eklenmiştir.

1. 3. 2. 1. Batı Kökenli -*loji* Sözcüğünü Karşılayan Sözcüklerle Terim Türetme

1) mephası vücut / ontologie > varlıkbilim (*var+lık / bil-im,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **mephası vücut**, Batı dillerinin söz varlığında **ontologie** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **varlıkbilim** terimi kullanılmaktadır. *Ontologie* terimi iki sözcükten oluşmakta, aynı zamanda birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *varlıkbilim* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *onto varlık,* ikinci birim *logie* ise *bilim* ile karşılanmıştır.

2) ilâhiyat / théologie > tanrıbilim (*tanrı / bil-im,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **ilâhiyat**, Batı dillerinin söz varlığında **théologie** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **tanrıbilim** terimi kullanılmaktadır. *Théologie* terimi iki sözcükten oluşmakta, birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *tanrıbilim* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *théo tanrı,* ikinci birim *logie* ise *bilim* ile karşılanmıştır.

3) ictimaiyat / sociologie > **toplumbilim** (*top+lu+m / bil-im,* dil bilgisine aykırı bir türetim; çünkü eylem üzerine eklenen -(I)m biçimbirimi bu örnekte *toplu* sıfatı üzerine eklenmiştir.)

Osmanlı Türkçesinde **ictimaiyat**, Batı dillerinin söz varlığında **sociologie** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **toplumbilim** terimi kullanılmaktadır. *Sociologie* terimi iki sözcükten oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *toplumbilim* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *socio toplum*, ikinci birim *logie* ise *bilim* ile karşılanmıştır.

4) ırkıyat / ethnologie > budunbilim (*bud+un* (Eski Türkçede çokluğu kodlayan biçimbirim) *bil-im*, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim), (EDPT, bod̲un Plur. or Collective f. (?) of **1** bo:d̲, cf. eren; lit. ‘clans’, in practice a semitechnical term for ‘an organized tribal community, a people’ (s. 306a))

Osmanlı Türkçesinde **ırkıyat** ve Batı dillerinin söz varlığında **ethnologie** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **budunbilim** terimi kullanılmaktadır. *Ethnologie* terimi iki sözcükten oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *budunbilim* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan ***ethno*** *budun*, ikinci birim ***logie*** ise *bilim* ile karşılanmıştır.

Tablo 19: Konu ile İlgili Diğer Örnekler:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	**HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)**
etfaliyat / pédologie	**çocukbilim**, çocuk (etfal, pédo) bilim (logie, -iyat biçimbirimi bu örnekte *bilim* sözcüğüne karşılık gelmektedir.), (çocuk / bil-im, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
ilmi secaya / caractérologie, ethologie	**ırabilim**, ıra (secaya, caractér, etho) bilim (ilm, logie), (ıra / bil-im, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
mebhasüluruk / raciologie	**ırkbilim**, ırk (uruk, racio) bilim (mebhas, logie), (ırk / bil-im, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
şekliyat / morphologie	**şekilbilim**, şekil (şekl, morpho) bilim (logie, -iyat biçimbirimi bu örnekte *bilim* sözcüğüne karşılık gelmektedir.), (şekil / bil-im, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

1. 3. 3. Tarım Terimleri

1) pomologie > yemişbilim (*yemiş / bil-im,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **pomologie** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **yemişbilim** terimi kullanılmaktadır. *Pomologie* terimi iki sözcükten oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de

etkisini göstermektedir. Yani *yemişbilim* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *pomo yemiş,* ikinci birim *logie* ise *bilim* ile karşılanmıştır.

2) bleichzone > akçılkatman (*ak+çıl / kat+man,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **bleichzone** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **akçılkatman** terimi kullanılmaktadır. *Bleichzone,* iki sözcükten oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *akçılkatman* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *bleich akçıl,* ikinci birim *zone* ise *katman* ile karşılanmıştır.

3) butyrometer > yağölçer (*yağ / ölç-er,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **butyrometer** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **yağölçer** terimi kullanılmaktadır. *Butyrometer* terimi iki sözcükten oluşmakta, birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *yağölçer* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *butyro yağ,* ikinci birim *meter* ise *ölçer* ile karşılanmıştır.

1. 3. 4. Dirilbilim Terimleri

1) bisexuel > ayrıeşemli, ikieşemli (*ay(ı)r-ı / eş+em+li, iki / eş+em+li,* dil bilgisi kurallarına aykırı bir türetim; çünkü eylem köklerine eklenen -Am biçimbirimi bu örneklerde ad soylu sözcükler üzerine eklenmiştir.)

Batı dillerinin söz varlığında **bisexuel** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **ayrıeşemli, ikieşemli** terimleri kullanılmaktadır. *Bisexuel* terimi bir ön ek (bi) ile bir sözcükten (sexuel) oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *ayrıeşemli, ikieşemli* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *bi ayrı* ve *iki*, ikinci birim *sexuel* ise *eşemli* ile karşılanmıştır.

2) metaphase > ardılevre (*ard+ıl / ev(i)r-e,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **metaphase** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **ardılevre** terimi kullanılmaktadır. *Metaphase*, iki sözcükten oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *ardılevre* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *meta ardıl*, ikinci birim *phase* ise *evre* ile karşılanmıştır.

3) prophase > önevre (*ön / ev(i)r-e,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **prophase** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **önevre** terimi kullanılmaktadır. *Prophase* terimi bir ön ek (pro) ile bir sözcükten (phase) oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *önevre* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *pro ön*, ikinci birim *phase* ise *evre* ile karşılanmıştır.

4) biologie > **dirilbilim** (*diri+l / bil-im*, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **biologie** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **dirilbilim** terimi kullanılmaktadır. *Biologie* terimi iki sözcükten oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *dirilbilim* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan ***bio*** *diril*, ikinci birim ***logie*** ise *bilim* ile karşılanmıştır.

1. 3. 5. Teknik Terimler

1) athermane > ısıalmaz (*ısı / al-maz*, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **athermane** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **ısıalmaz** terimi kullanılmaktadır. *Athermane* terimi bir ön ek (a) ile bir sözcükten (thermane) oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *ısıalmaz* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *a* olumsuzluk ön eki *-mAz* ile *termane* ise *ısı al-* ile karşılanmıştır.

2) regenerator > yenüreteç (*yen / üre-t-eç,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **regenerator** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **yenüreteç** terimi kullanılmaktadır. *Regenerator,* bir ön ek (re) ile bir sözcükten oluşmakta, birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *yenüreteç* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır. Tekrarlanma anlamı veren *re* ön eki *yen* (*Yeni* sözcüğündeki /i/ sesi düşürülmüştür.) ile karşılanırken *generator, üreteç* ile karşılanmıştır.

1. 3. 6. Bitkibilim Terimleri

1) mephasi hüceyre / cytologie > hücrebilim (*hücre / bil-im,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **mephasi hüceyre**, Batı dillerinin söz varlığında **cytologie** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **hücrebilim** terimi kullanılmaktadır. *Cytologie* terimi iki sözcükten oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *hücrebilim* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan *cyto* ve *hüceyre hücre*; *mephas* ve *logie* ise *bilim* ile karşılanmıştır.

2) mephası ensaç / histologie > dokubilim (*doku / bil-im,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **mephasi ensaç**, Batı dillerinin söz varlığında **histologie** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **dokubilim** terimi kullanılmaktadır. *Histologie* terimi iki sözcükten oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Kaynak dilin bu özelliği Türkçe üzerinde de etkisini göstermektedir. Yani *dokubilim* terimi kaynak dilin örnek alınması sonucu Türkçede de bitişik yazılmaktadır ve birleşik sözcüğü oluşturan ***histo*** ve ***ensaç*** *doku*; ***mephas*** ve ***logie*** ise *bilim* ile karşılanmıştır.

1. 3. 7. Türe Terimleri

1) vekâleten / a titre de mandataire > vekil olarak (*vekil ol-arak,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim; ancak eylem üzerine bir ulaç (gerund) getirilmiştir; oysa ulaçlara sözcük türetiminde sık başvurulmamaktadır.)

Osmanlı Türkçesinde **vekâleten**, Batı dillerinin söz varlığında **a titre de mandataire** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **vekil olarak** terimi kullanılmaktadır. *A titre de mandataire* terimini oluşturan ***mandataire*** *vekil*; ***titre*** ise Türkçede *olarak* ile karşılanmış ve bu sözcük ulaç olarak kullanılmıştır.

1. 3. 8. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri

1) surréalisme > üst gerçekçilik (*üst gerçek+çilik,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **surréalisme** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **üst gerçekçilik** terimi kullanılmaktadır. *Surréalisme*, iki sözcükten oluşmakta ve birleşik yazılmaktadır. Söz konusu terime karşılık olarak önerilen *üst gerçekçilik* ise ayrı yazılmaktadır. Birleşik sözcüğü oluşturan ***sur*** *üst,* ikinci birim ***réalism*** de *gerçekçilik* ile karşılanmıştır.

2) maâni / stylistique > deyibilim (*de-y-i / bil-im,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **maâni** ve Batı dillerinin söz varlığında **stylistique** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **deyibilim** terimi kullanılmaktadır. Bu örnekte tek bir sözcükten oluşan yabancı kökenli terim Türkçeleştirilirken iki sözcükle karşılanmıştır. Günümüzde *deyibilim* terimi yerine *deyişbilim* ve *biçembilim* kullanılmaktadır.

Tablo 20: Konu ile İlgili Diğer Örnekler:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)
autobiographie	**özolumluk**, öz (auto) olumluk (biographie), (öz / ol-um+luk, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
mukaddime / préface	**ön söz**, ön (pré) söz (face)
phrasélogie	**cümle özelliği**, cümle (phrase) özelliği (logie), (cümle öz+el+lik+i, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
roman gothique	**cin-peri romanı**, cin-peri (gothique) romanı (roman), (cin-peri roman+ı, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

1. 4. TARİHÎ TÜRKÇE METİNLERDEN SÖZCÜK AKTARARAK TERİM TÜRETME

Çeşitli bilim dallarına özgü yabancı terimler tarihî Türkçe metinlere başvurularak Türkçeleştirilmiştir. Söz konusu yöntemle Türkçeleştirilen terimler ve ait olduğu bilim dalları:

1. 4. 1. Felsefe ve Gramer Terimleri

1) akliye / rationnalisme > usçuluk[60] (*us+çuluk,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **akliye** ve Batı dillerinin söz varlığında **rationnalisme** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **usçuluk** terimi kullanılmaktadır ve *us* sözcüğü tarihî metinlerden yazı diline aktarılan örneklerden biridir (An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, **us** 'intelligence, the power of discriminatin' (s. 240a)).

2) ruhiye / spiritualisme > **tinselcilik** (*tin+sel+cilik*, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **ruhiye**, Batı dillerinin söz varlığında **spiritualisme** olarak adlandırılan terim yerine tarihî metinlerde geçen **tın** sözcüğünden türetilmiş olan **tinselcilik** önerilmiştir (EDPT, **tı:n (d-)** 'spirit, life' (s. 512a)).

3) ebediyet / eternité > **bengilik** (*bengi+lik,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **ebediyet** ve Batı dillerinin söz varlığında **eternité** olarak adlandırılan terim yerine tarihî metinlerde görülen **bengü** sözcüğünden türetilmiş olan **bengilik** karşılık gösterilmiştir (EDPT, **beŋgü: (?beŋgö)** 'eternal, everlasting' (s. 350b)).

---

[60] Orta Türkçede (Oğuzca) *us* "temyiz kabiliyeti", Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bu sözcüğün yerini Arapça *akıl* almış, fakat Dil Devrimi'nden sonra bu sözcük, yeniden canlandırılmıştır (Ayverdi 2010: 1286).

4) vücudiye / panthéisme > kamutanrıcılık (*kamu / tanrı+cılık,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **vücudiye**, Batı dillerinin söz varlığında **panthéisme** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede birleşik sözcük olma özelliği taşıyan **kamutanrıcılık** terimi önerilmiştir (**ḳamu, [ḫamu] 1.** Bütün, hep, her. **2.** Herkes. (Tarama Sözlüğü)).

5) marazı ruhi / psychopathie > ruh sayrılığı (*ruh sayrı+lık+ı,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **marazı ruhi** ve Batı dillerinin söz varlığında **psychopathie** olarak adlandırılan terimlere karşılık olarak Türkçede **ruh sayrılığı** terimi bulunmaktadır (**ṣayrı → ṣayru, sayru** Hasta. (TS)).

Tablo 21: Konu ile İlgili Diğer Örnekler:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	**HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)**
ansiklopedi / encyclopédie	**genbilik** (EDPT, **ké:ŋ (g-)** ‘wide, broad’ (s. 724b), **bilig** ‘knowledge’ (s. 339a)), (gen / bil-ik, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
bürhan / démonstration	**belgitleme** (EDPT, **belgüt-** See belgürt- (s.340b), **belgürt-** ‘to make manifest, display’ (s.341a)), (belgi(r)-t-leme, dil bilgisi kurallarına

	aykırı bir türetim; çünkü +lAmA addan ad türetiminde kullanılan bir biçimbirimdir.)
cedel / dialectique	**eytişim** (EDPT, **ayıt-,** ‘to make (someone *Dat.*) speak’, that is ‘to ask’. (s. 268b)), (ey-it-iş-im, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
cevher / substance	**töz** (EDPT, **tö:z** ‘root, basis, origin’ (s. 571a))
diğerkâm / alturiste	**özgeci** (**özge** Başka, gayri, TS), (öz+ge+ci, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
gıpta / emulation	**önürdeşme** (**öŋürdüşmek** **[öŋürdişmek, öŋürtleşmek]** Yarışmak, yarış etmek, TS), (önürdeş-me, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
iktidar / pouvoir	**erk** (EDPT, **erk** ‘authority’ (s. 220b))
kainat / cosmos	**acun, kosmos** (EDPT, **a:ju:n** ‘On the adoption of Islam it came to be used as a translation of Ar. al-dunyā ‘(this) world’ (s. 28a))
mucize / miracle	**tansık** (EDPT, **taŋsuk** ‘wonderful, marvellous, precious, rare’; usually applied to concrete objects.’ (s. 525b))
nida / interjection	**ünlem** (EDPT, **ün / ü:n** ‘the sound of human voice’ (s. 167a)), (ün+le-m, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
nusai haller / etats hypnagogiques	**ımızganma halleri** (**ımızġanmaķ, [mızġanmaķ]** Uyuklamak, azıcık uyumak, TS),

	(ımızgan-ma hal+leri, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
sudur / emanation	**türüm** (EDPT, **törü:- (törö:-, ? d-)** ‘to come into existence, to be created’ (s. 533a)), (türü-m, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
surmenage	**argınlık** (EDPT, **a:r-** ‘to be tired, exhausted, weak’ (s. 193a)), (ar-gın+lık, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

1. 4. 2. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri

1) débat > eytişme (*ey-(i)t-iş-me,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **débat** olarak adlandırılan terim yerine Türkçede **ayıt-** eyleminden türetilen **eytişme** terimi önerilmiştir (EDPT, **ayıt-,** ‘to make (someone *Dat.*) speak’, that is ‘to ask’. (s. 268b)).

2) kitabei sengi mezar / epitaphe > sinyazıtı (*sin / yaz-ıt+ı,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **kitabei sengi mezar** ve Batı dillerinin söz varlığında **epitaphe** olarak adlandırılan terimlere karşılık olarak Türkçede **sinyazıtı** terimi bulunmaktadır (**sin (I)** Mezar, kabir, TS).

Tablo 22: Konu ile İlgili Diğer Örnekler:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	**HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)**
hâfızı kütüp / bibliothécaire	**kitap sakmanı** (EDPT, **sa:k-** replaced at an early date by sakın- (s.804b), **sakın- (sa:kın-)** 'to take care of oneself, be cautious, be on one's guard against' (s. 812b-813a), (kitap sak-man+ı dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
hitabe / harangue	**ayta** (EDPT, **ayıt-**[61]**,** 'to make (someone *Dat.*) speak', that is 'to ask'. (s.268b)), (ay-(ı)t-a, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
mystére	**yalvaçlar dramı** (EDPT, **yala:vaç / yala:waç / yala:var** Originally 'a diplomatic envoy from one ruler to another, ambassador (s.921a), (yalvaç+lar dram+ı, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

[61] *eyitmek* (ayıtmaḳ, aytmaḳ, etmek, eytmek, itmek (II)) Söylemek, demek, anlatmak. (*Yeni Tarama Sözlüğü* (1983), s. 87).

1. 4. 3. Dilbilim Terimleri

1) sémiologie > imbilim (*im / bil-im,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **sémiologie** olarak adlandırılan terim yerine tarihî metinlerde yer alan **im**[62] sözcüğünden türetilmiş olan **imbilim** terimi önerilmiştir (EDPT, **im** 'sign, wink, password' (s. 155a)).

2) substitution > orunlama (*orun+lama,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **substitution** olarak adlandırılan terim için tarihî metinlerde yer alan **orun** sözcüğünden türetilmiş olan **orunlama** terimi karşılık gösterilmiştir (EDPT, **orun (oron)** 'place' more specifically 'high place, throne' (s. 233a)).

3) consonante > ündeş (*ün+deş,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **consonante** olarak adlandırılan terim için tarihî metinlerde görülen **ün** sözcüğünden türetilmiş olan **ündeş** terimi önerilmiştir (EDPT, **ün/ü:n** 'the sound of human voice', hence more generally 'sound' (s.167a)).

---

[62] Orta Türkçede "parola" anlamına gelen ve sonraki metinlerde de rastlanan bu sözcük (im) son zamanlarda tekrar kullanılmaya başlanmıştır ve işâret, alâmet, iz anlamlarını taşımaktadır (Ayverdi 2010: 556).

Tablo 23: Konu ile İlgili Diğer Örnekler:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)
archaisme	**aşnılık** (EDPT, **aşnu:** 'previously first (of all)' (s.263b)), (aş(u)n-ı+lık, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
parfait	**tükel** (EDPT, **tüke:-** 'to come to an end, finish' (s. 479a)), (tüke-l, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
pronom assévératif	**pekitmeli zamir (pekitmek, [bekitmek, pek etmek]** Sağlamlaştırmak, tahkim etmek, sıkıca bağlamak. (TS), (pek+i-t-me+li zamir, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

1. 4. 4. Türe Terimleri

1) âmme hizmeti / services publics > kamu yumuşu[63] (*kamu yumuş+u*, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **âmme hizmeti**, Batı dillerinin söz varlığında **services publics** olarak adlandırılan terim yerine tarihî metinlerde görülen **yumuş** sözcüğüyle

---

[63] *yumuş (yümüş)* İş, hizmet buyruğu: *Bu çocuk hiç yumuş tutmuyor, ne yapacağız?,* (*Derleme Sözlüğü XI,* s. 4318).

kurulan **kamu yumuşu** ad öbeği karşılık gösterilmiştir (EDPT, **yumuş** ‘circulating’; originally ‘an errand’, but survives w. the broader meaning of ‘a task, a piece of work’ (s. 938b)).

2) ilâm / jugement, sentence > yarlığ

Osmanlı Türkçesinde **ilâm** ve Batı dillerinin söz varlığında **jugement, sentence** olarak adlandırılan terim yerine tarihî metinlerde görülen **yarlığ** sözcüğü karşılık gösterilmiştir (EDPT, **yarlığ** ‘a command from a superior to an inferior’ (s. 966b)).

3) ticaret unvanı / raison de commerce > tecim sanı (*tecim san+ı,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **ticaret unvanı**, Batı dillerinin söz varlığında **raison de commerce** olarak adlandırılan terim için tarihî metinlerde görülen **san** sözcüğüyle kurulan **tecim sanı** terimi önerilmiştir (EDPT, **sa:n** ‘number, estimate, calculation’, which later acquired such meaning as ‘a military parade’ and ‘(personal) esteem, reputation’ (s. 830b-831a); *tecim*, ticaret anlamında eskimiş bir sözcüktür. (Türkçe Sözlük, 2011)).

1. 4. 5. Teknik Terimler

1) aufzugkasten > ağdıraç sandığı (*ağ-dır-aç sandık+ı,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **aufzugkasten** olarak adlandırılan terim için tarihî metinlerde görülen **ağ-** eyleminden türetilen **ağdıraç**[64] sözcüğüyle kurulan **ağdıraç sandığı** terimi önerilmiştir (EDPT, **a:ğ-** ‘to rise (from somewhere Abl.); to climb (up something Dat.)’ (s. 77a)).

2) nüve / noyau > çekirdek, özek[65] (*öz+ek,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **nüve**, Batı dillerinin söz varlığında **noyau** olarak adlandırılan terim yerine tarihî metinlerde görülen **özek** sözcüğü karşılık gösterilmiştir (EDPT, **özek** ‘the core or centre’ (of something), (s. 285a)).

---

[64] *ağmak* **1.** Yukarı kalkmak, yükselmek, yukarıya meyletmek: *Kıldan ağar terâzû-yı muhabbet.* **2.** Tebahhur ve tasa’ud, buhar olup yukarı kalkmak (Yavuzarslan 2010: 34.).

[65] *özek* **1.** Çekirdek, göbek. **2.** Çıban özü, süngeri, ağırşağı (Yavuzarslan 2010: 952).

3) inversör / inverseur > evirgeç[66] (*evir-geç,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **inversör** ve Batı dillerinin söz varlığında **inverseur** olarak adlandırılan terim yerine tarihî metinlerde görülen **evir-** eylem kökünden türetilen **evirgeç** sözcüğü karşılık gösterilmiştir (EDPT, **evir-** 'to turn (something *Acc.*)', with various special applications like 'to turn (a wheel *Acc.*); to overturn (a cup *Acc.*); to turn (the face, *Acc.*, towards someone, *Dat.*, or away from someone, *Abl.*), (s. 14a))

1. 4. 6. Tarım Terimleri

1) donma / ausfrieren > buymak (*buy-mak,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **donma**, Batı dillerinin söz varlığında **ausfrieren** olarak adlandırılan terim için tarihî metinlerde görülen **buymak** terimi önerilmiştir (**buymaḳ** İnsan ve hayvan soğuktan donmak., TS).

2) tefessüh / faulen > sasımak (*sası-mak,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçeisnde **tefessüh** ve Batı dillerinin söz varlığında **faulen** olarak adlandırılan terim için tarihî metinlerde görülen **sasımak** terimi önerilmiştir (EDPT, **sası:-** 'to be malodorous, to stink', (s. 855b)).

---

[66] *evirgeç* (eğri ağaç (II), evir ağaç, evirecek, evleç -1, evrÀaç, evrÀç, evrağaç, evreaç, evre ağaç, evrecek, evreç, evreğaç, evreğeç, evrekaç, evrengeç -1, evreyeş, evreyiç, evri ağaç, evriyeç) Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç (Derleme Sözlüğü V, s. 1808).

3) münavebe / fruchtfolge > keşikleme (*keşik+leme,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **münavebe** ve Batı dillerinin söz varlığında **fruchtfolge** olarak adlandırılan terim yerine tarihî metinlerde görülen *keşik* sözcüğünden türetilen **keşikleme** karşılık gösterilmiştir (**keşik, [kezik]** Nöbet, sıra., TS).

1. 5. TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDAN SÖZCÜK AKTARARAK TERİM TÜRETME

Çeşitli bilim dallarına özgü yabancı terimler Türkiye Türkçesi ağızlarından sözcük aktarma yöntemine başvurularak Türkçeleştirilmiştir. Bahsedilen yöntemle Türkçeleştirilen terimler ve ait olduğu bilim dalları ise şöyledir:

1. 5. 1. Edebiyat ve Söz Sanatları Terimleri

1) taşlama (halk edebiyatı terimi), (yergi, hicviye), (*taş+lama,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Türkiye Türkçesi ağızlarından ölçünlü Türkçeye aktarılan diğer bir terim de **taşlama**'dır ve bu terimin *Derleme Sözlüğü*'nde tanımı şu şekilde verilmiştir:

taşlamak (I) 1. Birini kötülemek, arkasından atıp tutmak (-Rz., -Nğ., DS).

1. 5. 2. Felsefe ve Gramer Terimleri

1) savt / son > selen

Osmanlı Türkçesinde **savt**, Batı dillerinin söz varlığında **son** olarak adlandırılan terim için Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen **selen** terimi önerilmiştir ve bu terim şu şekilde tanımlanmıştır:

seleñ (I) [selenk] 1. Ses, gürültü (-Isp., -Dz., -İz., -Hat., -Ant., DS).

2) niyet, kast / intention > yasan, yasanlama (*yasan+lama,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **niyet, kast** ve Batı dillerinin söz varlığında **intention** olarak adlandırılan terim yerine Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen **yasan** ve bu sözcükten türetilen **yasanlama** terimi karşılık gösterilmiştir. Söz konusu terimin tanımı ise şöyledir:

yasan (V) Bir işi yapma isteği, hazırlığı, kararı (-Gaz., -Mr., -Ky., DS).

3) şiddet / intensif > yeğinlik (*yeğin+lik,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **şiddet**, Batı dillerinin söz varlığında **intensif** olarak adlandırılan terim yerine Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen **yeğin** sözcüğünden türetilen **yeğinlik** terimi karşılık gösterilmiştir ve bu terim şöyle tanımlanmıştır:

yeğin (II) [yegin (III), yeğ (II)] Çok bol, bereketli (-Ba., -Sm., -Ama., DS).

1. 5. 3. Bitkibilim Terimleri

1) zuesnani minşari / crénelée > çentikli (*çentik+li,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **zuesnani minşari**, Batı dillerinin söz varlığında **crénelée** olarak adlandırılan terim için Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen **çentik** sözcüğünden türetilen **çentikli** terimi önerilmiştir ve söz konusu terim şu şekilde tanımlanmıştır:

çentik (II) Elma, armut gibi meyvelerin etli kısmı yenildikten sonra kalan çekirdekli sert kısmı (-Ks., DS).

2) ibt / aisselle > koltuk

Osmanlı Türkçesinde **ibt**, Batı dillerinin söz varlığında **aisselle** olarak adlandırılan terim için Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen **koltuk** terimi önerilmiştir ve söz konusu terimin tanımı şöyledir:

koltuk (III) Mısır ve buğday fidesinin yanlarında çıkan filizler (-İç., DS).

3) hüzme / corymbe > pürcük, yelpaze

Osmanlı Türkçesinde **hüzme**, Batı dillerinin söz varlığında **corymbe** olarak adlandırılan terim yerine Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen **pürcük, yelpaze** terimleri karşılık gösterilmiştir ve **pürcük** sözcüğü şöyle tanımlanmıştır:

pürcük Taze soğan (-Dz., DS).

1. 5. 4. Teknik Terimler

1) rouet > çıkrık

Batı dillerinin söz varlığında **rouet** olarak adlandırılan terim yerine Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen **çıkrık** terimi karşılık gösterilmiştir ve söz konusu sözcüğün tanımı şöyledir:

çıkrık (I) [→çıkrıncak], çıkrıncak [çevirgeç (III), Çıkrık (I), çıkrınkaç] Çocukları yürümeye alıştırmak için kullanılan üç tekerlekli araba (-Ks., -Çr., -Krş., DS).

çıkrık (II) Kilim motiflerinden birinin adı (-Or., -İç., DS).

çıkrık (III) Pamukları çekirdekten ayırmaya yarayan ve el ile çalıştırılan araç. (-Mğ., DS).

2) windzapfen > **hava muylusu** (*hava muylu+su,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **windzapfen** olarak adlandırılan terim yerine Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen **hava muylusu** terimi karşılık gösterilmiştir ve **muylu** terimi şöyle tanımlanmıştır:

muylu [muğlu-1, muhlu] 1. Taş çıkarmakta kullanılan uzun demir, kaldıraç (-Sv., -Ank., -Nğ., -Kn., -Ant). **2.** Topun atış yapılırken elle tutulan yeri (-İz., DS).

3) frenleme / frénage > gemleme (*gem+leme,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **frenleme**, Batı dillerinin söz varlığında **frénage** olarak adlandırılan terim için Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan **gem** sözcüğünden türetilen **gemleme** terimi önerilmiştir ve söz konusu terimin tanımı şöyledir:

gem (V) Yokuş aşağı inen kağnı arabalarının hızını azaltmak için tekerin önüne konan ağaç (-Dz., DS).

1. 5. 5. Tarım Terimleri

1) tüysüz şeftali / nektarine > ölkersiz şeftali (*ölker+siz şeftali,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **tüysüz şeftali**, Batı dillerinin söz varlığında **nektarine** olarak adlandırılan terim için Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan **ölker** sözcüğünden türetilen **ölkersiz** terimi ile kurulan **ölkersiz şeftali** ad öbeği önerilmiştir ve *ölker* terimi şöyle tanımlanmıştır:

ölker (II) Kadife, şeftali gibi şeylerin yumuşak tüyleri, hav (-İz., DS).

2) welken > pörsüme (*pörsü-me,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **welken** olarak adlandırılan terim yerine Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen **porsumak** sözcüğünün arka dil ünlülerinin ön dil ünlüsüne dönüştürülmesiyle elde edilen **pörsüme** terimi karşılık gösterilmiştir ve söz konusu terim şöyle tanımlanmıştır:

porsumak (II) 1. Kırışmak (-Af.). **2.** Eskimeye yüz tutmak. (-Af., DS).

1. 5. 6. Dirilbilim Terimleri

1) végétation > pürlem (*pür+lem,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **végétation** olarak adlandırılan terim için Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan **pür** sözcüğünden türetilen **pürlem** terimi önerilmiştir ve söz konusu sözcük şöyle tanımlanmıştır:

pür (I) [pürcük (I) -2, 4; pürü -1, 2; püren (II) -1] 1. Yaz kış yapraklarını dökmeyen, nohut büyüklüğündeki meyvesi acı olup yenmeyen bir orman ağacı (-Kn.). **2.** Çam ağacı (-Bo.). **3.** Bodur ardıç ağacı (-Zn.). **4.** Çalılık (-Sm.). **5.** Ardıç ve çam ağaçlarının yapraklı ince dalları, ağaçların budanmış ince dalları (-Isp., -Çr., -Ky.). **6.** Çam, ardıç, ladin ağaçlarının iğne gibi ince yaprakları (-Af., -Dz., -Es., DS).

2) transformisme > denşirimcilik (*den(i)ş-ir-im+cilik,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **transformisme** olarak adlandırılan terim için Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan **deŋiş-** eyleminden türetilen **denşirimcilik** terimi önerilmiştir ve söz konusu sözcük şöyle tanımlanmıştır:

deŋiştirmek Değiştirmek (-Kn., DS).

1. 6. ÖRNEKSEME YÖNTEMİYLE TERİM TÜRETME

Çeşitli bilim dallarına özgü yabancı terimler örnekseme yöntemine başvurularak Türkçeleştirilmiştir. Bu yöntemle Türkçeleştirilen terimler ve ait olduğu bilim dalları şunlardır:

1. 6. 1. Felsefe ve Gramer Terimleri

1) hars / culture > kültür

Osmanlı Türkçesinde **hars**, Batı dillerinin söz varlığında **culture** olarak adlandırılan terim için Türkçede **kültür** terimi karşılık gösterilmiştir. *Culture* sözcüğünün ses özellikleri örnek alınarak *kültür* türetilmiştir. Yani iki sözcük arasında ses bilgisel açıdan bir çağrışım bulunmaktadır.

2) uzuv / organe > örgen

Osmanlı Türkçesinde **uzuv** ve Batı dillerinin söz varlığında **organe** olarak adlandırılan terim için Türkçede **örgen** terimi karşılık gösterilmiştir. *Organe* sözcüğünün ses özelliklerinden yola çıkarak *örgen* türetilmiştir. Yani söz konusu sözcükler arasında ses bilgisel açıdan bir çağrışım vardır.

3) ahlâki / ethique, moral > törel (töre+l, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **ahlâki**, Batı dillerinin söz varlığında **ethique, moral** olarak adlandırılan terim için Türkçede **törel** terimi karşılık gösterilmiştir. *Moral* sözcüğünün ses özelliklerinin esas alınmasıyla *töre* sözcüğü üzerine +(A)l biçimbirimi eklenmiş ve *törel* terimi türetilmiştir. Yani iki sözcük arasında ses bilgisel açıdan bir çağrışım bulunmaktadır.

Tablo 24: Konu ile İlgili Diğer Örnekler:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	**HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)**
iftikâri / idéel	**düşüncel** (*Düşüncel* teriminin türetiminde *idéel* sözcüğünün ses özellikleri temel alınmıştır; düşün-ce+l, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
külli / üniversel	**tümel** (*Tümel* teriminin türetiminde *üniversel* sözcüğünün ses ve biçim özellikleri temel alınmıştır; tüm+el, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)
mektep / ecole	**okul** (*Okul* teriminin türetiminde *ecole* sözcüğünün ses özellikleri temel alınmıştır; oku-l, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

1. 6. 2. Dilbilim Terimleri

1) lehçe, dialecte > diyelek

Doğu dillerinin söz varlığında **lehçe** ve Batı dillerinin söz varlığında **dialecte** olarak adlandırılan terim için Türkçede **diyelek** terimi karşılık gösterilmiştir. *Dialecte* sözcüğünün ses özellikleri örnek alınarak *diyelek* türetilmiştir. Yani her iki sözcük için ses bilgisel açıdan bir çağrışım söz konusudur.

1. 6. 3. Tarım Terimleri

1) safkan / vollblut > arıkan

Osmanlı Türkçesinde **safkan** ve Batı dillerinin söz varlığında **vollblut** olarak adlandırılan terim için Türkçede **arıkan** terimi karşılık gösterilmiştir. *Safkan* sözcüğünün biçimsel özelliklerinin esas alınmasıyla *arı* sözcüğü üzerine *kan* sözcüğü eklenmiş ve *arıkan* birleşik sözcüğü elde edilmiştir. Osmanlı Türkçesinde yer alan *saf* ve Türkçenin söz varlığında bulunan *arı* sözcükleri üzerine aynı sözcük (kan) eklenmiştir.

1. 6. 4. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri

1) eloge académique > bilimtay övgüsü (*bil-im+tay öv-gü+sü,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **eloge académique** olarak adlandırılan terim için Türkçede **bilimtay övgüsü** terimi karşılık gösterilmiştir. *Kurultay, kamutay, yargıtay, danıştay, satıştay* sözcüklerinin ses ve biçim özelliklerinin esas alınmasına bağlı olarak *bilim* sözcüğü üzerine Moğolca -tay biçimbiriminin eklenmesiyle *bilimtay* terimi türetilmiştir.

1. 6. 5. Dirilbilim Terimleri

1) genotype > **gencetip** (*gen+ce / tip,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında yer alan **genotype** terimine karşılık olarak Türkçede **gencetip** terimi önerilmiştir. *Type* sözcüğünün ses özelliklerinin temel alınması sonucu birleşik sözcüğü (gencetip) oluşturan birimlerden olan *tip* terimi türetilmiştir.

1. 7. ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNE BAŞVURARAK TERİM TÜRETME

Çeşitli bilim dallarına özgü yabancı terimler çağdaş Türk lehçelerine başvurularak Türkçeleştirilmiştir. Söz konusu yöntemle Türkçeleştirilen terimler ve ait olduğu bilim dalları aşağıda yer almaktadır:

1. 7. 1. Dilbilim Terimleri

1) dérivé > türev (*türe*-*v*, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **dérivé** olarak adlandırılan terim için Türkçede **türev** terimi karşılık gösterilmiştir. *Türe*- eylem kökü üzerine Kazan Tatarcasından ödünç alınan -Av biçimbirimi eklenmiştir.

1. 7. 2. Felsefe ve Gramer Terimleri

1) vazife / devoir > ödev (*öde*-*v*, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **vazife** ve Batı dillerinin söz varlığında yer alan **devoir** terimlerine karşılık olarak Türkçede *öde*- eylem kökü üzerine gelen ve Kazan Tatarcasından alınan -Av biçimbiriminin eklenmesiyle elde edilen **ödev** terimi önerilmiştir.

2) üfule / fonction > görev, işlev (*gör*-*ev, işle*-*v*, dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **üfule** ve Batı dillerinin söz varlığında yer alan **fonction** terimlerine karşılık olarak Türkçede g*ör*-, *işle*- eylem kökleri üzerine gelen ve Kazan Tatarcasından ödünçlenen -Av biçimbiriminin eklenmesiyle elde edilen g**örev** ve **işlev** terimleri önerilmiştir.

1. 7. 3. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri

1) nutuk / discours > söylev (*söyle-v,* dil bilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **nutuk** ve Batı dillerinin söz varlığında yer alan **discours** terimlerine karşılık olarak Türkçede *söyle-* eylem kökleri üzerine gelen ve Volga Tatarcasından ödünçlenen -Av biçimbiriminin eklenmesiyle elde edilen **söylev** terimi önerilmiştir.

SONUÇ

Bugüne kadar Türkiye'de terim bilimi (terminology) konusunda yapılan çalışmalarda, çeşitli tarihsel dönemlerde Türklerin etkileşimde bulunduğu toplumların dilinden Türkçeye giren yabancı sözcük ve terim oranının fazlalığı ve bu yabancı birimlerin Türk dili üzerindeki olumsuz etkileri üzerinde durulmuştur. Bunun yanında türetilen Türkçe terim sayısının azlığından, dile giren yabancı terimlerin Türkçenin bilim dili olarak ilerlemesini yavaşlattığından, ders kitaplarında eğitim ve öğretimle ilgili terimlerde birliğin sağlanamadığından, terim konusunun eğitim ve öğretim hayatının ilk dönemlerinde başlayan ve yüksek öğrenime taşınan bir sorun olduğundan, bilim dalları arasında ortak terimlerin kullanılmadığından, terimlere uygun Türkçe karşılık bulma konusunda kurumlar arası iş birliğinin olmadığından söz edilmiştir. Yukarıda söz edilen sebeplere bağlı olarak özellikle bazı dönemlerde Türk dilinin yabancı dillerin etkisi altına girmesini engellemek için Türkçeleştirme çalışmaları yapılmış ve dilde yer alan yabancı sözcükler dil bilgisi açısından doğru türetimlerle karşılanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın kapsamında da 1932-1950 yılları arasında yabancı terimleri Türkçeleştirmede uygulanan yöntem ve ilkeler yer almaktadır. Söz konusu tarih aralığında yayımlanan sekiz terim sözlüğü -*Bitkibilim Terimleri (Botanik)* (1948), *Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (1949), *Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri* (1948), *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü* (1948), *Felsefe ve Gramer Terimleri* (1942), *Tarım Terimleri I* (1949), *Teknik Terimler I* (1949), *Türe Terimleri* (1948)- taranmış ve çeşitli bilim dallarına ait terimlerin hangi yönteme (örnekseme yöntemiyle terim türetme, türetimsel biçimbirimler ile kök ve gövdelerden terim türetme, sözcük birleştirme yöntemiyle terim türetme, tarihî Türkçe metinlerden sözcük aktararak

terim türetme vb.) başvurularak türetildiği belirtilmiştir. Ortaya çıkan verilerin değerlendirilmesi ile şu bulgulara ulaşılmıştır:

1. Özellikle bazı dönemlerde Türkçeye giren, çeşitli bilim dallarına ait Doğu ve Batı kökenli terimlerin Türkçeleştirilmesinde farklı yöntemlerden yararlanılmıştır. Türkçeleştirme sürecinde bazı yöntemlere sık sık başvurulurken bazılarına daha az başvurulmuştur. Yapılan taramadan elde edilen sonuçlara göre en çok kullanılan yöntemden en az kullanılan yönteme doğru giden yolda şöyle bir sıralama ortaya çıkmıştır:

Yabancı sözcüğü Türkçeye çevirerek terim türetme,

Türetimsel biçimbirimlerle kök ve gövdelerden terim türetme,

Sözcük birleştirme yöntemiyle terim türetme,

Tarihî Türkçe metinlerden sözcük aktararak terim türetme,

Türkiye Türkçesi ağızlarından sözcük aktararak terim türetme,

Örnekseme yöntemiyle terim türetme,

Çağdaş Türk lehçelerine başvurarak terim türetme.

2. Taranan terim sözlüklerinde yabancı bir terim için önerilen birden fazla Türkçe karşılığın olduğu görülmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında, terim türetiminde görevli olan uzmanların farklı bakış açılarına sahip oluşu, aldıkları eğitim ve ilk önce türetilen terimin belirtilmek istenen kavramı tam anlamıyla karşılayamaması gibi sebeplerin etkili olduğu söylenebilir. Bu konuda örnek olarak gösterilebilecek terimler aşağıda yer almaktadır:

izafiye / relativisme > görecilik, bağıntıcılık,

mürebbi / educateur > eğitmen, öğretmen,

bisexuel > ayrıeşemli, ikieşemli,

nüve / noyau > çekirdek, özek,

niyet, kast / intention > yasan, yasanlama,

hüzme / corymbe > pürcük, yelpaze,

üfule / fonction > görev, işlev.

Bu durumdan yola çıkarak yabancı bir terim için birden fazla Türkçe karşılık önerilmesi durumunda, terim kargaşasının ortaya çıkacağı ve söz konusu yabancı terimin Türkçenin söz varlığına yerleşme olasılığının daha yüksek olacağı söylenebilir. Çünkü hangi Türkçe terimin tercih edileceği konusunda karara varılma aşamasında, geçen süreye ve türetilen Türkçe terimlerden haberdar olunmaması ihtimaline bağlı olarak yabancı terimi kullananların sayısı artacak ve sonuç olarak bu yabancı terim dile yerleşecektir. Bu durumun ortaya çıkmasını engellemek için yabancı terimlere karşılık olarak yalnızca bir terim önerilmeli; ancak önerilen bu terim bir sözcüğü terim yapacak bütün özelliklere sahip olmalı ve terimin dilde tutunma olasılığı yüksek olmalıdır.

3. Yabancı terimlerin Türkçe terimlerle karşılanma sürecinde ortaya çıkan sorunlardan biri de dil bilgisi kurallarına aykırı türetimlerin yapılmasıdır. Taranan terim sözlüklerinde de bu tür yanlış türetimlerin varlığı göze çapmaktadır:

tasavvuf / mysticisme > gizemcilik (giz+em+cilik, dil bilgisi kurallarına aykırı bir türetim; çünkü -Am eylem köklerine eklenen türetimsel bir biçimbirimdir (kuram, tutam vb.))

ictimaiyat / sociologie > **toplumbilim** (top+lu+m / bil-im, dil bilgisine aykırı bir türetim; çünkü eylem üzerine eklenen -(I)m biçimbirimi bu örnekte *toplu* sıfatı üzerine eklenmiştir.)

bisexuel > **ayrıeşemli, ikieşemli** (ay(ı)r-ı / eş+em+li, iki / eş+em+li dil bilgisi kurallarına aykırı bir türetim; çünkü eylem köklerine eklenen -Am biçimbirimi bu örneklerde ad soylu sözcükler üzerine eklenmiştir.)

bürhan / démonstration > **belgitleme** (EDPT, **belgüt-** See belgürt- (s. 340b), **belgürt-** 'to make manifest, display' (s. 341a)), (belgi(r)-t-leme, dil bilgisi kurallarına aykırı bir türetim; çünkü +lAmA addan ad türetiminde kullanılan bir biçimbirimdir.)

4. Yabancı terimleri karşılamak amacıyla türetilen terimlerin tamamı günümüzde kullanılmamaktadır; yani türetilen terimlerin bazıları dilde tutunamamıştır, belli bir dönem kullanılmıştır; fakat daha sonraki dönemlerde kullanımdan düşmüştür. Türetildiği dönemlerde terim sözlüklerinde yer alan; ama günümüzde kullanılmayan terimlerin oluşturduğu boşluk yeni türetilen terimlerle doldurulmuştur. Ayrıca, bazı terimler (biyoloji, psikoloji, edat) yabancı dildeki biçimiyle Türkçeye yerleşmiştir. Sözü edilen durumları örneklendiren terimlerden bazıları aşağıda yer almaktadır:

daraltılı abanık	→	sürtüşmeli ünsüz,
abanık değşilimi	→	ünsüz değişmesi,
gevşek abanık	→	yumuşak / tonlu ünsüz,
abanıklar uyumu	→	ünsüz uyumu,
ilerlek özümleme	→	ilerleyici benzeşme,
özgeleme	→	benzeşmezlik,

açınıklaşma	→	ünlüleşme,
öntakı	→	ilgeç / edat,
dirilbilim	→	biyoloji,
öz olumluk	→	öz yaşam öyküsü,
usçuluk	→	akılcılık,
tinselcilik	→	ruh bilimi / psikoloji,
bengilik	→	ölümsüzlük,
erk	→	güç,
ayta	→	söylev / seslenme,
eytişme	→	görüşme / tartışma,
kitap sakmanı	→	kütüphaneci,
tükel	→	belirli geçmiş,
aşnılık	→	eskillik,
buymak	→	donmak / üşümek,
selen	→	ses.

5. Bazı ad, eylem kök ya da gövdelerinden terim türetiminde sıkça faydalanılırken bazılarından daha az faydalanılmıştır.

Türetimde sıkça kullanılanlar:

dil terimi ile yapılan türetimler*: işaret dili, yaşayan dil, dil ailesi, ana dili, geçer dil, dil topluluğu, arı dil, ölü dil* vb.

ses terimi ile yapılan türetimler: *sesçil alfabe, sesçil yazılış, ses değişmesi, çok sesli* vb.

abanık terimi ile yapılan türetimler: *geniz abanığı, ikiz abanık, gevşek abanık, abanıklar uyumu, abanıklaşma, abanıklık* vb. (Bu terim, dilde tutunamayan terimler arasında yer almaktadır.)

bilim terimi ile yapılan türetimler: *bitkibilim, dilbilim, sözlükbilim, varlıkbilim, toplumbilim, çocukbilim, budunbilim, hücrebilim, imbilim, adlandırma bilimi, tanrıbilim, bilimtay övgüsü* vb.

Türetimde daha az başvurulanlar:

dilbilim terimi ile yapılan türetimler: *karşılaştırmalı dilbilim, tarihsel dilbilim, genel dilbilim.*

vurgu terimi ile yapılan türetimler: *yükselen vurgu, hece vurgusu, vurgusuz.*

ay- / ey- eylemi ile yapılan türetimler: *eytişme, eytişim, ayta.*

kök terimi ile yapılan türetimler: *eşköken, köktencilik.*

6. Yabancı terimlerde bağımsız bir biçimbirim (sözcük) ile ya da bağımlı bir biçimbirimle kodlanan olumsuz anlam, bu yabancı terimleri karşılamak amacıyla türetilen Türkçe terimlerde de bağımlı biçimbirimlerle ya da bağımsız biçimbirimler (sözcük) ile kodlanmıştır:

gayri irade / **non** volontaire > irade**dışı** (Olumsuz anlam, Türkçede sözcükle karşılanmış.)

invoice > ses**siz** (Olumsuz anlam, Türkçede biçimbirimle karşılanmış.)

aton / **in**accentué > vurgu**suz** (Olumsuz anlam, Türkçede biçimbirimle karşılanmış.)

lâahlâki / **a**moral > töre**dışı** (Olumsuz anlam, Türkçede sözcükle karşılanmış.)

tenakür / **anti**pathie > **karşıt**duygu (Olumsuz anlam, Türkçede sözcükle karşılanmış.)

athermane > ısıal**maz** (Olumsuz anlam, Türkçede biçimbirimle karşılanmış.)

7. Yabancı terimleri karşılamak için türetilen terimlerden yola çıkarak bazı biçimbirimlerin türetimde daha işlek bir görünüm sergilerken bazılarının daha az işlek bir görünüm sergilediği söylenebilir.

Türetimde işleklik oranı yüksek olan biçimbirimler:

(Aşağıda yer alan terim örneklerinin soyutluk anlatan biçimbirimlere başvurulması sonucu türetildiği görülmektedir.)

+CIlIk: *eleştirimcilik, bilinemezcilik, gerçekçilik, sezgicilik, kavramcılık, çoktanrıcılık, gelenekselcilik, doğuştancılık, doğacılık, bireycilik, simgecilik, halkçılık, izlenimcilik, usçuluk* vb.

+lI: *katmerli ettirimli, eş tonlu, sulu beton, çok hücreli, tek heceli, birzamanlı, çoksesli, çok anlamlılık, çoklu melez* vb.

-mA: *karşılaştırmalı dilbilim, ses değişmesi, el yazması, kaldırma makinaları, adlandırma bilimi, eytişme* vb.

+lIk: *topluluk ismi, iyelik sıfatı, nicelik zarfı, don dayanırlığı, sözlükbilim, enüstünlük, varlıkbilim, cümle özelliği, argınlık, aşnılık, bengilik* vb.

+lAmA: *açık iğretileme, boğumlama, tonlama, noktalama, özgeleme, keşikleme, yasanlama, gemleme* vb.

+lAşmA: *damaksıllaşma, açınıklaşma, abanıklaşma, leleşme, toprakta billurlaşma, mantarlaşma* vb.

-Im: *sözdizimi öbeği, abanıklar uyumu, kendini eğitim, yönetim kurulu, eytişim* vb.

-An: *yaşayan dil, yükselen vurgu, beklenen haklar, suç işleten* vb.

-GI: *kelime vurgusu, ilgi zamiri, bitkibilim, karşıtduygu, bilimtay övgüsü* vb.

Türetimde işleklik oranı düşük olan biçimbirimler:

-Av: *türev, ödev, görev, işlev, söylev* (Tatarcadan ödünçlenen bir biçimbirim)

+Ak: *özek.*

+CA: *gencetip.*

-GAn: *etken fiil.*

-IcI: *edici ismi, öğretici, bulucu, kurucu.*

+An: *eşköken.*

-GAç: *evirgeç.*

-Ik: *geniz abanığı, abanık değşilimi, genbilik.*

+CI: *özgeci.*

-Ar: *geçer dil, tozemer, döner alan, çokdilbilir, yağölçer.*

+CIl: *sesçil alfabe, sesçil yazılış.*

-GIn: *gezgin kelime, argınlık.*

+Al: *özel isim, tümel, genel dilbilim.*

+(I)l: *ardıl evre, dirilbilim, törel, düşüncel.*

+lA: *cümle eklemleri, ilerlek özümleme, ünlem.*

-mAk: *buymak, sasımak.*

-Aç: *üreteç, dağıtaç, ağdıraç sandığı.*

+sAl: *tarihsel dilbilim, tinselcilik.*

+sIl: *dudaksıl-dişsel, çift dudaksıl.*

-mAn: *eğitmen, öğretmen, iklim etmeni, kitap sakmanı.*

+sIz: *sessiz, vurgusuz, ölkersiz şeftali.*

Yukarıda yer alan ve kullanım sıklığı açısından değerlendirildiğinde sözcük türetiminde az işlek olma özelliği taşıyan biçimbirimlere yeni terimlerin türetiminde başvurulabilir. Böylece ölü biçimbirim olarak nitelendirilmek üzere olan bu biçimbirimlere canlılık kazandırılır ve Türkçeye girecek olan yabancı sözcük oranının düşürülmesine katkı sağlanır. Ayrıca kültür değerlerimizin ortaya çıkmasında büyük bir etkiye sahip olan dilin -Türk dilinin- millileştirilmesi sağlanır ve dil aracılığıyla Türk milletinin benliğinin canlı tutulması adına bir adım daha atılmış olur.

8. Yabancı terimlerin Türkçeleştirilme sürecinde, dilin genel türetim olanaklarından yararlanılmasının yanında bazı farklı türetimlerin de yapıldığı belirlenmiştir. Ulaçların terim türetiminde kullanılması pek yaygın bir durum değildir; fakat yapılan taramada bir hukuk terimi olan *vekâleten / a titre de mandataire,* Türkçeye *vekil olarak* biçiminde kazandırılmıştır. Yani terimin kuruluşunda rol oynayan ve ikinci birim adı altında değerlendirilen *ol-* eylemi üzerine -*ArAk* ulacı eklenmiştir.

9. Yabancı terimlerin oluşumunda yer alan ön ek ve son ekler söz konusu yabancı terimler Türkçeleştirilirken bazen bir biçimbirimle bazen de bir sözcükle karşılanmıştır. Bu durumu örneklendiren terimler aşağıda yer almaktadır:

intrazonale böden > kat**ara**sı topraklar,

homologue > **eş**köken,

multicellulaire > **çok** hücreli,

intonat**ion** > ton**lama**,

aton / **in**accentué > vurgu**suz**,

mürebbi / educat**eur** > eğit**men**, öğret**men**,

monosyllabe > **tek** heceli,

bilabiale > **çift** dudaksıl,

polyphone > **çok**sesli,

lâahlâki / **a**moral > töre**dışı**,

bisexuel > **ayrı**eşemli, **iki**eşemli,

athermane > ısıal**maz**.

Yeni terimlerin türetiminde de bu sözcük ve biçimbirimlere sıklıkla başvurulmaktadır.

10. Aynı anlamsal içeriğe sahip olan farklı yabancı ön / son eklerin Türkçede aynı sözcük ya da biçimbirimle karşılandığı görülmektedir. Konuyla ilgili olarak yapılan taramadan elde edilen terim örnekleri şöyledir:

- **multi**cellulaire > **çok** hücreli,

  polyhybride > **çok**lu melez,

  polysémie > **çok**anlamlılık,

polyphone > **çok**sesli.

- **intra**zonale böden > kat**ara**sı topraklar,

  beynelcinseyn (**Beyn** bir ön ek değil, Arapça bir isimdir.) / **inter**sexuel > cins**ara**sı,

  intercellulaire > hücre **ara**sı.

11. Terim türetim sürecinde Batı kökenli bir biçimbirimin Türkçede birden fazla biçimbirimle ya da birbirinden farklı sözcüklerle karşılanıldığı sonucuna varılmıştır. Konuyla ilgili örnekler şöyledir:

- lambda**ïsme** > le**leşme**,

  consonant**isme** > abanık**lık**,

  hakikiye / réal**isme** > gerçek**çilik**,

  mefhumiye / conceptual**isme** > kavram**cılık**,

  izafiye / relativ**isme** > göre**cilik,** bağıntı**cılık**,

  lâedriye / agnostic**isme** > bilinemez**cilik**.

- muallim, mürebbi / instruct**eur** > öğret**ici**,

  mürebbi / educat**eur** > eğit**men**, öğret**men**,

  générat**eur** / müvellit > ürete**ç**,

  détect**eur** > bul**ucu**,

  provocat**eur** / muharrik > kışkırt**an**,

  toz aspiratörü / aspirat**eur** de poussiére > tozem**er**.

  NOT : Yukarıda yer alan örnekler, -IcI, -mAn, -An gibi biçimbirimlerin üzerine eklendiği sözcüğe +canlı; -Aç, -Ar gibi biçimbirimlerin -canlı olma özelliği kazandırdığını göstermektedir.

- **bi**sexuel > **ayrı**eşemli, **iki**eşemli,

  bilabiale > **çift** dudaksıl.
- intonat**ion** > ton**lama**,

  géminat**ion** > ikiz**lenme**,

  palatalisat**ion** > damaksıl**laşma**,

  dissimilat**ion** > özge**leme**,

  vocalisat**ion** > açınık**laşma**.

12. 1932-1950 yılları arasında yayımlanan ve çalışma kapsamında taranan terim sözlüklerinde yer alan bazı terimler, günümüzde de kullanılırken bazı terimler de biçimbilimsel ve söz dizimi açısından küçük değişiklerle yeniden düzenlenmiştir. Bunun yanında söz konusu terimler yerine kullanılabilen başka terimler de türetilmiştir. Sözü edilen duruma örnek olarak verilebilecek terimler:

membre de phrase > **cümle** üyesi **(tümce)**

verbe complexe > karmaşık **fiil (eylem)**

ismi cemi / nom colletctif > topluluk **ismi (ad)**

syllabe finale > sondaki **hece (seslem)**

accent de mot > **kelime** vurgusu **(sözcük)**

alphabet phonétique > sesçil **alfabe (abece)**

monologue intérieur > iç **söyleniş (konuşma)**

articulation > **boğumlama (eklemleme)**

gémination > **ikizlenme (ikileme)**

néologisme > **yenicil deyim, yenicillik (örnekseme, andırma, benzeme, benzeşme, analoji, uyum, asimilasyon, yeni sözcük)**

synchronique > **birzamanlı (eşzamanlı, eşsüremli)**

onomasiologie > **adlandırma bilimi (adbilim)**

tahteşşuur / le subconscient > **altbilinç (bilinçaltı)**

şekliyat / morphologie > şekilbilim **(biçimbilim, şekil bilgisi, biçim bilgisi, yapı bilgisi)**

surréalisme > **üst gerçekçilik (gerçeküstücülük)**

13. Yapılan çalışmanın içeriğine bakıldığında daha önce de belirtildiği gibi terim türetiminde çeşitli yöntemlerden yararlanılmaktadır. Bazı yöntemler tercih edilme açısından ele alındığında ilk sıralarda yer alırken bazı yöntemlerden çok az yararlanılmış, bazılarından da hiç yararlanılmamıştır. Sekiz terim sözlüğünün taranmasıyla elde edilen terim örnekleri incelendiğinde terim türetme yöntemlerinden biri olan kısaltma yöntemine başvurulmadığı görülmektedir. Genel olarak da kısaltma yöntemine terim türetiminde çok az başvurulduğu söylenebilir.

14. Yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesi sürecinde, aynı anda birden fazla terim türetme yönteminden yararlanılmıştır:

synchronique > birzamanlı (Yabancı sözcüğü Türkçeye çevirerek terim türetme, sözcük birleştirme yöntemiyle terim türetme, türetimsel biçimbirimlerle kök ve gövdelerden terim türetme yöntemlerine başvurulmuştur.)

lexicologie > sözlükbilim (Yabancı sözcüğü Türkçeye çevirerek terim türetme, sözcük birleştirme yöntemiyle terim türetme, türetimsel biçimbirimlerle kök ve gövdelerden terim türetme yöntemlerine başvurulmuştur.)

polyglotte > çokdilbilir (Yabancı sözcüğü Türkçeye çevirerek terim türetme, sözcük birleştirme yöntemiyle terim türetme, türetimsel biçimbirimlerle kök ve gövdelerden terim türetme yöntemlerine başvurulmuştur.)

ebediyet / eternité > bengilik (Tarihî Türkçe metinlerden sözcük aktararak terim türetme, türetimsel biçimbirimlerle kök ve gövdelerden terim türetme yöntemlerinden yararlanılmıştır.)

vücudiye / panthéisme > kamutanrıcılık (Tarihî Türkçe metinlerden sözcük aktararak terim türetme, sözcük birleştirme yöntemiyle terim türetme, türetimsel biçimbirimlerle kök ve gövdelerden terim türetme yöntemlerinden yararlanılmıştır.)

Sosyal birer varlık olan diller, hayatlarını devam ettirdiği sürece birbirlerinden etkilenirler. Burada önemli olan nokta bu etkilenmenin hangi düzeyde olduğudur. Bir dilin başka bir dili etkilemesi sözcük boyutunda ya da ses, biçim ve söz dizimi boyutunda olabilir. Türkçe de var oluşundan bu güne bazı dillerden etkilenirken bazı dilleri de etkisi altına almıştır. Yapılan taramadan da yola çıkarak Türkçenin yapısını bozabilecek bir yabancı dil etkisi ile karşı karşıya olmadığı söylenebilir. Üst dille yazılan bilimsel çalışmalarda da yabancı dil, etkisini sözcük boyutunda yani terimler üzerinde göstermektedir. Bilindiği üzere ortaya atılan yeni bir buluş için o alanda uzman kişiler tarafından terimler türetilir. Söz konusu terimlerin kullanım alanı sözlü ya da yazılı iletişim araçlarına bağlı olarak genişler. Terimler, yapıları kolaylıkla değiştirilebilen dil birimleri olmadıkları için bilimle ilgilenen tüm bireyler terim türetimi konusunda bilgi sahibi olmalıdır ve bu bireyler kendi ana dillerinde yani Türkçede eğitim görmelidir. Çünkü bir bilim dalında uzmanlaşacak kişiler, o bilim dalına özgü temel terim ve kavramları tam anlamıyla öğrenmeli yani bu birimleri içselleştirebilmelidir.

KAYNAKLAR

Adıvar, A. Adnan (1943), *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Maarif Matbaası.

Ahanov, Kaken (2008), *Dil Bilimin Esasları*, Ankara: TDK Yay.

Akalın, Şükrü Halûk (2003), "Türkçenin Teknik Terim Zenginliği", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Aralık 2003 S: 624, s. 767-778.

Aksan, Doğan (1961), "Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe", *TDAYB,* Ankara: TDK Yay., s. 207-273.

Aksan, Doğan (1977), "Köktürkçeden Bugüne, Türkçede Ödünçlemeler Üzerinde Bir Sözcük İstatistiği Araştırması", *Türk Dili,* Ankara: TDK Yay., Ekim 1977, S: 313, 344-347.

Aksan, Doğan (2004), *Türkçenin Sözvarlığı*, 3. Basım, Ankara: Engin Yay.

Aksan, Doğan (2010), *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, 6. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksoy, Ömer Asım (1960), "Anayasa Dili", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Temmuz 1960, C: IX, S: 106, s. 544-553.

Aksoy, Ömer Asım (1963), *Atatürk ve Dil Devrimi (Dil Alanındaki Çalışmalara Genel Bir Bakış)*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, Atatürk Serisi No: 3.

Aksoy, Ömer Asım (1967), "Yorumlar: Dil ile İlgili Bir Kanun Tasarısı", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Temmuz 1967, C: XVI, S: 190, s. 765-767.

Aksoy, Ömer Asım (1973), *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*, 3. Baskı, Ankara: TDK Yay.

Arsal, Sadri Maksudi (1930), *Türk Dili İçin*, Ankara: Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatı, Milli Seri, S. 1.

Atalay, Besim (1941), *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Matbaai Ebüzziya.

Atalay, Besim (1946), *Türkçede Kelime Yapma Yolları*, İstanbul: İbrahim Horoz Basım Evi.

Ayverdi, İlhan (2010), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı.

Banguoğlu, Tahsin (1942), *Dil Bahisleri 2*, İstanbul: Vakıt Matbaası.

Banguoğlu, Tahsin (1981), "Kelime Dağarcığımız", *Yaşayan Türkçemiz 1*, 2. Baskı, İstanbul: Tercüman Yay., s.71-73.

Banguoğlu, Tahsin (2007), *Türkçenin Grameri*, 8. Baskı, Ankara: TDK Yay.

Başkan, Özcan (1974), "Terimlerde Özleşme Sorunu", *TDAYB,* Ankara: TDK Yay., s. 173-184.

Bilgili, Ertuğrul (1996), "Ahmet Cevdet Paşa'nın Kavâid-i Osmâniyye Adlı Eserindeki Dil Bilgisi Terimleri", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Aralık 1996, C: 1996/II, S: 540, s. 651-672.

Brown, Keith (2006), *Encyclopedia Of Language and Linguistics,* Second Edition, Volume Twelve, U.K: Elsevier Ltd.

Clauson, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford At The Clarendon Press.

Çotuksöken, Yusuf (1991), *Türkçede Ekler-Kökler-Gövdeler*, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.

Danişmend, İsmail Hâmi (1981), "Eşanlamlı Kelimeler", *Yaşayan Türkçemiz 1*, 2. Baskı, İstanbul: Tercüman Yay., s. 100-101.

Danişmend, İsmail Hâmi (1981), "Frenkçeye Pasaport, Türkçeye Ölüm Belgesi Verenler", *Yaşayan Türkçemiz 1*, 2. Baskı, İstanbul: Tercüman Yay., s. 101-103.

Danişmend, İsmail Hâmi (1981), "Dilimizi Frenkçenin İstilası", *Yaşayan Türkçemiz*

1, 2. Baskı, İstanbul: Tercüman Yay., s. 103-105.

Demirkol, Selmi (2007), *İlköğretim 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Dilbilgisi Terimleri Üzerine Bir İnceleme*, Fırat Üniversitesi (Elazığ), basılmamış yüksek lisans tezi.

Derleme Sözlüğü I-VI (2009), Birleştirilmiş Tıpkıbasım, Ankara: TDK Yay.

Dilaçar, Agop (1956), "Batıdan Alınan Kelimelerin İmlâsı", *Türk Dili*, Ankara: TDKYay.,Mart1956,C:V,S:54,s.344-347.

Dilaçar, Agop (1957), "Terim Nedir?", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Ocak 1957, C: VI, S: 64, s. 207-210.

Dilemre, Saim Ali (1949), *Dil Devrimi İçin II: Terimler Meselesi*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

Dilemre, Saim Ali (1952), "Dil Devrimi ve Zorlama Üzerine", *Dil Davası,* Ankara: TDK Yay., s. 31-35.

Dördüncü Türk Dil Kurultayı 1942 (1943), İstanbul-Ankara: Alâeddin Kıral Basımevi.

Durak, Mustafa (2005), *Terimden Anlama - Dilbilim Yazıları*, İstanbul: Multilingual.

Ercilasun, Ahmet B. (1981), "Uydurmacılık", *Yaşayan Türkçemiz 1*, 2. Baskı, İstanbul: Tercüman Yay., s. 121-123.

Ercilasun, Ahmet B. (2004), "Tarihi Akışı İçinde ve Cumhuriyet Döneminde Türk Dili", *BAL-TAM Türklük Dergisi*, Prizren, S. 1, s. 11-23 .

Erciyas, Osman (2010), "Özleştirme Çalışmaları Işığında Türk Dil Kurumu Özleştirme Kılavuzu", *Turkish Studies*, Volume 5 / 3, Summer 2010, s. 1187-1197.

Eren, Hasan (1981), “Dil İnkılâbı ve Söz Bilgisi” *Yaşayan Türkçemiz 1*, 2. Baskı, İstanbul: Tercüman Yay., s. 130-131.

Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.

Geometri (2007), Ankara: TDK Yay.

Göğüş, Beşir (1994), “Türk Dilindeki Gelişmelerin Öğretim-Eğitim Etkinliklerine Yansıması”, *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yayınevi.

Gökalp, Ziya (1966), *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Varlık Yay.

Gökberk, Macit (1952), “Anayasa Dili”, *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Nisan 1952, C: I, S:7, s. 383-385.

Gözübüyük, A. Şeref - Suna Kili (1957), *Türk Anayasa Metinleri-Tanzimattan Bugüne Kadar*- Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü, Ankara, Fakülte Yayın No: 75-57, Enstitü Yayın No: 2, Müşterek Yayın No: 7.

Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü,* Ankara: TDK Yay.

Günay, Doğan (2007), *Sözcükbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual Yay.

Hançerlioğlu, Orhan (1968), “Osmanlıcada Terim Kargaşası”, *Türk Dili,* Ankara: TDK Yay., Temmuz 1968, C: XVIII, S: 202, s. 383-387.

Hatemi, H. Hüsrev-Yeşim Işıl (1989), *Bir Bilim Dili Mücadelesi ve Tanzimat,* İstanbul: İşaret Yay.: 32, Bilimsel Araştırma Dizisi: 3.

Hatiboğlu, Vecihe (1969), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.

Hatiboğlu, Vecihe (1971), “Atatürk ve Terim Devrimi”, *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Kasım 1971, C: XXV, S: 242, s. 88-91.

Hatiboğlu, Vecihe (1973), *Cumhuriyetin Ellinci Yılında Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara: TDK Yay.

Heyd, Uriel (1954), *Language Reform In Modern Turkey*, The Israil Oriental Society, Jerusalem.

Huber, Emel (2008), *Dilbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yay.

İleri, Celal Nuri (2000), *Türk İnkılâbı*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

İmer, Kâmile (1973), "Türk Yazı Dilinde Dil Devriminin Başlangıcından 1965 Yılı Sonuna Kadar Özleşme Üzerine Sayıma Dayanan Bir Araştırma", *Türkoloji Dergisi*, V / 1, 175-190.

İmer, Kâmile (1998), *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

İz, Fahir (1987), "Dilde Moda", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Nisan 1987, C: LIII, S: 424, s. 217-223.

Kara, İsmail (2005), *Bir Felsefe Dili Kurmak-Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*, 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kara, Mehmet (1996), "Terim Türetmeye Elverişli Bir Ek: -an/-en", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Aralık 1996, C: 1996/II, S: 540, s. 631- 643.

Karal, Enver Ziya (1994), "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu (Tarih Açısından Bir Açıklama", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kocatürk, Utkan (1984), *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 3. Baskı, Turhan Kitabevi.

Korkmaz, Zeynep (1993), "Dilimizin Dünkü ve Bu Günkü Sorunları ve Çözüm Yolları", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Ağustos 1993, C: 1993 / II, S: 500, s. 155-180.

Korkmaz, Zeynep (1995a), "Batı Kaynaklı Yabancı Kelimeler ve Dilimiz Üzerinde Etkileri", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Ağustos 1995, S. 524, s. 843-858.

Korkmaz, Zeynep (1995b), "26 Eylül ve Dilimizi Türkçeleştirme Yolundaki Gelişme Süreci", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Kasım 1995, C: 1995 / II, S: 527, s. 1176-1185.

Korkmaz, Zeynep (2003), "Cumhuriyet Döneminde Türk Dilinde ve Türk Dili Alanında Yaşanan Gelişmeler", *Türk Dili,* Ankara: TDK Yay., Ekim 2003, C: LXXXVI, S: 622, s. 299-357.

Korkmaz, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 3. Baskı, Ankara: TDK Yay.

Korkmaz, Zeynep (2010), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, 4. Baskı, Ankara: TDK Yay.

Küçük, Murat (2009), "Terimlerin Anlam Genişlemesi Yoluyla Söz Varlığına Katkıları", *IV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildiri Kitabı*, Kırım Simferopol (Akmesçit), s. 343-351.

Levend, Agâh Sırrı (1953), "Gazetelerde: Osmanlıca Karşısında Halk", *Türk Dili*, Ankara TDK Yay., Şubat 1953, C: II, S: 17, s. 257-259.

Levend, Agâh Sırrı (1955), "Yabancı Kelimelere Karşılık Ararken", *Türk Dili,* Ankara: TDK Yay., Mart 1955, C:IV, S: 42, s. 329-330.

Levend, Agâh Sırrı (1957), "Yabancı Kelime Salgını", *Türk Dili,* Ankara: TDK Yay., Şubat 1957, C: VI, S. 65, s. 249-251.

Levend, Agâh Sırrı (1965), "Yabancı Kelimeler Salgını", *Türk Dili,* Ankara: TDK Yay., Aralık 1965, C: XV, S. 171, s. 157-159.

Levend, Agâh Sırrı (1969), "Öz Türkçe Nedir?" *Türk Dili,* Ankara: TDK Yay., Aralık 1969, C: XXI, S. 219, s. 169-171.

Levend, Agâh Sırrı (1972), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. Baskı, Ankara: TDK Yay.

Levend, Agâh Sırrı (1973), *Dil Üstüne*, Ankara: TDK Yay.

Lewis, Bernard (2007), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 10. Baskı, Çeviren: Metin Kıratlı, Ankara: TTK Yay.

Lewis, Geoffrey (2004), *Trajik Başarı-Türk Dil Reformu,* İstanbul: Gelenek Yay.

Mıhçıoğlu, Cemal ve diğerleri (1978a), "Batı Kaynaklı Sözcüklere Karşılıklar" *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Kasım 1978, XXIX, C: XXXVIII, S: 326, s. 607-610.

Mıhçıoğlu, Cemal ve diğerleri (1978b), "Batı Kaynaklı Sözcüklere Karşılıklar" *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Aralık 1978, XXX, C: XXXVIII, S:327, s. 691-693.

Mıhçıoğlu, Cemal (1996), *Sözcüklerin Öyküsü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi I-II (1934), İstanbul: TDK Yay.

Öneş, Ali Avni (1960), "Başka Dillerden Haberler: Teknik Terimler Meselesi; İlgi Çekici Bir Yazı; Yeni Bir "Yalnışsız Gün", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Ocak 1960 C: IX, S: 100, s. 213-215.

Özdemir, Emin (1971), "Batıdan Gelen Sözcükler" *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Eylül 1971, C: XXIV, S: 240, s. 487- 491.

Özdemir, Hakan (2006), *Cumhuriyet Tarihinde Hukuk Dilindeki Değişmeler ve Gelişmeler*, Ankara Üniversitesi, basılmamış doktora tezi.

Özleştirme Kılavuzu (1978), Ankara: TDK Yay.

Özön, Mustafa Nihat (1948), *Terimler Kılavuzu*, Remzi Kitabevi.

Richards, Jack C. – Richard Schmidt (2002), *Longman Dictionary Of Language Teaching And Applied Linguistics*, Third Edition, London: An Imprint Of Pearson Education.

Sade Türkçe Kılavuzu (1960), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 181.

Sadoğlu, Hüseyin (2003), *Türkiye'de Ulusçuluk Ve Dil Politikaları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Safa, Peyami (1952), "Terim Dâvamız", *Dil Dâvası,* Ankara: TDK Yay., s. 81-86.

Safa, Peyami (1999), *Osmanlıca Türkçe Uydurmaca*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Sağlam, Musa Yaşar (2007), "Türkçedeki Terim Sorunsalı", *Türkbilig*, Ankara, 2007 / 14, s. 168-176.

Salihoğlu, Mehmet (1966), *Işıklanan Ülke: Türk Dili ve Dil Devrimi Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Sarı, Mustafa (2008), *Türkçenin Batı Dilleriyle İlişkisi*, Ankara: TDK Yay.

Sayılı, Aydın (1994), "Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sertkaya, Osman F. (1981), "Atatürk'ün Dil Politikası I, II, III", *Yaşayan Türkçemiz 1*, 2. Baskı, İstanbul: Tercüman Yay., s. 11-15.

Sezgin, Fatih (2002), "Türkçede Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu ve Yabancılaşma Sebepleri", *Türkler*, C: 18, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 80-101.

Sinanoğlu, Oktay (1994), "Uluslararası Bilim-Ulusal Eğitim Dili", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sinanoğlu, Samim - Tahsin Saraç - Emin Özdemir (1972), *Batı Kaynaklı Sözcüklere Karşılık Bulma Denemesi I,* Ankara: TDK Yay.

Sunel, Hamit (1992), “Çağdaş Türkçede Yabancı Dillerin Etkisi”, *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Mayıs 1992, C: 1992 / I, S: 485, s. 951-960.

Şahin, Hatice (2006), “Terimlerin Genel Dile Yansımasına Dair Bazı Gözlemler”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bursa, 2006 / 1, s. 123-129.

Tarama Sözlüğü I-VIII (1996), Ankara: TDK Yay.

Tariktaroğlu, Abdurrahman (1998), “Türk Dilinde Terimler”, *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Temmuz 1998, C: 1998 / II, S: 559, s. 74-80.

TDK (1952), “Anayasa Dilimiz Üzerine”, *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Nisan 1952, C: I, S: 7, s. 377-382.

Timurtaş, Faruk Kadri (1979), *Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul: Umur Yay.

Timurtaş, Faruk Kadri (1980), *Türkçemiz ve Uydurmacılık*, İstanbul: Boğaziçi Yay.

Timurtaş, Faruk Kadri (1981), “Dilde Değişme ve Reform”, *Yaşayan Türkçemiz 1*, 2. Baskı, İstanbul: Tercüman Yay., s. 328.

Timurtaş, Faruk Kadri (1981), “Dil ve Devrim”, *Yaşayan Türkçemiz 1*, 2. Baskı, İstanbul: Tercüman Yay., s. 326-327.

Topaloğlu, Ahmet (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Tural, Sadık Kemal (2002), “Kavramlar ve Terimler Ortak Düşünüşün Ürünü ve Anahtarlarıdır”, *Türk Dili, Özel Sayı: TDK'nin 70. Yılı,* Ankara: TDK Yay., Temmuz 2002, C: 2002 / II, S: 607, s. 59-66.

Türkay, Kaya (1978), “Azerbaycan'da Terim Çalışmaları”, *Türk Dili, Anlatım Özellikleri [Özel Sayısı]*, Ankara: TDK Yay., Ağustos 1978, C: XXXVIII, S: 323, s. 304-311.

Türkçe Sözlük (2011), 11. Baskı, Ankara: TDK Yay.

Türkçe Terimler Cep Kılavuzu (1941), İstanbul: Maarif Matbaası.

Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu (1935), İstanbul: Devlet Basımevi.

Türk Dil Kurumu Kol Çalışmaları (1932-1972) (1972), Ankara: TDK Yayınları.

Ulusoy, Selâhattin (1957), "Türk Hukuk Devrimi ve Türk Hukuk Dili", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Nisan 1957, C: VI, S: 67, s. 389-390.

Unat, Ekrem Kadri - Ekmeleddin İhsanoğlu - Suat Vural (2004), *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uygur, Nermi (2001), *Dilin Gücü*, 6. Baskı, İstanbul: YKY.

Uzun, Engin (2006), *Biçimbilim; Temel Kavramlar*, İstanbul: Papatya Yay.

Üçok, Necip (1947), *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.:57, Lengüistik Serisi: 1.

Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 (1937), İstanbul: Devlet Basımevi.

Vardar, Berke (1980), "Terimsel Etkinlik ve Terimbilim", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay.,Ekim1980,C:XLI,S:46,s.385-389.

Vardar, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet (1981), "Özleştirme Zorunluluğunu Ne Zaman Duydum?", *Atatürk'ün Yolunda Türk Dil Devrimi*, Ankara: TDK Yayınları.

Vural, Hanifi - Tuncay Böler (2008), "Türkçe Sözlük (TDK)'den Hareketle 1944'ten 2005'e Dilimizde Batı Kökenli Sözcükler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Erzurum, S. 36, s. 49-63.

Yavuzarslan, Paşa (2010), *Kamus-ı Türkî*, Ankara: TDK Yay.

Yazıcı, Nurcan (2012), *Sanâyi'-i Nefîse Istılâhâtı Mecmûası (Güzel Sanatlar Terimleri Alanında Öncü Bir Çalışma)*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları.

Yeni Kelimeleri Nasıl Kullanmalıyız? (1935), Ulus Basımevi.

Yeni Tarama Sözlüğü (1983), Ankara: TDK Yay.

Yılmaz, Şeyda (2005), *Türk Dilindeki Edebi Metinlerde Oluşan Anlık Oluşumlar*, Ankara Üniversitesi, basılmamış bitirme tezi.

Yücel, Tahsin (1998), "Dil Devriminin Gelişimi", *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, S. XI, s. 3-12.

Zeren, Zeki (1946), *Anatomi Sözlüğü ve Türk Anatomi Terimleri*, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.

Zülfikar, Hamza (1991), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: TDK Yay.

Zülfikar, Hamza (2007), "Dünden Bugüne Türkçe (Terim cenneti, terimlerde birlik sorunu)", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Aralık 2007, C: XCIV, S: 672, s. 838-845.

Zülfikar, Hamza (2009), *Doğru Yazma ve Konuşma Bilgileri*, Ankara: Hazar Reklam.

Zülfikar, Hamza (2011), "Terim Sözlükleriyle İlgili Düzenleme ve Belirtisiz Ad Tamlaması Yapısındaki Terimlerde İyelik Ekinin Yitimi", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Nisan 2011, C:C, S:712, s. 330-337.

http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk/sozdil.html.

www.tdkterim.gov.tr /?kategori=yenisozluky.

(http://www.cnrtl.fr/etymologie/alcoolique).

TARANAN TERİM SÖZLÜKLERİ

Bitkibilim Terimleri (Botanik) (1948), İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

Dilbilim Terimleri Sözlüğü (1949), Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T. A. O.

Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri (1948), İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü (1948), İstanbul: Arı Matbaası.

Felsefe ve Gramer Terimleri (1942), İstanbul: Cumhuriyet Basımevi.

Tarım Terimleri I (1949), İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

Teknik Terimler I (1949), Ankara: Doğuş Matbaası.

Türe Terimleri (1948), İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

DİZİN

TÜRKÇE	OSMANLI TÜRKÇESİ	BATI DİLLERİ
abanık değşilimi		mutation consonantique ou Permutation de consonnes
abanıklar uyumu		harmonie consonantique
abanıklaşma		consonantification
abanıklık		consonantisme
acun / kosmos	kainat	cosmos
açık iğretileme	istiarei musarraha	
açınıklaşma		vocalisation
adlandırma bilimi		onomasiologie
ağdıraç sandığı		aufzugkasten
akçılkatman		bleichzone
altbilinç	tahteşşuur	le subconscient
ana dili		langue maternelle
anahücre		cellule-mére / mother cell
anamalcılık	sermayecilik	capitalisme

ardılevre		metaphase
argınlık		surmenage
arı dil		langue pure
arıkan	safkan	vollblut
aşnılık		archaisme
ay harfleri	hurufu kameriye	lettres lunaires
ayrıeşemli / ikieşemli		bisexuel
ayta	hitabe	harangue
bağışlama	teberru	donation
başeser	şaheser	chef-d’oeuvre
beklenen haklar	muntazar haklar	droits futurs
belgitleme	bürhan	démonstration
bencilik	hodkâmlık	egoïsme
bengilik	ebediyet	eternité
benzeme yönü	vechi şebeh	
bilimtay övgüsü		eloge académique
bilinemezcilik	lâedriye	agnosticisme
bireycilik	ferdaniye	individualisme

birzamanlı		synchronique
bitişim		agglutination
bitkibilim	ilmi nebatat	botanique
boğazdanlaşma		gutturalisation
boğumlama		articulation
bozma bildirimi	feshi ihbar	dénonciation
budunbilim	ırkıyat	ethnologie
bulaşma		contamination
bulucu		détecteur
buymak	donma	ausfrieren
bütüncülük		intégralisme
cin-peri romanı		roman gothique
cinsarası	beynelcinseyn	intersexuel
cümle eklemleri		articulations de phrase
cümle özelliği		phrasélogie
cümle üyesi		membre de phrase
çekirdek / özek	nüve	noyau

çentikli	zuesnani minşari	crénelée
çıkrık		rouet
çift dudaksıl		bilabiale
çocukbilim	etfaliyat	pédologie
çokanlamlılık		polysémie
çokdilbilir		polyglotte
çok hücreli		multicellulaire
çoklu melez		polyhybride
çoksesli		polyphone
çoktanrıcılık	kesreti ilâh mesleği	polythéisme
dağıtaç	distribütör	distributeur
damaksıllaşma		palatalisation
daraltılı abanık		consonne constrictive
deneyselcilik	mesleki tecribiyun	experimentalisme
denşirimcilik		transformisme
deyibilim	maâni	stylistique
dil ailesi		famille de langues

dil ruhbilimi		pyschologie linguistique
dil topluluğu		communauté linguistique
dirilbilim		biologie
diyelek	lehçe	dialecte
doğacılık	tab'aniye	naturisme
doğuştancılık	fıtriye / vehbiye	nativisme / innéisme
dokubilim	mephası ensaç	histologie
don dayanırlığı	dona mukavemet	kälteresistenz
döner alan	devvar saha	champ tournant
dudaksıl dişsel		labio-dentale
düşüncel	iftikâri	idéel
edici ismi	ismi fail	nom d'agent
eğitmen / öğretmen	mürebbi	educateur
eleştirimcilik	intikadiye	criticisme
el yazması		manuscrit
enüstünlük	tafdil	superlatif
erk	iktidar	pouvoir

eşköken		homologue
eştonlu		isoton / isotonique
etken fiil	malûm fiil	verbe actif
evirgeç	inversör	inverseur
eyitişim	cedel	dialectique
eytişme		débat
fizikötesi	mabadet tabia	métaphysique
geçer dil		lingua franca
geçmişçilik		passalisme
gelenekselcilik	ananeviye	traditionalisme
gemleme	frenleme	frénage
genbilik	ansiklopedi	encyclopédie
gencetip		genotype
genel dilbilim		linguistique général
geniz abanığı		consonne nasale
gerçekçilik	hakikiye	réalisme
gerçek özne		sujet réel

gevşek abanık		consonne douce
gezgin kelime		wanderwort
gizemcilik	tasavvuf	mysticisme
görecilik / bağıntıcılık	izafiye	relativisme
görev / işlev	üfule	fonction
güneş harfleri	hurufu şemsiye	lettres solaires
halkçılık		populisme
hava bitkileri	nebatatı havaiye	plantes aériennes
hava muylusu		windzapfen
hayvan dili		langage animal
hece vurgusu		accent syllabique
hücre arası		intercellulaire
hücrebilim	mephasi hüceyre	cytologie
ımızganma halleri	nusai haller	etats hypnagogiques
ırabilim	ilmi secaya	caractérologie / ethologie
ırkbilim	mebhasüluruk	raciologie
ısıalmaz		athermane

içiskelet	kadidi dahilî	endosquelette
iç söyleniş		monologue intérieur
ikiz abanık		consonne double
ikizlenme		gémination
iklim etmeni	iklim faktoru	klima faktor
ilerlek özümleme		assimilation progressive
ilgi zamiri	nispet zamiri	pronom relatif
imbilim		sémiologie
insan dili		language humain
iradedışı	gayri irade	non volontaire
işaret dili		langue de signes
iş bölümü	taksimi âmal	division du travail
iş türesi	iş hukuku	droit de travail
iyelik sıfatı		adjectif possessif
izlenimcilik		impressionisme
kadercilik	cebriye	fatalisme
kaldırma makinaları		hebemaschinen

kamutanrıcılık	vücudiye	panthéisme
kamu yumuşu	âmme hizmeti	services publics
karmaşık fiil		verbe complexe
karşılaştırmalı dilbilim		linguistique comparative
karşıtduygu	tenakür	antipathie
katarası topraklar		intrazonale böden
katmerli ettirimli		double factitif
kavramcılık	mefhumiye	conceptualisme
kelime sırası		ordre des mots
kelime vurgusu		accent de mot
kendini eğitim	kendini terbiye	selfeducation
keşikleme	münavebe	fruchtfolge
kışkırtan	muharrik	provocateur
kitap sakmanı	hâfızı kütüp	bibliothécaire
koltuk	ibt	aisselle
kök harfleri	hurufu asliye	lettres radicales
köktencilik	cezriye	radicalisme

kurak iklim		arides klima
kurucu	müessis	fondateur
kültür	hars	culture
leleşme		lambdaïsme
mantarlaşma	filinileşme	subérination
mantıkça özne		sujet logique
nicelik zarfı		adverbe de quantité
noktalama	tenkit	ponctuation
okul	mektep	ecole
olgunlaşma		maturation
ortak mallık	müşterek mülkiyet	
orunlama		substitution
ödev	vazife	devoir
öğretici	muallim / mürebbi	instructeur
ölkersiz şeftali	tüysüz şeftali	nektarine
ölü dil		langue morte
önek		préfixe

önevre		prophase
önsöz	mukaddime	préface
öntakı	harfi cer	préposition
önürdeşme	gıpta	emulation
örgen	uzuv	organe
özel isim		nom propre
özgeci	diğerkâm	alturiste
özgeleme		dissimilation
özolumluk		autobiographie
pekitmeli zamir		pronom assévératif
pörsüme		welken
pürcük / yelpaze	hüzme	corymbe
pürlem		végétation
ruh sayrılığı	marazı ruhi	psychopathie
sasımak	tefessüh	faulen
selen	savt	son
sesçil alfabe		alphabet phonétique

sesçil yazılış		graphie phonétique
ses değişmesi		changement phonétique
seslikbilim		phonologie
ses öbeği		groupe phonétique
sessiz		invoice
sezgicilik	tahaddüsiye	intuitionnisme
simgecilik		symbolisme
sinyazıtı	kitabei sengi mezar	epitaphe
sondaki hece		syllabe finale
söylev	nutuk	discours
sözdizimi öbeği		groupe syntaxique
sözlükbilim		lexicologie
suç işleten	azmettiren	instigateur
sulu beton	mayi beton	béton liquide
şekilbilim	şekliyat	morphologie
tanrıbilim	ilâhiyat	thélogie
tansık	mucize	miracle

tarihsel dilbilim		linguistique historique
taşlama		
tecim sanı	ticaret unvanı	raison de commerce
tek heceli		monosyllabe
tinselcilik	ruhiye	spiritualisme
tonlama		intonation
topluluk ismi	ismi cemi	nom colletctif
toplumbilim	ictimaiyat	sociologie
toprakta billurlaşma		bodenkristallisation
tozemer	toz aspiratörü	aspirateur de poussiére
töredışı	lâahlâki	amoral
törel	ahlâki	ethique / moral
töz	cevher	substance
tükel		parfait
tümel	külli	üniversel
türev		dérivé
türüm	sudur	emanation

usçuluk	akliye	rationnalisme
ündeş		consonante
ünlem	nida	interjection
üreteç	müvellit	générateur
üst gerçekçilik		surréalisme
varlıkbilim	mephası vücut	ontologie
vekil olarak	vekâleten	a titre de mandataire
vurgusuz		aton / inaccentué
yağölçer		butyrometer
yalın cam	adî cam	verre simple
yalvaçlar dramı		mystére
yapım yöntemi	imâl usulu	herstellungsverfahren
yarlığ	ilâm	jugement / sentence
yasan / yasanlama	niyet / kast	intention
yaşıyan dil		langue vivante
yeğinlik	şiddet	intensif
yemişbilim		pomologie

yenicil deyim / yenicillik		néologisme
yenüreteç		regenerator
yönetim kurulu	idare meclisi	conseil administratif
yurddaşlama	vatandaşlığa alma	T. naturalisation
yükselen vurgu		accent ascendant

ÖZET

Tarih boyunca siyasi, askeri, ekonomik vb. sebeplerden dolayı bir toplum, diğer toplumlarla ilişki kurup bu toplumların dillerinden etkilenmiştir. Geniş bir kullanıcı kitlesi bulunan Türkçenin de çok sayıda dille kurduğu ilişki sonucunda söz varlığı düzleminde alışverişler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın inceleme konusu da söz varlığını oluşturan ögelerden biri olan terimlerdir. Çeşitli bilim dallarına, sanat ve meslek kollarına özgü sözcükler olarak tanımlanan terimler, standart bir anlama sahip olan dil birimleridir. Yeni bilginin bilim dünyasına duyurulmasında, üst dil kullanılarak gerçekleştirilen bilgi aktarımında terimlere başvurulmaktadır. Tarihsel dönemlerde yabancı dillerden Türkçeye birçok sözcük ve terim girmiştir. Bu yabancı terimleri Türkçeleştirmek için belli dönemlerde çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışma ise 1932-1950 yılları arasında yabancı terimleri Türkçeleştirmede uygulanan yöntem ve ilkeleri ortaya koymayı amaçlamıştır.Yöntem ve ilkelerin belirlenebilmesi için 1932-1950 yılları arasında yayımlanan terim sözlükleri -*Bitkibilim Terimleri (Botanik) (1948), Dilbilim Terimleri Sözlüğü (1949), Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri (1948), Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü (1948), Felsefe ve Gramer Terimleri (1942), Tarım Terimleri I (1949), Teknik Terimler I (1949), Türe Terimleri (1948)*- taranmış, farklı bilim dallarına özgü terimlerin hangi yöntemden yararlanılarak türetildiği belirtilmiştir. Bu çalışmanın bugün Türkçenin söz varlığında yer alan ve sonraki dönemlerde Türkçeye girme olasılığı bulunan yabancı sözcük ve terimlerin Türkçeleştirilmesinde ve dil bilgisi kurallarına uygun türetimlerin yapılmasında yol gösterici olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Terim, Terim Sözlükleri, Türkçedeki Yabancı Terimler, Yabancı Terimleri Türkçeleştirme Yöntemleri, Terim Türetimi.

ABSTRACT

Throughout history, a society has been contacted with other societies due to political, military, economic and etc. reasons; this society has been affected by other societies' languages. Turkish which has a wide range of speakers has been contacted with many languages and so there have been borrowings in vocabulary. The subject of this thesis is terminology which is one of the items composing vocabulary. Terms which are defined as specific words belonging to arts, vocation branches are language units which have standard meanings. Terms are used in order to declare new information to science and convey information with academic language. In historical periods, there were a lot of words and terms in Turkish which belonged to foreign languages. In certain periods, different studies were done in order to translate these words / terms to Turkish. This study aims to display methods and principles which are used in order to translate foreign terms to Turkish between 1932 and 1950. To inform methods and principles, term glossaries brought out between 1932 and 1950 were searched thoroughly (Botany Terms (1948), Glossary Of Linguistics Terms (1949), Biology Terms (1948), Glossary Of Literature and Literary Arts Terms (1948), Philosophy and Grammar Terms (1942), Agriculture Terms I (1949), Technics Terms I (1949), Law Terms (1948) and methods used for derivation of terms belonging to different fields were put forward. It is anticipated that this study will be useful in order to translate foreign words and terms to Turkish which are today in Turkish vocabulary and which have the possibility of entering Turkish in later periods and in order to derive correct words and terms for Turkish.

Keywords: Term, Term Glossaries, Foreign Terms In Turkish, Methods For Translating Foreign Terms To Turkish, Derivation Of Term